

ZGODOVINA

Letnik XV • številka 3-4 • MMVI

Poštšina plačana pri pošti 1102 Ljubljana

V ŠOLI

**Prispevki
o osamosvojitvi
Slovenije**

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

Zgodovina v šoli

15. letnik, številka 3–4/2006

ISSN 1318-1416

Izdajatelj in založnik: Zavod Republike Slovenije za šolstvo

Predstavniki: mag. Gregor Mohorčič

Uredniški odbor: Vilma Brodnik, prof. (Zavod RS za šolstvo), docent dr. Danijela Trškan (Filozofska fakulteta v Ljubljani), dr. Marjan Drnovšek (Inštitut za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU), izr. prof. dr. Stane Granda (Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri ZRC SAZU), Srečko Zgaga, prof. (Gimnazija Poljane v Ljubljani), Katja Mahorčič, prof. (Šolski center Nova Gorica), Damjan Snoj, prof. (Osnovna šola Preserje), Elissa Tawitian, prof. (Osnovna šola Ivana Cankarja na Vrhniki), Goranka Kreačič (Osnovna šola Preserje)

Odgovorna urednica: Vilma Brodnik, prof.

Jezikovni pregled: Tine Logar, prof.

Naslov uredništva: Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo OE Ljubljana

Parmova 33, 1000 Ljubljana

Tel.: 01/236 31 19, faks: 01/236 31 50

E-naslov: Vilma.Brodnik@zrss.si

Urednica založbe: Simona Vozelj

Oblikovanje: KULT, oblikovalski studio, Simon Kajtna, s. p.

Računalniški prelom: Littera picta, d. o. o., Ljubljana

Tisk: Littera picta, d. o. o., Ljubljana

Naklada: 650 izvodov

Naročila:

ZRSS — Založba, Maja Hribar Mlakar, Poljanska cesta 28, 1000 Ljubljana, e-naslov: zalozba@zrss.si, faks: 01/30 05 199

© Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2007.

Vse pravice pridržane. Brez založnikovega pisnega dovoljenja ni dovoljeno nobenega dela te revije na kakršenkoli način reproducirati, kopirati ali kako drugače razširjati. Ta prepoved se nanaša tako na mehanske oblike reprodukcije (fotokopiranje) kot na elektronske (snemanje ali prepisovanje na kakršenkoli pomnilniški medij).

Fotografije na naslovnici je posnel: Henrie Lodewijk, akademski fotograf.

Letna naročnina:

35,47 € – cena štirih števil za šole in ustanove

27,96 € – cena štirih števil za posameznike

25,87 € – cena štirih števil za dijake, študente in upokojece

18,36 € – cena dvojne številke v prosti prodaji

42,56 € – cena štirih števil za tujino

LETNIK XV
številka

3-4

2006

V ŠOLI

Uvod

<i>Dr. France Bučar:</i>	
Pot do slovenske države	3
<i>Alojz Peterle:</i>	
Enotni v zmagi.....	8
<i>Milan Kučan:</i>	
Petnajstletnica slovenske osamosvojitve	11

Prispevki o osamosvojitvi Slovenije

<i>Mag. Blaž Vurnik:</i>	
Preobrazbe neke družbenopolitične organizacije. Zveza socialistične mladine Slovenije od valilnice kadrov do politične stranke	14
<i>Dr. Rosvita Pesek:</i>	
DEMOS.....	24
<i>Dr. Božo Repe:</i>	
Vojna za Slovenijo.....	41

Sodobna didaktika pouka zgodovine v teoriji in praksi

<i>Dr. Danijela Trškan:</i>	
Učenje zgodovine z odkrivanjem in terenske metode dela.....	59

Primeri dobre prakse

<i>Dr. Danijela Trškan:</i>	
Mestni trgi: Projekt švedske, italijanske in slovenske srednje šole	65

Poročila, ocene, mnenja

<i>Robert Phillips:</i>	
Reflective Teaching of History 11–18 (<i>dr. Danijela Trškan</i>)	71
<i>Terry Haydn, Christine Counsell:</i>	
History, ICT and Learning in the Secondary School (<i>dr. Danijela Trškan</i>)	72
<i>Chris Husbands, Alison Kitson, Anna Pendry:</i>	
Understanding history teaching (<i>dr. Danijela Trškan</i>)	74
<i>Sylvia Avrand-Margot, Anne Margret-Chelot:</i>	
Les 500 sites Internet. Édition 2004. Histoire-Geographie, Éducation civique (<i>dr. Danijela Trškan</i>)	75

Linda S. Levstik, Keith C. Barton: Doing History. Investing with Children in Elementary and Middle Schools (<i>dr. Danijela Trškan</i>)	76
Education and the Historic Environment (<i>dr. Danijela Trškan</i>)	77
Marta Verginella: Ženska obrobja. Vpis žensk v zgodovino Slovencev (<i>Dunja Dobaja</i>)	78
Mateja Režek: Med resničnostjo in iluzijo. Slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem (1948–1958) (<i>Dunja Dobaja</i>)	82
Abstract of the article: The Osimo Agreements (<i>Dr. Viljenka Škorjanec</i>)	84

Pot do slovenske države

Slehera skupnost, tako tudi država, lahko živi le, če jo povezujejo neke skupne vrednote in koristi. Če tega ni, je skupnost mogoče prehodno vzdrževati pri življenju samo s silo. In to je bila usoda Jugoslavije od njenega nastanka po prvi svetovni vojni do njenega konca ob njenem razpadu v devetdesetih letih. Narodi, ki so vstopili v to državo, so pričakovali, da jim bo zagotovila predvsem razvoj in ohranjanje njihove narodne samobitnosti in tako družbeno ureditev, ki bo omogočila mir, gmotni napredek in socialno pravičnost.

Ta pričakovanja so se hitro razblinila. Posebno za Slovence, ki jim ni bila priznana niti pravica do narodnega obstoja; v primeru z že doseženim kulturnim in gospodarskim razvojem Srednje Evrope, ki jim ga je zagotovila že razpadla Avstro-Ogrska, pa je prišlo celo do nazadovanja na raven povprečja balkanskih držav. Značilnost za Jugoslavijo med obema svetovnima vojnima je stalna kriza v odnosih med narodi kakor tudi zaostalost v razvoju in revščina pretežne večine prebivalstva. Tako Jugoslavijo je bilo mogoče vzdrževati le s pritiskom in nasiljem.

Po koncu druge svetovne vojne je bila Jugoslavija, ki so jo okupatorji razkosali, ponovno vzpostavljena. Sprejeto je bilo tudi spoznanje, da bo mogla obstati samo, če bodo odnosi med njenimi narodi postavljeni na temelj enakopravnosti, družbeni red pa zasnovan tako, da bo zagotavljal čim višjo socialno pravičnost in čim hitrejši razvoj k večjemu blagostanju. To pričakovanje naj bi izpolnil komunizem, ki naj bi bil tista skupna vrednota, ki naj bi povezoval vso jugoslovansko skupnost v harmonično celoto.

Razočaranje je hitro sledilo. Komunizem kot družbeni sistem je ureditev, ki lahko sloni le na zanikanju svobode slehernega posameznika in slehernega naroda, da ga tako spremeni v predmet državnega načrta. Ker ne priznava moč osebnosti, ne more sprožiti ustvarjalnosti, ki vedno izvira le iz posameznika. V tekmovalstvu z demokratičnimi državami, v katerih je poudarek prav na osebnosti, je obsojen na zaostajanje. Kdor zaostaja, pa izgublja. In to se je pokazalo zlasti v primeru jugoslovanskega komunizma. Vedno globlje se je pogrezal v nerazrešljive težave, ki jih je poskušal reševati z različnimi reformami, ki so si sledile ena za drugo, druge enako neuspešne kot prve, ker se nobena ni dotaknila bistva težav: zanikanja svobode. Kot navidezno zdravilo se je vedno kazala krepitev oblasti in omejevanje osebne pobude. Torej zdravilo, ki je bilo glavni vir družbene bolezni.

To notranje protislovje komunizma je sorazmerno hitro pripeljalo do spoznanja, da komunizem ne more biti tista vrednota, ki bi jugoslovanske narode povezovala v življenja sposobno skupnost. Vzdrževanje te vrednote z nasiljem, ki je v jedru komunizma samega, pa je razhajanje le še povečevalo. Logika položaja je bila jasna: rešitev je lahko le v odpravi komunizma kot družbene

ureditve, Jugoslavija kot skupna država pa lahko obstane samo kot skupnost enakopravnih narodov; še najbolj primerna oblika zanjo pa naj bi bila dokaj ohlapna konfederacija. To spoznanje je dokončno dozorelo že v začetku osemdesetih let.

Na tej točki pa se začenja resnična »ločitev duhov«. Tako slovenska kritična javnost kakor tudi osrednja partijska oblast, v kateri so prevladovali Srbi, sta si bili enotni v stališču, da taka Jugoslavija, kot je obstajala vsaj do začetka osemdesetih let, ni sposobna preživeti in da jo je treba postaviti na nove temelje. Odgovor obeh strani pa je bil v temelju različen.

Stališče zveznega vodstva države oziroma osrednje partijske oblasti je bilo: Če naj Jugoslavijo obdržimo, je treba okrepiti pristojnosti njenih osrednjih organov in v čim večji meri zmanjšati pristojnosti republik, skratka, Jugoslavijo je treba centralizirati. Za ta cilj je še najbolj primeren komunizem, ki je po svojem bistvu centralistična ureditev. Lahko mu dodamo kake lepote popravke, da dobimo »socializem s človeškim obrazom«, da bo na videz bolj sprejemljiv. Toda njegovega bistva s tem ne spremenimo. Vse te izboljšave naj bi dosegli z dopolnitvami zvezne ustave.

Stališče slovenske kritične javnosti, ki so jo takrat predstavljali v prvi vrsti razumniki, predvsem pisatelji, je temu uradnemu stališču v temelju nasprotovalo: Jugoslavijo je treba decentralizirati in demokratizirati. Kaj slednji izraz pomeni, takrat še ni bilo povsem jasno. Prevedeno v navadni jezik, bi to lahko pomenilo samo dopustiti svobodo političnih strank in odpraviti monopol Partije. Tega pa si takrat še nihče ni upal jasno povedati. Zato so se vsi opirali na dokaj megleni izraz demokratizacija, na kar je pristajala tudi Partija – vsakdo pa si je to predstavljal čisto po svoje. Pravo razlago je pokazal seveda poznejši razvoj.

Tudi glede osamosvojitve Slovenije takrat nihče ne samo da ni upal javno govoriti, niti predstave o tem ni bilo. Vsaka družbena sprememba, ki jo navadno narekuje materialni razvoj, mora najprej dozoreti v zavesti ljudi, če naj se uresniči. To nalogo je v največji meri opravila kritična družčina, ki se je zbirala zlasti ob Novi reviji, ki je že sama nastala kot upor zoper mišljenjsko istosmernost, ki ga je narekovala Partija. Nova revija je od svojega nastanka leta 1981 stalno analizirala družbeni položaj v državi in jasno pokazala, da z idejnimi izhodišči, ki jih narekuje Partija, za državo ni izhoda. Ta razmišljanja so vodila do znane številke 57, ki je bila posvečena predstavam o novem slovenskem nacionalnem programu. Vendar tudi v tem programu, ki je sicer dokaj kritično in neprizanesljivo analiziral stanje v družbi in jasno pokazal na izhod, še vedno ni nikakršne napovedi ali celo zahteve po samostojni slovenski državi. To bi bil prehud izziv za zvezno partijsko vodstvo, posebej pa za jugoslovansko armado,

ki je počasi in sistematično prevzemala neposredno v svoje roke vse najpomembnejše državne funkcije.

Prav nervoznost armadnega vrha je dokazovala, kako pomembna je duhovna priprava kot pogoj za družbene spremembe. Zaradi dejavnosti Nove revije se v strukturi družbe ni še nič spremenilo, da bi morala oblast ukrepati. Pa vendar je bil v zraku splošen občutek, da med ljudmi vre. Nervozna ni postajala samo armada, ampak tudi slovenska oblast. Novo revijo je bilo mogoče kupiti v prodaji »samo pod pultom«, seznam stalnih naročnikov je imela poleg uredništva seveda tudi policija. Kakšno simbolno moč kot protest zoper obstoječo partijsko oblast je imela Nove revija, je možno videti tudi po tem, da so jo kupovale celo branjevke na živilskem trgu, čeprav je gotovo same niso brale, a so jo verjetno posredovale bralcem, ki se sami niso hoteli izpostavljati.

Ob 57. številke se je splošna nervoznost prenesla v odkrito soočenje. Zvezni vrh oblasti je zahteval ukinitve revije, proti nekaterim avtorjem pa kazenski pregon. Tudi za to naj bi bila potrebna poprejšnja propagandna priprava. Začela se je ostra gonja zoper avtorje te številke. Po časopisih zlasti v drugih republikah in na zborovanjih Zveze borcev so uprizarjali proteste zoper »sovražnike ljudske oblasti«. Ta gonja je sovpadala s skoraj sočasnim »škandalom«, ki ga je v Strassburgu povzročil avtor tega zapisa s svojim nastopom pred odborom za Srednjo in Jugovzhodno Evropo Evropskega parlamenta. Njegovo stališče je bilo opozorilo zahodnim državam in Ameriki, naj finančno ne podpirajo Jugoslavije, ker s tem ne pomagajo njenim ljudem, ampak samo omogočajo komunističnemu režimu, da se ohrani na oblasti. Ta nastop je bil pomemben zato, ker je teoretično posegel v politično razpravo o tem, kako premagati komunizem. Na Zahodu se je namreč uveljavilo stališče, da naj bi s finančno podporo komunističnim režimom pripomogli k dvigu življenjske ravni prebivalstva, visoka življenjska rast pa je najboljšo zdravilo zoper mik komunizma. To stališče je takrat zastopal zlasti ameriški ambasador v Moskvi George Kennan. Nastop avtorja je imel izjemen pozitiven odziv zlasti na Zahodu, doma pa je seveda doživel obsodbo kot narodno izdajstvo.

Slovensko politično vodstvo se je znašlo v hudih škripcih, saj ni bilo tako odtrgano od ljudi, da ne bi doumelo, kaj se dogaja v splošni zavesti ljudi, ki zahtevajo spremembe, »demokratizacijo«. Jasno mu je bilo, da ne more nastopati proti splošnim težnjam svojega prebivalstva, če hoče preživeti, kajti spremembam se ne bo moglo izogniti. Hkrati pa je bilo to vodstvo, ki ni bilo izvoljeno po volji ljudi, pač pa po odločitvi Partije, čeprav na formalnih volitvah, in je bilo za svoj obstoj v prvi vrsti odvisno od poslušnosti tistim, ki so ga dejansko postavili. Državni represivni aparat pa je bil takrat še grozeče močan. (Na spisku ljudi, ki jih je treba ob prvi nevarnosti fizično likvidirati, ki je bil najden po osamosvojitvi, je bilo poleg avtorja tega zapisa in nekaj drugih »disidentov«, tudi nekaj imen s tedanjega vrha slovenske oblasti.)

V tej stiski je slovensko politično vodstvo kar nekaj časa nihalo v neodločnosti. Kljub vsemu se ob primeru 57. številke Nove revije ob odločni zahtevi zveznih oblasti ni upalo ukrepati s kazenskim pregonom zoper avtorje in z ukinitvijo revije. Politično je s svojega vidika delovalo dokaj modro. Obrazložitev je bila: Ne bomo nastopali s kazenskimi ukrepi, storili pa bomo vse, da se stališča, ki jih zastopajo avtorji, ne bodo uresničila. S tem se je zavarovalo tako proti pritisku slovenske javnosti kakor proti pritisku zveznih oblasti. (To je bila tudi sicer sprejeta taktika previdnosti slovenskega partijskega vodstva v naslednjih pomembnih odločitvah.)

Vendar je bil s tem dosežen samo odlog odločitve, ki jo je to vodstvo moralo prej ali slej sprejeti: ali se postaviti na stran slovenske javnosti ali na stran zvezne Partije, v bistvu vse bolj na stran armade. To odločitev je sprejelo šele leta 1990, ko je slovenska Partija demonstrativno zapustila vsejugoslovanski partijski kongres in svojo usodo prepustila odločitvi slovenskega ljudstva. Do tega trenutka pa se je moralo zgoditi še marsikaj, kar je omahovanje odpravilo kot brezpredmetno.

Zvezna oblast se je prav tako čutila stisnjeno v kot. Popustiti demokratičnemu pritisku na kateri koli točki ali na katerem koli področju je v vsakem primeru pomenilo načeti monopol partijske oblasti. Čim pade monopol, pa je te oblasti konec. Zato tudi za to oblast ni bilo izbire. Ali vse ali nič. Razumljivo, da se je odločila, da svoj položaj brani za vsako ceno. Pot do tega je bila sprememba ustave; najprej z ustavnimi dopolnili, ki naj jih končno zaokroži popolnoma nova ureditev, seveda s starim centralističnim jedrom. Braniti tak položaj, pa je postajalo vse bolj nemogoče, saj se je slovenska javnost, sprva seveda le bolj intelektualna elita, vedno hitreje pa tudi vse bolj široka javnost, v svojih zahtevah vedno bolj radikalizirala. Ni se bila več pripravljena zadovoljiti z obrobniimi popuščanji.

Začele so se pojavljati, najprej bolj rahle in prikrite, zahteve po novih strankah, zaenkrat v obliki civilnih gibanj in društev, kot proces demokratizacije, ki mu slovenska oblast ni mogla odkrito nasprotovati. Skušala pa jih je ohromiti po stari preizkušeni metodi še iz začetka nastajanja Osvobodilne fronte v letu 1941: Kot demokraciji zavezana oblast ne moremo nasprotovati takim gibanjem, smo pa za združitev vseh demokratičnih sil pod enotno streho, ki naj bi bila to pot Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL), tudi sicer naslednica OF. Rezultat bi bil seveda isti: oblast komunistične partije. Treba je bilo veliko napora in prepričevanj, da tem glasovom nismo nasedli. Tako se je prva iz socialističnega objema izvila Slovenska kmečka zveza, že v začetku naslednjega leta 1990 je bila ustanovljena Demokratična zveza Slovenije (DZS) – še vedno le zveza! –, kmalu zatem pa Slovenska socialno demokratska stranka – ta pa že odkrito kot prva politična stranka. Zasluge za to ima France Tomšič kot sindikalni vodja delavcev Litostroja. Po tem preboju je nastalo še nekaj novih strank, ki so se pozneje povezale

v Demos kot enotno udarno fronto za osvojitve oblasti. Obstoječa oblast je bila proti temu neustavljivemu toku brez moči in se je po znanem načelu »če nasprotnika ne moreš premagati, se mu pridruži«, tudi sama spustila v tekmo in oblikovala kot naslednico Zveze komunistov Slovenije novo stranko, imenovano Združena lista, in kot naslednico SZDL novo Socialistično stranko. S tem korakom se je Zveza komunistov Slovenije sama izločila iz dotedanega političnega sistema enotne države. Svojo usodo je postavila v odvisnost od uspeha na volitvah.

Hkrati s temi dogajanjem se je odvijal tudi boj zoper poizkušano preoblikovanje države v novo centralistično tvorbo. Ta boj se je odvijal najprej proti popuščanju slovenskih oblasti zveznemu pritisku za sprejem zveznih ustavnih dopolnil, pri čemer so slovenske oblasti v začetku skušale otopiti njihovo ostrino s tem, da so jih v načelu sprejemale, hotele pa so jih dopolniti ali delno preoblikovati s svojimi stališči. Nova slovenska politična elita je ostala nepopustljiva. Oblikovala je osnutek nove slovenske ustave, katere temeljna značilnost je bila v tem, da se je postavila na stališče primarnosti slovenske ustave, kot izraza volje slovenskega naroda. Zvezna ustava je bila v tem oziru šele drugotna, urejala pa bi le tiste zadeve, ki bi jih nanjo prenesle slovenska ustava oz. ustave drugih republik, če bi se te tako odločile. Torej točno obratno od tedaj veljavnega načela o primarnosti zvezne ustave. In še posebej: z novo ustavo naj bi Slovenci odločili tudi o svoji državni pripadnosti. Kljub nekaterim poskusom, da bi ovrgli njegovo pravno vzdržljivost, je ta ustavni osnutek postal vodilo za vse nadaljnje korake na poti v novo slovensko državnost – ki pa je bila formalnopravno takrat še daleč.

S tem da se je slovenska oblast odločila svojo usodo prepustiti odločitvi slovenskih volivcev, je v bistvu za seboj podrla vse mostove, ki so jo vezali na Beograd. Zato je bilo povsem logično, da je tudi sama začela ustvarjati nove možnosti za samostojnost Slovenije. Sprejela je vrsto dopolnil, ko je zavrгла zvezna, k slovenski ustavi. Med njimi je najpomembnejše dopolnilo, da Slovenija lahko sama odloči o svoji vključenosti v jugoslovansko federacijo. V jugoslovanski pravni teoriji na to vprašanje ni bilo enotnih odgovorov. V prvi povojni ustavi je bilo še nedvoumno zapisano, da se republike svobodno odločajo za svoje članstvo v federaciji in da imajo zato tudi trajno pravico do izstopa. Že v naslednji ustavi pa takega jasnega določila ni bilo več in je veljala razlaga (ki so jo zagovarjali seveda zlasti srbski pravniki), da so republike to svojo nedvoumno pravico z vključitvijo v federacijo dokončno uporabile in da zato nimajo več pravice izstopiti iz federacije, razen po soglasju obeh strani.

To dopolnilo k slovenski ustavi, ki ga je sprejela še t. i. partijska oblast, je ustvarilo pravno podlago za prihodnje osamosvojitvene akte.

Zvezna oblast je bila iz tega pravnega in političnega dvoboja tako rekoč izločena in do pogajanj ni več prihajalo, ker to tudi ni bilo več smiselno – vsako popuščanje

zveznih oblasti bi pomenilo, kot že rečeno, konec partijskega monopola in s tem konec njene oblasti, vsako pristajanje Slovenije na kake obrobne popravke pa pristajanje, da ostanemo v federaciji, v bistvu centralizirani in nesposobni za obstoj na daljši rok.

Zvezne oblasti so poskušale reševati državo, ki ni imela prihodnosti, ker ji je manjkal temelj za integracijo. Formalno pa je zvezna ustava še veljala in so bile vse dejavnosti Slovenije s stališča zveznih oblasti pravno vsaj sporne, če že ne neposredno protiustavne. Namesto novim pogajanjem so se zvezne oblasti posvetile predvsem iskanju možnosti, da bi Slovenijo na silo vrnile v federacijo. Oborožen poseg se je kazal kot skrajno neprimeren, ker bi že vnaprej razgalil protidemokratski značaj države in tudi navzven pokazal na njena težka notranja protislovja. Zato bi bil dobrodošel predvsem vsak ustrezen pravni temelj, ki bi dokazoval, da mora država posredovati, saj mora zagotoviti normalno delovanje vseh institucij, in da gre samo za ustavno predviden postopek, ki naj bi zagotovil izvrševanje zveznih predpisov. Torej tudi navzven nič posebno nenavadnega. To mora zagotoviti sleherna država. Ob tem pa je stalno visela v zraku grožnja oboroženega posega. Posebej armada je postajala vse bolj nestrpna in so jo zvezne oblasti same komaj brzdale pred prenatrpanimi koraki. To je bilo splošno ozračje stalne napetosti, ki se je vleklo vse do osamosvojitve Slovenije. Ta grožnja ni bila samo psihološka ampak zelo stvarna in je kot hipoteka visela nad slehernim ukrepom, ki so ga sprejeli že novi slovenski organi oblasti.

V tem okviru je presojati tudi znano aretacijo Janeza Janše in še treh njegovih vrstnikov. Zadeva, zaradi katere so bili aretirani ter pozneje obtoženi in celo obsojeni, je z vidika pomembnosti za državno varnost povsem malenkostna, skoraj brezpredmetna in bi lahko šla skoraj neopazno mimo, celo če bi bila povsem utemeljena. Toda njena uporabnost za pritisk na slovensko javnost naj bi bila po presoji njenih avtorjev velika, saj naj bi jasno pokazala, da za vsem stoji še vedno moč armade in da mora slovenska javnost s tem računati. Ves proces je bil izpeljan izrazito provokativno, v srbskem jeziku v glavnem mestu Slovenije! Bil naj bi opozorilo, ki vliva strah. Tudi izbrani glavni akter procesa v vlogi obtoženca ni bil izbran naključno. Bil je vodja priprav za morebitni oboroženi odpor.

Rezultat pa je bil obraten od pričakovanega. Ljudje so dobro razumeli namen procesa in njegov provokativni značaj. Žalil je vse, ki so imeli v sebi kaj ponosa, in podcenjujoč za slovensko narodno zavest. V ljudeh je še bolj utrdil in potrdil zavest, da v taki državi ne morejo najti svojega mesta in da armada z imenom JLA nikakor ni njihova vojska.

Medtem je aprila 1990 prišlo že do volitev, ki jih je razpisala še prejšnja oblast. Na njih je zmagal Demos – z večino, a ne preveč prepričljivo. V takrat še tridomni skupščini je imel Demos večino v dveh zborih, v t. i. zboru združenega dela pa ne. Pred volitvami tudi v Demosu

samem nismo z gotovostjo računali na zmago, verjeli pa smo, da bomo imeli vlogo krepke opozicije. Vsekakor je upanje na zmago gojila prejšnja politična struktura, in to precej utemeljeno. V svojih rokah je imela vse državne institucije, znanje v upravljanju javnih zadev, zaenkrat še vsa razpoložljiva materialna sredstva, uradniški aparat, predvsem pa je računala na strah in negotovost velikega dela prebivalstva: »Kaj če zmagajo rdeči, in nas bodo odkrili, da smo glasovali proti?!« Iz preteklih izkušenj ta strah ni bil tako neutemeljen. Največ glasov je stara struktura dobila prav na območjih, ki so bila pod njeno vlado najbolj zatirana in zapostavljena.

Nova Demosova vlada je kot s svojim najbolj pomembnim projektom takoj začela s pripravo nove ustave. S to ustavo naj bi ustvarili podlago za novo družbeno ureditev, parlamentarno demokracijo, večstrankarski politični sistem, svobodno tržno gospodarstvo in socialno državo. Brez tega bi Demos izgubil svojo legitimnost za prevzem oblasti. Glavni cilj nove ustave pa naj bi bilo določilo o samostojnosti Slovenije kot države. Podlaga za novi predlog ustave je bil že prej predloženi osnutek t. i. pisateljske ustave, pri kateri so v glavnem sodelovali isti sodelavci, ki so novi ustavni predlog oblikovali tudi v skupščini. Vendar je novi ustavni predlog doživel že v prvi razpravi toliko dopolnilnih predlogov, da ni bilo možno pričakovati, da bi bila ustava sprejeta že v prvem letu nove Demosove oblasti. Politični projekt Demosa pa je predvideval, da bi morala biti odločitev o samostojnosti Slovenije sprejeta že v tem letu, kar se je pozneje izkazalo kot absolutna nujnost.

Novoustvarjeni položaj pa je terjal, da Slovenija še pred dokončno odločitvijo o samostojnosti uredi vrsto vprašanj, ki so jo vezala na federacijo. Med temi se je kot najbolj kočljiva izkazala ureditev odnosov do zvezne armade. Slovenija je bila na eni strani obremenjena s pomembnimi finančnimi prispevki v zvezni proračun za vzdrževanje armade, na drugi strani pa so slovenske nabornike pošiljali v vojaške enote izven Slovenije in so bili tako svojevrstni talci v rokah armade, ko je ta urejala odnose s Slovenijo. Urejanje teh vprašanj je večkrat pripeljalo do napetosti, ki so grozile z neposrednim konfliktom – kot je pozneje pokazal primer v Pekrah.

V celi vrsti teh ustavnih dopolnil je bilo treba ravnati skrajno previdno in strogo v skladu s pravnim redom, ker nismo smeli ustvariti povoda zveznim oblastem za ukrepanje, vsekakor pa ne armadi za oborožen poseg. Naša šibka točka pri tem je bila pravna dvomljivost naših ukrepov, katerih končna presoja ni bila v naših rokah, ampak v pristojnosti zveznih organov. V sleherni demokratični državi sicer velja, da ima del države ali manjšina pravico do odcepitve, ker sicer država ne bi bila demokratična. Toda to mora biti izvedeno v skladu s pravnim redom, ki pa je seveda prikrojen tako, da odcepitev pravno ne bi bila mogoča. Končno besedo pri tem pa ima obstoječa oblast, ki izkorišča pravico močnejšega.

Poleg tega so na nas pritiskale zahodne države, v prvi vrsti ZDA, ki so bile vse zainteresirane, da bi Jugoslavija

kot država ostala neokrnjena. Tudi one pa so podpirale korenite reforme države, ker jim je bilo jasno, da taka ne more obstati. Vendar so jo hotele za vsako ceno ohraniti, ker je imela pomembno vlogo v strategiji Zahoda, da ohrani mir in stabilnost na območju vsega Balkana in tudi širše okolice. Večkrat me je kot predsednika skupščine obiskal ameriški veleposlanik Zimmerman in me prepričeval, da sicer povsem razume naše težave in naš nemogoč položaj v Jugoslaviji, da pa naj nikakor iz nje ne izstopimo. Če pa se kljub njegovemu odsvetovanju odločimo za odcepitev, tedaj izključno v skladu s pravnim redom, sicer nas ZDA nikoli ne bodo priznale. Pravo pa ni bilo na naši strani.

Čeprav izgleda kot pravno dlakocepljenje, nas je sicer pozneje, ko je šlo že za izvršeno dejstvo osamosvojitve, rešil francoski posrednik Badinter, ki je ugotovil, da ni šlo za odcepitev. Prišlo je do razdružitve, do razpada Jugoslavije, kar je dejstvo, ki ga mora tudi pravo upoštevati.

Medtem se je leto prevesilo v svoje zadnje četrletje, ustave pa ni bilo in tudi ni bilo mogoče pričakovati, da bi jo dobili. Zato je bilo treba najti drugo rešitev za odločitev o samostojnosti države. Sprejet je bil predlog, da se izvede vsenarodni plebiscit o tem, ali so prebivalci Slovenije za samostojno državo ali ne. (O tem, kdo je prvi sprožil ta predlog, ali Socialistična stranka ali Demos, kar je bilo pozneje predmet prestižnih polemik, je za bistvo vprašanja povsem brezpredmetno.) Vse politične stranke so se o tem poenotile in odločitev sprejele kot skupno odločitev, za katero si nobena ne prisvaja večjih zaslug. Zataknilo pa se je pri datumu plebiscita. Tudi ob tem formalno povsem postranskem vprašanju je šlo v bistvu za globoka razhajanja v odnosu do samega bistva problema. Demos je vztrajal pri svojem prvotnem stališču, da je o osamosvojitvi treba odločiti že v tem prvem letu, opozicija se je trudila, da bi čas plebiscita premaknili čim kasneje v naslednje leto, vsekakor vsaj na pomlad. Tu pa res ni šlo za prestiž. Kot se je pozneje jasno pokazalo, je bila odločitev, da se plebiscit opravi še pred koncem iztekajočega se leta, usodnega pomena za uspeh celotnega podviga. Sleherno odlašanje in zavlačevanje bi možnost uspeha hitro zmanjševalo in ga celo onemogočilo. Politika zahodnih držav se je odločno usmerjala proti našim načrtom in vedno bolj sprejemala stališča zveznih oblasti, še posebej ko je reformo jugoslovanskega gospodarstva prevzel zahodnim pogledom sprejemljivejši predsednik zvezne vlade Ante Marković. Povsem utemeljeno lahko trdimo, da smo ujeli zadnji vlak. In samo ta se je izkazal kot edino še možni. Če bi bili odlašali, bi ostali v Jugoslaviji, verjetno pa bi trpeli vse strahote poznejše državljanske vojne. Nasprotniki naše osamosvojitve nam očitajo, da smo prav mi s svojim izstopom iz Jugoslavije povzročili to katastrofo. To so sicer ugibanja. Z zanesljivostjo pa lahko trdimo, da bi bila ta katastrofa morda res preložena na poznejši čas, neizbežno pa bi sledila prej ali slej, saj mrliču ni mogoče vdihniti novega življenja, tako lahko kar z zadovoljstvom

ugotovimo, da smo s svojim ravnanjem Slovenijo rešili hude tragedije, in to ne na račun drugih.

Poleg odločitve o času plebiscita pa je bilo treba rešiti še drugo pomembno vprašanje: Kakšen volilni izid je potreben, da bi odločitev lahko štel kot veljavno. Ker je šlo za nadvse pomembno odločitev, v katero je bilo vključeno tudi veliko tveganja, saj smo bili še vedno v okviru pravnega reda Jugoslavije, se ni bilo mogoče zadovoljiti samo z navadno večino tistih, ki bi glasovali. Tudi ne z dvotretjinsko večino, pač pa z večino vseh volilnih upravičencev. Priznam, da sem sprva nasprotoval tako visokemu kvorumu, ker sem se bal tako velikega tveganja za tako izjemno pomembno odločitev. Zlasti ker nisem pričakoval, da bodo za osamosvojitve glasovali tudi pripadniki vseh drugih narodov, ki so se naselili v Sloveniji, še posebej vojaki, katerih predstavnik v Skupščini je ostro nasprotoval naši osamosvojitvi. Število teh pa ni bilo zanemarljivo. Z veseljem še danes ugotavljam, da je bil moj strah povsem odveč, saj so se tudi ti prebivalci Slovenije odločili podobno kot vsa ostala pretežna večina Slovencev za skoraj 100-odstotno podporo osamosvojitvi. Vseeno je doseženi rezultat presegel pričakovanja. Bil je tako prepričljiv, da je nasprotnike, tudi zunanje, v veliki meri razorožil. Težko je nastopati proti tako enotno izraženi volji vsega prebivalstva.

Ob tem se nekako samo po sebi vsiljuje še neodgovorjeno in nepojasnjeno vprašanje o resničnih stališčih in ciljih skupščinske opozicije, ki je predstavljala bivše politične strukture.

Da so hoteli priti ponovno na oblast prek svobodnih volitev, je bila legitimna pravica zakonite parlamentarne stranke. Logično je tudi, da so kot opozicija zavzeli kritičen odnos do slehernega ukrepa nove oblasti. Kot predsednik takratne skupščine pa moram ponovno ugotoviti, da nikakor niso bili konstruktivna opozicija, ki je konstruktivna v tem, da kljub kritičnosti ali celo prav s svojo kritičnostjo podpira vsem skupne cilje, v našem primeru osamosvojitve države in njeno demokratično preureditev. Stalno so nasprotovali slehernemu ukrepu, ki naj bi pripeljal do teh temeljnih ciljev. Njihovo nasprotovanje je bilo mogoče onemogočiti samo tako, da so bili na koncu vedno postavljeni pred jasno opredelitev: ste za samostojno Slovenijo ali ste proti. Šele ob tako izpostavljeni jasni dilemi so se morali odločiti. Tvegati, da bi se pred javnostjo pokazal, da je proti tem temeljnim ciljem, si seveda ni upal nihče. Zakaj so trdovratno nasprotovali, je težko razumeti, saj med njimi kljub vsemu nikomur ni mogoče očitati pomanjkanja narodne zavesti, nekaterim morda le nezrelost za razumevanje položaja.

Nezanemarljivo oviro na tej poti pa so predstavljali tudi preveč zagreti navdušenci na strani Demosa, ki so bili prepričani, da je mogoče z odločnimi enostranskimi koraki postaviti zvezne oblasti pred izvršeno dejstvo. Prav take nepremišljene podvige so si želeli zvezni organi, ki so komaj čakali, da jim ustvarimo pravno podlago za tako zelen poseg. Krotiti te zagreteže, ki so v nekaterih primerih

resno ogrozili celotni projekt, je terjalo posebno strategijo, saj so se vedno lahko zatekli k ugovoru, češ da s premehko politiko samo podpiramo nasprotovanje opozicije.

Težišče vsega osamosvojitvenega podviga je bilo na skupščini. Z opravljenim plebiscitom so bila sedaj na stežaj odprta vrata v samostojno državo. Naj se sliši čudno ali ne, vse izjemno pomembno, zahtevno in odgovorno delo vlade (takrat še izvršnega sveta) in zlasti tudi priprava lastnih obrambnih sil (kar se je pozneje ob napadu JLA izkazalo kot odločilno), ki sta sledila, sta bila izvedba tega, čemur je podlago ustvarila skupščina.

Nasprotniki osamosvojitve so nato še zadnjič ogrozili osamosvojitve. Ko je bil že pripravljen predlog izhodiščnega dokumenta za našo osamosvojitve, Temeljna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, se je tik pred razglasitvijo pojavilo vprašanje, pod kakšnimi simboli naj predsednik skupščine razglasi novo državo. Naj jo razglasi pod veljavnimi simboli komunistične države, od katere se prav s to razglasitvijo ločujemo? Torej pod rdečo peterokrako zvezdo? Z nobenim novim simbolom pa opozicija ni bila zadovoljna in je zahtevala novo razpravo ter s tem v bistvu odlog razglasitve neodvisnosti države. Vprašanje simbolov, tudi čustveno močno obarvano, je bilo treba presekati in o novih simbolih odločiti takoj. To smo tudi storili.

Vsebinski problem v zvezi s Temeljno listino, ki nam še danes povzroča resne težave, pa je v njeni drugi točki, namreč glede določitve meja Republike Slovenije. Meja med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško je meja »v okviru dosedanje SFRJ«. Ne samo da to določilo ni zadosti precizno in vodi do različnih razlag, predvsem to ni narodnostna meja.

V Temeljni listini bi morali določiti ravno to, da je meja med Hrvaško in Slovenijo narodnostna meja in da se njen potek ugotovi z glasovanjem prizadetega prebivalstva. To bi bilo sprejemljivo tudi z vidika človekovih pravic.

Zakaj tega takrat nismo storili? Po mednarodnem pravu je med kriteriji za samostojno državo potrebna tudi jasna določenost meja. Ni mogoče razglasiti neke države, če tega nima. Pod pritiskom zlasti zahodnih držav, ki naši samostojnosti nikakor niso bile naklonjene, smo našli izhod tako, da smo sprejeli mejo »v okviru dosedanje SFRJ«, računajoč tudi na prijateljsko razumevanje Hrvaške, s katero smo imeli vrsto dogovorov o sodelovanju pri osamosvajanju obeh republik (kar se je že neposredno z napadom JLA na Slovenijo izkazalo za povsem napačno). To je bila usodna napaka ob rojstvu naše države, čeprav storjena pod pritiskom in v želji, da moramo za vsako ceno priti do svoje države, ko nam je grozilo, da hočejo zahodne države prav to preprečiti, in da v teh okoliščinah zato ne smemo odlašati. Določene meje pa so tudi meje, ki so neposredno določljive. To stališče je danes splošno sprejeto. Lahko bi bili takrat sprejeli tako formulacijo.

Da si zahodne države prizadevajo vzpostaviti Jugoslavijo v dotedanjih okvirih, se je pokazalo že v njihovem

posredovanju za ustavitev sovražnosti med napadom JLA po razglasitvi neodvisnosti, vsekakor pa v posredovanju Evropske gospodarske skupnosti (predhodnice sedanje EU), ob t. i. Brionski deklaraciji. Na sestanku na Brionih, kjer so se sestali predstavniki Slovenije in zvezne vlade ob trojici posrednikov EGS, naj bi se dogovorili o ureditvi razmer, nastalih z razglasitvijo neodvisnosti Slovenije in Hrvaške, in o novih odnosih z zvezno državo. Formalno naj bi bil to dogovor zainteresiranih strani, dejansko pa je bil to diktat EGS, vnaprej pripravljen, brez možnosti za stvarno razpravo. Naša vloga je bila v bistvu samo vloga statistik v igri, ki jo je vodila trojka EGS. Slovenija in Hrvaška naj za tri mesece odložita izvajanje svoje odločitve o neodvisnosti, tako da se ustvari potreben prostor za nove dogovore. Namen je bil prozorno jasan. JLA je bila v bistvu še nedotaknjena in ji Slovenija v nobenem primeru ne bi mogla preprečiti zasedbe svojega ozemlja. Celotno med samim brionskim sestankom nam je poveljnik JLA grozil z napadom. Ob taki pomoči bi tudi zvezne oblasti z lahkoto vsilile »svoj dogovor«. Edina na-

paka v tem načrtu je bila okoliščina, ki pa je EGS ni mogla vedeti in upoštevati, da so bile namreč zvezne oblasti v takšnem razsulu, da niso bile sposobne nikakršne resne dejavnosti. Predvsem pa je tudi srbska politika že pred tem, vsekakor pa po neuspehu JLA v Sloveniji, odstopila od načrta, da bi vzpostavila Jugoslavijo. Odločili so se, da ustvarijo veliko Srbijo, v katero bi bil vključen tudi pretežni del ozemlja Hrvaške in kar so s posredovanjem vojske začeli tudi že izvajati. Slovenija v ta načrt ni sodila in je bila kvečjemu moteč dejavnik. Zato je bilo po njihovem mnenju še najbolje, da so jo izločili iz svojih načrtov. To so nam na internih pogovorih neformalno tudi sami zaupali (med drugimi tudi Dobrica Ćosić).

Sprejetje ustave odtlej ni bilo več problem in je bila sprejeta še ob koncu istega leta, kot je bila razglašena neodvisnost. Ostala je le še velika naloga, doseči mednarodno priznanje.

*Dr. France Bučar, predsednik slovenske skupščine
v času osamosvajanja Slovenije*

Enotni v zmagi*

Jasen zgodovinski spomin je eden od temeljev za politično zdravo življenje naroda, naj živi z dostojanstvom suverene državnosti ali pa ne.

Ta izjava je ob petnajstletnici osamosvojitve nujna, ne samo zaradi politično usmerjanega spomina na čas komunistične revolucije, vojne in povojnega totalitarizma – ta manipulacija še traja –, ampak tudi zaradi poskusov neresnicoljubnega prikazovanja osamosvojitve same.

Dokaz o pomembnosti preteklosti in odnosa do nje smo doživeli leta 1990 na poseben način, ko smo ob prevzemu oblasti ugotovili, kako temeljito je nedemokratska oblast počistila arhive. Za to nezaslišano in nekulturno početje ni še nihče odgovarjal.

Za razumevanje slovenske demokratizacije in osamosvojitve je treba upoštevati dejstvo, da je Slovenija kot del Jugoslavije končala drugo svetovno vojno na nedemokratski strani protifašističnega zavezništva.

Po zmagi nad fašizmom in nacizmom ni postala del spravljenih in demokratičnih Zahodne Evrope, ampak je po srbski diktaturi v stari Jugoslaviji prešla po drugi svetovni vojni v novo, to pot komunistično diktaturo. V globalnem geopolitičnem in ideološkem smislu pa je postala provinca nedemokratskega dela Evrope, predstraža sovjetske Moskve in Titovega Beograda.

Tudi s tem kaže razlagati obsekanost našega narodnega teritorija po drugi svetovni vojni na zahodu in severu

kot tudi visok davek, ki sta ga plačali slovenski manjšini v Italiji in Avstriji. Resda smo pridobili nazaj večinski del Primorske, vendar smo tokrat, podobno kot po prvi svetovni vojni, kot narod plačali ceno za višje igre.

Naš zgodovinski spomin zašepa že tu. Ne govori s pravimi kategorijami in ne vidi dejstev v pravem sosledju. Kot da nas je zapustil dar razlikovanja.

Namesto jasnih pojmov so še v rabi besede mitičnega pomena, ki jim je vsebino določila ideologija nedemokratskega režima. Ena od teh je svoboda.

Več Slovencev je brez sodbe padlo v »svobodi« kot med vojno od okupatorjeve roke. Ves svet obsoja vse tri totalitarizme kot nečloveške, pri nas pa se komunizem še ponuja za pojem svobode.

Res smo se rešili treh okupatorjev, nismo pa se osvobodili. Za desetletja smo doživeli na revolucionarni način prevzeto oblast. Resnično smo se osvobodili šele z osamosvojitvijo 1991.

Slovenskega naroda ni tragično razdelila druga svetovna vojna, razdelila ga je revolucija pod vodstvom Partije, ki je monopolizirala odpor proti okupatorjem in ga izkoristila za prevzem oblasti.

Ko izražamo spoštovanje tistim, ki so se iz domovinske ljubezni borili proti okupatorjem ali domačemu nasilju, se hkrati zavedamo, da pozna naša vojna in čas po njej dve vrsti žrtev: žrtve, ki so padle v boju z okupatorjem,

* Prispevek, ki ga objavljamo, je avtor predstavil v govoru ob predstavitvi zbornika Nove revije Enotni v zmagi in multimedijskega filma Enotni v zmagi – osamosvojitve Slovenije Muzeja novejšje zgodovine Slovenije dne 20. junija 2006 v Cankarjevem domu.

in tiste žrtve, ki so po slovenskih vaseh in mestih med vojno ali po njej padale od bratove roke. Eni so padli za svobodo, drugi samo zaradi potreb komunističnega prevzema oblasti.

Žrtve v vojni za Slovenijo so padle samo za čast Slovenije.

V demokratični državi ne moremo živeti s pojmovanjem svobode, kot ga je vsiljeval totalitarizem. V totalitarizmu je svoboda vedno samo za tiste, za vodilne, ki mislijo enako. Če bi bilo pri nas drugače, legenda slovenske demokratizacije in osamosvojitve Jože Pučnik ne bi sedem dolgih let prebil v samici.

Zakaj ta in tak uvod?

Zato, da bo tem bolj jasno, kaj pomeni slovenska osamosvojitve.

Brez vsakega nacionalnega romantizma tvegam domnevo, da je sen o samostojni politični tvorbi spremljal Slovence verjetno že od kneza Sama in svobodnih časov Karantanije naprej. Ne verjamem, da bi narod z zavestjo lastne identitete, ki si je vladal sam, na to prav hitro pozabil.

Ne čudi me, da o tem pesniško spregovori Prešeren, da so se zgodili program Zedinjene Slovenije, taborsko gibanje, majniška deklaracija leta 1917, punktacije SLS in drugi izrazi politične volje v smeri politične avtonomije ali suverene državnosti.

Naši predniki in sodobniki so sanjali, upali, pričakovali, delali, molili in se izjavljali za samostojno državo. Toda nikoli doslej niso dozorele ne notranje ne zunanje okoliščine za izvedbo resničnega projekta osamosvojitve.

Pred sto leti smo se še borili za pravico slovenščine v Ljubljani, pred nekaj desetletji pa so prišli v Beogradu na misel, da bi nam od tam določali, o katerih slovenskih pesnikih in pisateljih se bomo lahko učili v slovenski šoli.

Kljub nenaklonjenim razmeram smo v obeh Jugoslavijah (v državi troimenega naroda, v prvi Jugoslaviji smo se uradno imenovali Dravska banovina, ne Slovenija) ohranjali našo istovetnost, razvijali narodno in državotvorno zavest in nacionalne institucije.

Ideja o samostojni državi je bila v komunistični Jugoslaviji bogokletna, njeni nosilci pa obravnavani kot separatisti in sovražniki. Kljub temu so jo domovinsko, demokratično in državotvorno misleči ljudje različnih političnih prepričanj v nedemokratičnih razmerah uveljavljali naprej. Enkrat bolj pisatelji, drugič delavci, tretjič novinarji itd., doma, v zamejstvu in zdomstvu.

Zgodilo se je veliko dejstev, ki so objektivno krepila podlago za osamosvojitve: Skupina Ypsilon slovenskih akademikov iz leta 1968, 57. številka Nove revije, enkratno dejanje Ivana Borštnerja, trdno vztrajanje Janeza Janše, masovno podprto delo Odbora za človekove pravice, odhod naših komunistov iz Beograda, preprečitev srbskega mitinga, smel nastop litostrojskih delavcev, pogumna ustanovitev Slovenske kmečke zveze in za njo drugih strank, dopolnila k slovenski ustavi itd.

Rekel sem, da je to krepilo podlago, ozrače za osamosvojitve. Toda že nekajkrat smo se v naši zgodovini zanosno segreli, pa se nam država ni »zgodila«.

Naklonjene razmere za projekt osamosvojitve so nastale šele ob uvajanju parlamentarne demokracije in po padcu berlinskega zidu. Tudi demokracija ni prišla kar po naročilu. Takratna ZKS je demokratizacijo kar se da zavlačevala in se šalila z demokratično opozicijo, da do volj demokracije zagotavlja SZDL.

Ko se danes soočamo že z novim mitom o enotnosti v času osamosvajanja, bi rad z gotovostjo akterja iz tistih časov dejal, da si je bilo treba na trdo zagotoviti pravico do demokracije in prvih svobodnih volitev in da do ustanovitve Demosa ni bilo nobenega osamosvojitvenega projekta in nobene tozadevne samoumevnosti.

Zelim opozoriti na bistveno. Projekta osamosvojitve ne bi izvedli, če zanj ne bi notranjepolitično dozoreli in če ne bi nosilci osamosvojitvenega projekta prevzeli oblasti.

Majniška deklaracija je bila zgodovinska in enkratna, toda pridružila bi se drugim deklaracijam, če se z njo navdihnjene nove demokratične stranke ne bi povezale v koalicijo Demos in za ključno točko svojega političnega programa zapisale postavitev samostojne in demokratične slovenske države. Komunisti oziroma stranke komunističnega izvora so za razliko od Demosa v Temeljno listino zapisale življenje v Jugoslaviji.

Demos je bil edina organizirana politična sila, ki si je osamosvojitve zapisal na čelo programa in z njim tudi zmagal na prvih demokratičnih volitvah.

Ker je zmagal, je prevzel oblast. Od tu se šele začel prehod od sanj in izjav k resničnosti.

Če Demos ne bi zmagal, ne bi proslavljali petnajstletnice slovenske osamosvojitve.

Ta projekt novih demokratičnih sil, recimo mu spet – projekt slovenske pomladi, je dobil decembra 1990 še plebiscitarno podporo državljanek in državljanov Slovenije in je poživil Slovence po vsem svetu. Takrat je zadišalo po enotnosti v ljudskem pomenu besede. Vzpostavilo se je veliko pričakovanje, napetost in negotovost, kako se bo odzval Beograd.

Odločitev slovenske skupščine nas je s postavitvijo šestmesečnega roka za razglasitev države po plebiscitu dokončno zavezala k izvedbi, za katero so priprave sicer že tekale. Če to ne bi bilo tako, se teden dni pred plebiscitom v Kočevski Reki ne bi prvič postrojila slovenska vojska z jasnim sporočilom, da je pripravljena zavarovati našo pot v svobodo, niti ne bi imeli na dan plebiscita v tajnosti natisnjenega slovenskega denarja.

Vlada je kot najbolj enotni del nove oblasti prevzela operativno breme osamosvajanja. Pričakovali smo, da bo rezultat plebiscita zavezal tudi opozicijo k bolj konstruktivnemu odnosu do projekta. Takrat duha enotnosti nikakor nismo čutili.

Z velikim nasprotovanjem opozicije smo sprejemali neobhodne osamosvojitvene zakone na obrambno-varnostnem področju.

Lansiranja Deklaracije za mir februarja 1991, nekaj mesecev pred osamosvojitvijo, nismo doživeli kot podpora projektu, zlasti ne, ker jo je med prvimi podpisal predsednik države Kučan in razen Omana vsi člani Predsedstva. Mi smo za osamosvojitve nujno potrebovali orožje, podpis vrhovnega poveljnika pod tisto deklaracijo pa smo razumeli kot poziv k razorožitvi. Nihče nam ni rekel, naj bi bilo to storjeno iz taktičnih razlogov.

Enotnost pa se je zgodila ob napadu na Slovenijo.

Ta občutek je neponovljiv. Bili smo vojno za Slovenijo in zmagali.

Zmagali za Slovenijo, za skupni blagor, ne v interesu neke ozke politične opcije ali ideologije.

Tistih, ki so se borili za samostojno in demokratično Slovenijo, nismo spraševali po strankarskih izkaznicah, ampak po odnosu do domovine in njene volje po svobodi.

S tem se je zgodil temeljni obrat od starega reda in vloge vojske v njem. JLA kot menda četrtja najmočnejša armada v Evropi je bila skupaj s podsistemom Teritorialne obrambe v službi komunistične oblasti. Ko je napadla Slovenijo, so nadrejeni vojakom dejali, da Jugoslavijo ogroža zunanji napadalec s severa in z zahoda. Z napadom na Slovenijo je udarila po »notranjem«, ne po zunanjem sovražniku.

V tej zvezi so potrebne zelo jasne besede.

Zveza komunistov Slovenije se je po padcu berlinskega zidu in Miloševićevem agresivnem nacionalizmu odpovedala proletarskemu internacionalizmu in kot druge Partije na Vzhodu znova odkrila narodno idejo. Ne samo to. Pozabili so, kaj so o Evropi in NATU govorili še leto prej, in šli na prve demokratične volitve z geslom »Evropa zdaj.«

Projekt osamosvojitve ni bil projekt Partije. Partija ni imela politične pobude. Zato njena zadrega. Zato njen hiter zasuk v gospodarski liberalizem in boj za privatizacijo družbene lastnine, po drugi strani pa trdno vztrajanje na političnih in ideoloških obrazcih na temo zgodovine in vrednot.

Ker projekta ni vodila, se je odločila najprej za taktiko nagajanja in prilagajanja. Večkrat je zavirala, ko pa je vlak speljal, je hotela prevzeti lokomotivo. To ji je dobro uspevalo.

Ko so starolevi sindikati v juniju, mesecu osamosvojitve, protestirali po Ljubljani proti vladi, je njihov prvi mož govoril: »Vreme je z nami, Bogovi so z nami, samo naša vlada ne ve kam in kako.« Tega pri najboljši veri in vsem spoštovanju politične drugačnosti kot predsednik vlade nisem mogel razumeti kot izraz enotnosti, spoštovanja plebiscita in podpore osamosvojitvi. Barko so gugali tako rekoč do zadnjega. To početje sem videl bliže predsedniku Markoviću, ki je prišel nekaj dni kasneje grmet v Ljubljano, da brez njega ne bomo dobili niti dolarja.

Po osamosvojitvi so stare politične sile začele drugo taktiko. Taktiko relativizacije osamosvajanja in osamosvojiteljev.

Zadeva je šla v smeri kontinuitete. Osamosvojitve je začela izpadati kot samoumevni zadnji korak, ki so ga že zdavnaj načrtovale napredne sile. Kdor je trdil drugače, ga je zadela oznaka zaslugarstva.

Zasenčil se je tudi zgodovinski spomin na osamosvojitve, kar še traja.

Če odpremo nedavno izdano knjigo o slovenski vojski, se najvišji skrbniki slovenske vojske ne ujemajo glede tega, koliko je stara slovenska vojska: eden trdi, da ima šestnajst, drugi petnajst, tretji največ štirinajst let.

Če je stara samo štirinajst ali petnajst let, se sprašujem, katera vojska nas je ubranila pred JLA. Priprave na slovensko vojsko so se začele neposredno po odvzemanju orožja TO in ne z ustanovitvijo učnih centrov v Pekrah in na Igu 15. maja 1991. Zadeve so se v sodelovanju med ministrstvom za obrambo in notranje zadeve dogajale formalno pod naslovom Manevske strukture narodne zaščite. Dvesto fantov iz omenjenih dveh centrov ni sodelovalo v osamosvojitveni vojni, pač pa so bili tisti čas zavarovani v Kočevski Reki.

Dovolite v tej zvezi še opombo, ki ni osebne, je pa nedvomno moralno-politične narave in jo predsednik osamosvojitvene vlade mora javno izraziti: dejstvo, da lahko prvega realnega poveljnika slovenske vojske, ki je s svojim moštvom zastavil vse za slovensko svobodo in ima poleg tega še najboljšo vojaško izobrazbo, pisec v enem od naših časopisov razglasi za škodljivega in destruktivnega, je eden od izrazov ciničnega in nedržavotvornega odnosa do osamosvojitve. Nič lepše pa ni dejstvo, da nihče od nadrejenih ni čutil potrebe, da se temu javno zoperstavi.

V senčenju zgodovinskega spomina je dobila posebno mesto Teritorialna obramba.

Z vso jasnostjo in odločnostjo trdim, da TO v domovinski in demokratični službi osamosvojitve razen samega imena nima ničesar s TO tovariša Matije Mačka ali generala Ivana Hočevarja.

Pod taktično ohranjenim imenom TO (z imenom slovenske vojske se res nismo smeli postavljati) so se naši možje in fantje – pa tudi kakšna mladenka je bila z nami – borili za cilje, ki niso imeli ničesar s starimi nameni TO. Če bi veljalo drugače, bi jih JLA ne napadala, saj bi jih imela, kot do takrat, za svoje. Umetnost s TO je bila v tem, da smo stari strukturi dali nov namen in novega duha. Tudi tu se je zgodil prelom.

Čeprav smo dosegli tak zgodovinski cilj, je bila vrednota osamosvojitve vrsto let predmet kislih in dolgočasnih predstav, ki niso bile proslave. Z njih smo odhajali potolčeni, namesto ponosni in veseli. Ne spomnim se predsedniškega govora, v katerem bi bila omenjena beseda Demos, čeprav je to ključna beseda osamosvojitve.

Pri takem odnosu me ne čudi, da se je zgodilo celo to, da so nekateri ravnatelji v času šolskega ministra dr. Lovra Šturma odklonili proslavljanje konca šolskega leta s himno in zastavo, češ da bi bila to politizacija.

Ko berem naše šolske učbenike, težko ugotovim, kaj je bilo pred demokratizacijo in osamosvojitvijo narobe in zakaj se je to sploh zgodilo. Kar nekako zgodi se.

S tako sramežljivim in nedržavotvornim odnosom do osamosvojitve pri mladih država ne more postati vrednota. Kaj pa se zgodi, če država (v kateri se je resno razpravljalo, da vzgoja v šoli ni potrebna) ni vrednota, smo že večkrat videli.

K relativizaciji osamosvajanja bi štel tudi poudarjanje naklonjenih okoliščin in sreče. Da, imeli smo naklonjen zunanji okvir in, hvala Bogu, tudi nekaj sreče, toda če bi stali križem rok, se nam osamosvojitve ne bi sama od sebe prismejala. Bistveno je, da smo razumeli nasmeš zgodovine in ga s trdno politično voljo izkoristili.

Naša samostojnost ni bila podarjena, bila je izbojevana.

In še nekaj je bistveno: ta vojna nas je povezala. Iz nje kot narod nismo izšli ranjeni, ampak zaceljeni. In odprti za prihodnost.

Pred petnajstimi leti smo dosegli največji narodnopolitični cilj slovenskega naroda – postavili smo samostojno in demokratično slovensko državo.

Prav prelom s komunizmom nam je omogočil, da smo se pridružili svobodnim narodom z dostojanstvom lastne državnosti. Uresničili smo tisočletni sen in presegli okvire

obrambnega slovenstva. Tako smo z lastno podobo in s suvereno voljo lahko nastopili pred drugimi svobodnimi narodi sveta.

Vesel sem, da nas je po tragični izkušnji z revolucijo in totalitarizmi duh slovenske osamosvojitve povezal z novim smislom za skupno.

Prepričan sem, da nas prav ta smisel lahko navdihuje za nove skupne cilje in projekte ter za novo kakovost medsebojnosti.

Smisel za skupno ne pomeni ukinjanja različnosti, pa tudi ne pristajanje na zasenčen zgodovinski spomin.

Čas združene Evrope in globalizacije nam narekuje nov premislek, kako najbolje povezati slovenske ustvarjalne potenciale doma in po svetu. Naša ambicija ne bi smela biti zgolj uspešno prilagajanje svetovnim trendom, ampak prodor naše odličnosti na ključna razvojna področja v svetovnem merilu.

Vsekakor pa sem vesel, da smo bili takrat dovolj zreli in pogumni, da smo storili, kar je bilo treba.

Iskreno in ponosno vam čestitam k dnevu državnosti in vam želim, da ga močno praznujete.

Naj živi samostojna Slovenija!

Alojz Peterle, predsednik Demosove vlade v času osamosvajanja Slovenije, sedaj evropski poslanec

Petnajstletnica slovenske osamosvojitve

Slovenska država je nastajala v zelo zapletenem spletu številnih dilem, od povsem intimno človeških do širših etičnih, političnih, gospodarskih, kulturnih, socialnih, mednarodnih in drugih. Njeno rojstvo je bilo zaznamovano z mnogimi čustvi, a hkrati tudi z zelo racionalnimi premisleki. Vedno znova se mi zdi vredno spomniti tudi na ta drugi, racionalni vidik. Pomembno se mi namreč zdi, da je v okviru velikega osamosvojitvenega gibanja nastajanje slovenske države najtesneje povezano s pravom.

Slovenija se je kot država konstituirala in uveljavila v mednarodnem življenju z zavestno naslonitvijo na pravo. V takratni državopolitični strukturi Slovenije je prevladalo spoznanje, da v sodobnem svetu, ki sebe in svoja razmerja utemeljuje na vladavini prava in veljavi človekovih pravic, morajo šteti pravni argumenti in ne politika sile in izvršenih dejstev. Odločitev za pravno utemeljevanje pravice do samoodločbe se je – ob zmagi v vojni, ki nam je bila vsiljena, in ob srečnem spletu vrste političnih, tudi mednarodnih okoliščin – potrdila kot prava in uspešna.

Pravno podlago za zavarovanje trajne, celovite in neodtujljive pravice slovenskega naroda do samoodločbe in za uveljavitev politične demokracije so dala že dopolnila

k slovenski Ustavi iz leta 1989. Pravico do samoodločbe smo uveljavili s plebiscitom 1990, ki je bil tako ustavno utemeljen in tudi pravno urejen. Ljudska volja je bila izražena prepričljivo na najbolj demokratičen in pravno korekten način. Zakon o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije je po dolgih političnih razpravah uveljavil rešitev, da se mora za veljavno plebiscitno odločitev izreči večina vseh glasovalnih upravičencev. To je dalo odločitvi Slovencev na plebiscitu visoko stopnjo legalnosti in legitimnosti, kar je bil tudi pglavitni argument Slovenije v kasnejših prizadevanjih za mednarodno priznanje v dovolj nenaklonjenih okoliščinah. Datum razglasitve samostojne slovenske države, torej najkasneje šest mesecev po plebiscitu, je bil javno znan, v vmesnem času pa je Slovenija opravljala aktivnosti, ki so bile logična pravna posledica plebiscitne odločitve. Čeprav vlada ni pripravila programa dela za uresničevanje plebiscitne odločitve, kar ji je nalagal zakon in bi ga morala skupščina sprejeti hkrati s slovesno razglasitvijo plebiscitne odločitve, da Republika Slovenija postane samostojna država, so bile priprave vendarle uspešno končane.

Zavezanost veljavi prava je v procesu osamosvajanja Slovenije prihajala do izraza v vrsti dokumentov. Z njimi je Republika Slovenija na pravno urejen način prevzela vse pravice in dolžnosti, ki so bile prej prenešene na organe SFRJ, in tudi veljavnost mednarodnih pogodb, ki se nanašajo na Republiko Slovenijo. In kar je še posebej pomembno, zagotovila je varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsem osebam na ozemlju Republike Slovenije, brez sleherne diskriminacije. Še posebej je zagotovila vse pravice italijanski in madžarski narodni skupnosti. Ti dokumenti so Izjava o dobrih namenih ob razpisu plebiscita, Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije 25. junija 1991, Ustavni zakon za izvedbo te temeljne listine in Deklaracija ob neodvisnosti. Prav te odločitve so omogočile, da je bila Slovenija hitro in brez težav že leta 1992 sprejeta v OZN in 1993 v Svet Evrope.

Za osamosvojitev Slovenije je pomembna še neka pravna značilnost. Izpeljana je bila kot pravica do razdružitve in ne kot odcepitev. Ta odločitev, katere pomen takrat pri nekaterih vodilnih politikih ni bil razumljen in so pristajali na pot odcepitev, kar je bil koncept zvezne politike, je imela pomembne pravne in še posebej materialnopravne posledice do drugih članic nekdanje države in do mednarodne skupnosti. Slovenija se tako ni odrekla lastni državnopravni kontinuiteti, pač pa je sledila logiki svojih zgodovinskih odločitev ob prostovoljnem združevanju narodov, tudi Slovencev, v prvo in v drugo Jugoslavijo, torej leta 1918 in na II. zasedanju Avnoja leta 1943, in logiki številnih kasnejših ustavnopravnih odločitev Slovenije v nekdanji skupni državi. To pa ji je tudi omogočilo enakopraven položaj na mirovni konferenci o Jugoslaviji v Bruslju, v pogajanjih o pravnem nasledstvu, pa tudi aktiven položaj v zahtevah po izpolnitvi obveznosti iz Osimskih sporazumov, po pravni ureditvi odprtih vprašanj z Republiko Hrvaško, vključno z mejo na morju, ter pri uveljavljanju nasledstva Avstrijske državne pogodbe.

Urejen in pravno utemeljen način osamosvajanja je velik dosežek in dragocena izkušnja, na kar smo lahko ponosni. Sprejem Ustave je pomenil nedvomno pravni vrh oblikovanja neodvisne slovenske države, mednarodno priznanje v začetku leta 1992 pa potrditev njene mednarodnopravne subjektivitete.

Odločitev, da Slovenija pripravi, izpelje in uveljavi svojo osamosvojitev po pravni poti, je dokaz zrelosti in eden od temeljev samozvesti Slovenije v razmerjih do drugih držav in mednarodnih ustanov. Po mojem prepričanju je tudi eden od bistvenih temeljev uspešne zgodbe Slovenije na poti od nekdanje jugoslovanske republike do članice Evropske unije.

Celoten proces slovenske osamosvojitve je bil eno od najbolj produktivnih dejanj v zgodovini slovenskega naroda. Toliko bolj če upoštevamo, da nismo imeli nikakršnih vzorov ne za izpeljavo temeljitih notranjih družbenih sprememb ne za razdružitve od nekdanje skupne države in je bilo vsako stvar potrebno presojati tako z

vidika koristi države kot z vidika kakovosti življenja njenih državljanov, pa tudi skladnosti z zastavljenimi cilji ob plebiscitu. Prepričljiva enotnost Slovencev, ki je presegla vse zgodovinske, svetovnonazorske, izkustvene, verske, nacionalne in druge delitve, je prispevala k sodelovanju temeljnih političnih silnic in k iskanju soglasja. Kljub težavam, ki jih je bilo več kot dovolj, in kljub začetnemu nezaupanju smo to sodelovanje dosegali. To velja tudi za osrednjo versko ustanovo v Sloveniji, za Rimskokatoliško cerkev, ki je takrat delovala povezovalno in pomirjevalno z iskanjem poti do sprave in proti ločevanju duhov in ideološki izključevalnosti. Izjemno vlogo je pri tem odigral tedanji nadškof in metropolit dr. Alojzij Šuštar. Pri iskanju podpore za mednarodno priznanje Slovenije je svoje mednarodne povezave uporabila tudi slovenska Evangeličanska cerkev.

Slovenija si je tudi po odločitvi za osamosvojitev prizadevala vzpostaviti legalne podlage svojih odločitev. Zavedala se je realne nevarnosti nasilnega razpada in možnosti vojne, ker je to, žal, zgodovinska izkušnja in tradicija balkanskega prostora. Tudi zaradi tega je dovolj zgodaj predlagala najprej reformo federativne zgradbe države, potem konfederativno ureditev kot prehodno obliko mirnega reševanja krize in na koncu razdružitve Jugoslavije po mirni poti. S svojimi predlogi ni želela zavarovati le sebe, pač pa tudi druge narode in republike, da bi se razšli po mirni poti in s pogajanjem in ne z agresijo ali vojno. Pri tem velja poudariti, da je predlog za razdružitve izražal prepoznanje dejstva, da je Jugoslavija razpadla in da so vse države, ki bi nastale na njenih tleh, enakopravne naslednice skupne države v materialnem, pa tudi v državnopravnem smislu. To je bilo pomembno z vidika kasnejšega pogajanja o sukcesiji. Slovenski predlogi so bili, žal, arogantno zavrjeni.

Mednarodna skupnost je Slovenijo priznala za verodostojnega partnerja sorazmerno kmalu po razglasitvi samostojnosti s prvim mednarodnopravnim aktom, v katerem Slovenija nastopa samostojno kot sopodpisnica, z Brionskim sporazumom. Ta je zaustavil vojno proti Sloveniji in omogočil hiter umik JLA s slovenskega ozemlja. Ob tem naj zavrnem očitke, da je prezgodnje priznanje Slovenije, pri čemer se najpogosteje omenja Avstrijo, Nemčijo in tudi Vatikan, izzvalo vojno in nasilje na tleh nekdanje Jugoslavije. Prej nasprotno. Priznanje je bilo kvečjemu prepozno. Pravočasno priznanje dejstva, da Jugoslavija kot država ne obstaja in ne funkcionira več, bi ustvarilo priložnost za diplomatsko aktivnost in za preventivno diplomacijo, s katero bi se jugoslovanski konflikt lahko rešil mirno, brez vojne in brez nasilja.

Ob razglasitvi samostojnosti si je Slovenija postavila zelo visoke standarde, ki naj uravnavajo njeno življenje. Takrat je bilo rečeno, da kot soustvarjalci evropske zgodovine in duhovnega izročila potrjujemo svojo pripadnost in zvestobo najbolj žlahtnemu v tem izročilu. V potrditev te zvestobe smo vnaprej moralno podpisali vse konvencije, ki zavezujejo k njegovemu spoštovanju. Rekli smo,

da zavračamo sleherno nasilje in nestrpnost v razmerjih med ljudmi, narodi in državami; tudi med narodi, s katerimi smo nekoč živeli v skupni državi. Da se želimo zaradi odgovornosti za obstoj slovenskega naroda in demokratičnost slovenske prihodnosti, neobremenjeni in pod nikogaršnjim skrbništvom, a s polno odgovornostjo in kot enaki med enakimi vključiti v oblikovanje novih razmerij v Evropi. Bilo je poudarjeno, da sta svoboda in dostojanstvo posameznika neločljivi in nedeljivi od suverenosti naroda. Kdor tepta eno, žrtvuje tudi drugo. Zato ni smelo biti ne napake ne zmote. Ponosni smo bili in še smo, da smo to dejanje opravili uspešno, dostojanstveno in častno. Naša sporočila so bila jasna in iskrena. Uresničili smo pravico do samoodločbe, a pri tem nismo posegli v enake pravice nobenega drugega naroda. Spoštovali smo načela mednarodnega prava, dostojanstvo in pravice vsakega človeka v Sloveniji, pravice vsake manjšine. Ponudili smo roko sodelovanja in spoštovanja sosedom in narodom, s katerimi smo dolga leta živeli v skupni državi. Predlagali smo, da se razidemo mirno in spoštljivo, z razumevanjem položaja in interesov vsakega naroda. Hoteli smo, da umiranje nekdanje države ne bi vzelo niti enega življenja. To so bile visoko postavljene etične zaveze nove slovenske države, ki ostajajo tudi trajno merilo za presojo dogajanja, strukturnih in vrednotnih sprememb v slovenski državi.

Splošni odpor Slovenije ob agresiji Jugoslovanske armade je osupnil vse. Predvsem napadalca, pa tudi tujce, tuje novinarje, ki so se mudili v Sloveniji, in tujino, ki je takoj po agresiji na Slovenijo za mejo pripravila začasna taborišča, ki pa so ostala prazna. Slovenci so ostali doma, da bi branili svojo odločitev za samostojno, demokratično in odprto, v Evropo usmerjeno slovensko družbo. Le kdo je pričakoval, da bo skromna oborožitev pri Slovencih, ki so bili vnaprej načrtovana žrtev, ustvarila takšno moč. A jo je. Orožje je bilo v rokah pogumnih, dobro organiziranih ljudi. Prišli so iz naroda, mnogi povsem neznani v takšni vlogi in tudi nevešči bojev, zmagali so in se znova vrnil v svojo vsakdanjost, vendar drugačni, z vero v svoj prav, z zaupanjem vase in v svoj narod, ki je z vsem srcem stal za njim, ko so za njegovo samospoštovanje in prihodnost tvegali svoja življenja.

Jugoslavija je razpadala, kot sem sam imel priložnost to spremljati, precej dolgo, če sklepam tudi po mojem vpogledu v krvotok nekdanje skupne države, kjer sem med drugim sodeloval v različnih komisijah za reformo političnega in ekonomskega sistema. Jugoslavija se ni bila sposobna odzvati na vse bolj zaostrena ekonomska, razvojna, nacionalna in politična nasprotja v državi in ni zmogla misliti konceptualno o svoji prihodnosti. Prav tako se ni bila sposobna odzivati na spremembe, ki so nastale v svetu, posebej v Evropi. Namesto dogovora in soglasja, ki bi ustrezal večnacionalnemu značaju države, o vseh usodnih odločitvah oz. o skupnem interesu je bilo vedno več diktata, zapiranja razprav, sumničenja, vedno več preglasovanja in sklicevanja na demokratičnost večinskega

odločanja, političnih manipulacij vključno s politično propagando, kar je vse rušilo državo in izničevalo koncept ustave iz leta 1974. Beograjska politika je posegala tudi po nelegalnih in neustavnih sredstvih za rušenje ustavnih mehanizmov države, posluževala pa se je tudi dogajanj na ulicah, »jogurnih revolucij« in mitingov. Slovence so na znanem mitingu na beograjskem Ušču podili v avstrijski Graz in v Filadelfijo. Jugoslavija je postajala vedno bolj vrednotno izpraznjena posoda brez prihodnosti, v kateri sta gospodovala nasilni nacionalizem in srbski hegemonizem. Poskus organiziranja »mitinga resnice« v Ljubljani je bil poskus izzvati nered v Sloveniji in spopad s Slovenci, ki bi dal izgovor za razglasitev izrednih razmer v Sloveniji in s tem za neposredno uporabo jugoslovanske armade pri razpustitvi legalnih slovenskih oblastnih ustanov, tako kot se je to zgodilo na Kosovu. To je bil eden od načinov za likvidacijo slovenskega političnega vodstva, ki je bilo ovi- ra za uveljavitev unitarističnih in hegemonističnih teženj večinskega dela takratnega jugoslovanskega političnega vrha. Tudi proces proti četverici je bil simbolna točka, prek katere je Jugoslovanska armada, ki jo je obvladoval ta del beograjske politične elite, želela ponizati Slovence in slovenski narod, s tem da mu je odrekla možnost, da bi proces potekal v slovenskem jeziku. To je bila demonstracija politične in vojaške moči, ključni razlog za tak odnos do Slovenije pa je bila slovenska opredelitev, da postavi v ospredje spoštovanje človekovih pravic. Očitno kršenje človekovih pravic je bil tudi ključni razlog, ki je krizo Jugoslavije pripeljal do vrhunca. V večnacionalni državi je od kršenja individualnih pravic pripadnikov kakšnega naroda samo korak do kršitve pravic narodov v celoti. In to se je zgodilo tudi v primeru Slovenije.

Zaradi notranjih protislovij je Jugoslavija praktično nehala obstajati. Ni več funkcionirala kot država in Slovenci in Hrvati, vedno bolj pa tudi drugi narodi, je niso več prepoznavali kot svojo državo. Ni šlo le za notranje-partijski konflikt in za razlike med koncepti Miloševićeve Srbije in Slovenije. Velike razlike v razumevanju federalnega značaja države so se pokazale kot trenja tudi na vseh drugih področjih, tudi v znanosti, v kulturi, v izobraževanju, kjer se je spor začel najprej ... s poskusi uveljavljanja skupnih izobraževalnih jeder. Slovenija ni bila pripravljena popustiti pred pritiski in je vztrajno ščitila prostor intelektualne svobode, ustvarjalnega dialoga, duhovnega iskanja in demokratičnih vrednot ter s tem tudi počasnega, a vztrajnega nastajanja političnega pluralizma. Že pred zrušitvijo berlinskega zidu je Slovenija na Zahodu veljala za »otok svobode« nekdanjega socialističnega sveta.

Enotnost odpora Slovenije pod vodstvom slovenskih policistov v sodelovanju s Teritorialno obrambo, naslo- njeno na izkušnjo narodne zaščite kot izvirne slovenske rešitve, je zaustavil agresijo Jugoslovanske armade. To je bilo odločilno. To smo storili z globoko vero v naš slovenski prav, v našo pravico, da si uredimo življenje po meri dobre prihodnosti za nas in za druge, s katerimi si

delimo življenje na evropski celini. Ubrani smo pravico do svobode in demokracije. Na to dejstvo je bilo mogoče nasloniti zahtevno in potrpežljivo diplomatsko aktivnost. Oboje skupaj je odločalo o miru, o odhodu armade, o mednarodnem priznanju in o članstvu v OZN ter drugih mednarodnih organizacijah. Vsakdo od nas je takrat v svojem času in na svojem mestu dal največ, kar je mogel dati, ne da bi pričakoval za to posebno priznanje.

Kakor že je bila politična neodvisnost nujna, da si je Slovenija ohranila in razširila prostor svobode, ki je vodil k demokraciji, k vladavini prava in vladavini človekovih pravic in omogočal mladi državi razvoj in prihodnost v družbi držav, ki so svojo prihodnost in prihodnost Evrope brez vojn in nasilja utemeljile na vrednotah evropskega humanističnega in demokratičnega izročila, je bila nujna tudi osvoboditev od jugoslovanskih gospodarskih in denarnih oblasti in institucij, ki jih je razžirala hiperinflacija, ki pa so jo tudi same povzročale s svojimi instrumenti in oblastjo. Z gospodarsko in denarno osamosvojitvijo se je Slovenija gospodarsko in v resnici tudi politično končno osamosvojila. Tveganje je bilo veliko. Gospodarstvu je takrat močno pešala moč, družbeni proizvod je hitro kopnel, padali so drug za drugim trgi naših podjetij v nekdanji Jugoslaviji in Sovjetski zvezi; do zahodnih je bilo težko priti. Poti do zveznih deviznih rezerv so bile zaprte, lastne so bile minimalne. Možnosti za zadolževanje na mednarodnem trgu kapitala ni bilo. Takratni upravljavci Slovenije so tveganje in izziv sprejeli in skupaj z nosilci gospodarskega razvoja smo uspeli.

Pravi zmagovalci v slovenski osamosvojitveni vojni, pravi nosilec mednarodnega priznanja Slovenije so

ob mnogih individualnih junakih vsi slovenski ljudje, državljani slovenske države, ki so se složno uprli napadcu in poskusu nasilne preprečitve demokratične odločitve, ki so trdno verjeli v svoj prav in v svojo pravico ter zaupali mednarodni skupnosti, da ne bo križem rok gledala teptanja načel, na katerih gradi svojo prihodnost, namenjeno miru ter blaginji ljudi in narodov. Takšnega naroda ni mogoče pokoriti. Mogoče ga je uničiti, a tedaj mu več ni mogoče gospodovati.

Sloveniji na poti v samostojnost iz jugoslovanskega konflikta med totalitarističnim in demokratičnim konceptom prihodnosti ni bilo nič podarjeno. Kar je naredilo Slovenijo že davno pred padcem berlinskega zidu veliko bolj evropsko in za demokratični svet bolj zanimivo od večine držav s podobno preteklostjo, je bilo plod trdega dela. Demokratizacije in velikih notranjih sprememb smo se Slovenci lotili predvsem zaradi nas samih. V temelje slovenske države so vgrajena dolga leta trdega dela, iskanj in konfrontacij, ki so nas približale Evropi in nas vanjo spet povezale gospodarsko, miselno, informacijsko, tehnološko, komunikacijsko in civilizacijsko. To je tisto, kar nas dela drugačne od držav nekdanjega vzhodnega političnega bloka, s katerimi zdaj delimo usodo znotraj EU.

Bil je to naš čas žetve. Poželi smo, kar smo sejali sami, pa tudi vse tisto, kar so več sto let sejali rodovi pred nami. Naše skupne sanje, delo in znoj, veselja in upanja, odpuščanja, trpljenja in smrti, zmote, dobre in napačne izbire, zmage. To vse je naša zgodovina, naša skupna žetev.

*Milan Kučan, predsednik slovenske republike
v času osamosvajanja*

Mag. Blaž Vurnik, Mestni muzej Ljubljana

PREOBRAZBE NEKE DRUŽBENO-POLITIČNE ORGANIZACIJE. Zveza socialistične mladine Slovenije od valilnice kadrov do politične stranke

Začetek osemdesetih let je bil čas, ko je Socialistična federativna republika Jugoslavija vstopila v enega najtežjih obdobij, v katerem je (gledano z zgodovinske perspektive) do svojega konca bolj ali manj neuspešno le gasila požare, ki so nastajali kot opozorila globoke krize, v katero se je pogrezala. Titova smrt, ki je predstavljala eno od lukenj, skozi katero je močno prenapihneni balon bratstva in enotnosti izgubljal zrak, je bil eden od časovno nesrečno sovpadlih, a tudi z močno simboliko napolnje-

nih dogodkov, ki so napovedovali prihodnjo krizo. Sledili so dogodki na Kosovu, huda inflacija in vedno bolj kritični odnosi med posameznimi republikami oziroma narodi. V aktualni realnosti, ki je bila, preprosto povedano, slaba, ter v perspektivi, ki ni dopuščala pretiranega optimizma, so bili preteklost in ideali, ki so se v tem času izoblikovali, toliko pomembnejši za tiste posameznike in skupine, ki so potrebovali varnost in predmet identifikacije.

V takšnih okoliščinah je Zveza socialistične mladine Slovenije¹ (oziroma ljudje, ki so tvorili aktivni del te organizacije) začela iskati bolj samostojno pot znotraj obstoječega sistema družbenopolitičnih organizacij. Vendar pogled te organizacije izpod uravnoteženega sistema ni predstavljal kakšne posebne revolucionarnosti. Ta termin je bil tudi znotraj ZSMS še vedno rezerviran za pojme, kot so bili »permanentna revolucija« in »ohranjanje revolucionarnih tradicij«, za katere so tudi v ZSMS v začetku osemdesetih let še vedno skrbeli ideološko zanesljivi ljudje. Mladinska organizacija je s svojimi iskanji predstavljala nekakšno oviro v enotnem toku in obenem vedno bolj glasno negacijo splošnega družbenega soglasja.

Vloga, ki jo je mladinska organizacija imela v družbenopolitičnem sistemu, je bila v praksi podrejena »starejšim« družbenopolitičnim organizacijam, predvsem Zvezi komunistov in seveda Socialistični zvezi. Imela je status nekakšne pripravljavnice kadrov za politično delo v drugih organizacijah. Njen položaj znotraj sistema so predvsem njeni funkcionarji večkrat imenovali »transmisiven«, kar pomeni, da naj bi ZSMS bolj ali manj mehansko, s pričakovano količino razprave sprejemala sklepe drugih družbenopolitičnih organizacij ali jih v okviru svojih zadolžitev uresničevala.

Teoretična preobrazba slovenske mladinske organizacije iz transmisivne organizacije v politično stranko je bila pretežno vezana na praktične vsebine družbenih, ekonomskih, političnih, kulturnih in drugih posebnosti razvoja, ki je močno vplival na življenje mladih. Ob koncu osemdesetih let, ko je ZSMS že ustvarjala svojo politično podobo, se je tem praktičnim elementom pridružil še močno definirajoč liberalizem. Svoj teoretični razvoj je ZSMS v obravnavanem desetletju štirikrat zakoličila na kongresih, na katerih je izražala svoje mnenje o aktualni sedanjosti in napovedovala svoje prihodnje poteze.

Od konca sedemdesetih let do leta 1983 – prve preizkušnje

Ena prvih preizkušenj v tem času, ki je bila mladinski organizaciji do neke mere vsiljena, je bila potreba, da se izjasni o panku. Ta subkultura je s svojo specifično glasbeno ustvarjalnostjo, ki se je pri nas pojavila v drugi polovici sedemdesetih let, za ZSMS pomenila poseben izziv. S svojo modo, načinom vedenja, besedili pesmi in vrednotami je pomenila ne le nekaj povsem novega, ampak je v okolju, ki je živelo precej uniformirano (v najširšem smislu besede), delovala predvsem zelo tuje, nenavadno in odbijajoče. Pank sicer ni bil množičen pojav, bil pa je

viden in slišen. Oblastem in pretežnemu delu starejših generacij je bil odbijajoč, kar samo po sebi ne bi smelo imeti posebnega učinka, vendar so predvsem tisti, ki so imeli v rokah oblast, v panku slutili tudi lastnosti, ki bi lahko bile protisocialistične, protirevolucionarne in tudi sicer sovražne obstoječemu redu in režimu. Pankerji so bili pogosto tarča miličniških racij in preiskav, k njihovem skorajda kriminaliziranju pa je pripomoglo tudi dejstvo, da so večinoma prihajali iz delavskih družin ali sicer iz nižjih družbenih slojev, v katerih niso imeli zagotovljene kritja v primeru, da so se znašli pod budnim očesom milice. Seveda sta k temu pripomogla tudi provokativno vedenje in glasba (vsebina, glasba, interpretacija ...), s katero so se identificirali.²

Mladinska organizacija je pank obravnavala predvsem kot posebno kulturno produkcijo in v okviru te opredelitve lahko iščemo tudi njen odnos do te subkulture. Na 10. kongresu leta 1978 se je mladinska organizacija izrekla za takšno kulturno produkcijo, ki bi potekala čim manj v okviru kulturnih ustanov in organizacij.³ To je vsaj v pojmovnem svetu ZSMS odprlo pot zunajinstitucionalnim oblikam kulturne produkcije. Vendar je težko reči, ali je kongres govoril o punku ali ne, saj ga kongresni dokumenti ne omenjajo. Še več, kongres se je v isti sapi izrekel tudi proti »odtujenim vplivom množične kulture, šunda in kiča«. Tudi v prihodnjih letih pomembnejše interakcije med pankom in mladinsko organizacijo ni bilo. Izjema so bili občasni poizkusi nadzora ZSMS nad pankovsko dejavnostjo, na primer preprečevanje pankovskih glasbenih skupin na šolah, ter posegi proti izdaji plošče Pankrtov jeseni 1978 pri Škucu. Povsem nov čas pa je napočil s kulturnim plenumom ZSMS 21. aprila 1981, ki je potekal pod naslovom »Nekatera aktualna vprašanja kulturne politike ZSMS do dejavnosti mladih na področju kulture«.⁴ Vprašanja, ki so si jih »mladinci« postavljali v zvezi s pankom, so bila naravnana klinično. Zanimali so jih predvsem vzroki za pojav te subkulture pri nas in v njej so samokritično odkrivali simptome za napake v delu mladinske organizacije. Vendar je bil kulturni plenum za pank zelo pomemben, saj je z njim ZSMS zavrnila ocene, ki so pank obravnavale kot protisamoupravno ideologijo, anarhistično opozicijo Zvezi komunistov, socializmu sovražne sile in podobno. Sočasno se je ZSMS tudi zavezala, da bo pankovskim glasbenim skupinam nudila pomoč pri zagotavljanju možnosti za vaje glasbenih skupin in nastope. S tem je bil pank nevarno blizu temu, da bi postal del institucionalne kulture, kar bi bil svojevrsten nesmisel in paradoks, a do tega ni prišlo. Odnos, ki se je v prihodnjih letih izoblikoval med ZSMS in pankom, je obstajal na eni strani v smislu nekakšnega pokroviteljstva ZSMS nad pankom (precejšen del glasbene produkcije

¹ Pregled razvoja ZSMS v obravnavanem obdobju, posamezni projekti in odnosi z drugimi družbenopolitičnimi organizacijami: v: Blaž Vurnik, Med Marxom in punkom. Vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980–1990), Modrijan, Ljubljana 2005.

² O odnosu do panka gl. v: Punk pod Slovenci (zbornik), Krt, UK ZSMS Ljubljana, RK ZSMS, Ljubljana 1985.

³ Predlog resolucije X. kongresa ZSMS, 12.–14. oktober 1978, Nova Gorica: strani niso oštevilčene.

⁴ Prispevki razpravljalcev na okrogli mizi so bili objavljeni v: Mladina in kultura, ABC 14, RK ZSMS, Ljubljana 1981.

panka je potekal izključno prek mladinske organizacije), na drugi strani pa v nekakšni distanci panka do ZSMS.

Ob pomembnejših vprašanjih v območju politike je ZSMS v tem obdobju zorela kot organizacija, ki deluje dosledno v korist mladih. Svoje poglede na posamezna vprašanja je oblikovala na t. i. problemskih konferencah, na katerih so bili izoblikovani ali pa le predstavljeni že vnaprej pripravljeni predlogi in zahteve. Ena takšnih je bila konferenca o družbenoekonomskem položaju mladih 13. marca 1981. Konferenca je imela povsem praktična izhodišča, ki so bila za mlade ljudi v tistem času eksistenčnega pomena, na primer stanovanjska problematika, zaposlovanje, štipendiranje in ekonomski položaj mladih kmetov. Na konferenci so sprejeli konkretne sklepe, med katerimi je bil najpomembnejši ta, da v prihodnosti ZSMS ne sme pristati na noben ukrep, ki bi povzročil nezaposlenost mladih. Takšno trdo stališče mladinske organizacije še ni sprožalo konkretnih odzivov drugih delov oblasti, čeprav je prav v tistem času ZSMS začejala vedno glasneje na različne načine opozarjati, da v državi in družbi vlada kriza in da se organizacije v družbenopolitičnem sistemu na to dejstvo premalo ali pa sploh nič ne odzivajo. Takšna kritična drža in ponavljanje stališča o krizi sta se ponovila v kongresnih dokumentih 12. kongresa v Novem mestu leta 1982. Ti dokumenti so povzročili prvi resnejši poseg »starejših« družbenopolitičnih organizacij proti ZSMS. Kritike kongresnih dokumentov so bile usmerjene proti temu, da je bil premalo opredeljen zgodovinski pomen Tita ter pridobitev NOB, da sploh ni mogoče zaslediti imen Tita in Kardelja ter da je premalo poudarka na krepitvi bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov.⁵ Še posebej ostro je reagirala Zveza združenj borcev, in sicer v zvezi s tistimi točkami, ki so se dotikale ohranjanja revolucionarnih tradicij in pridobitev NOB. Še bolj neprijetna je bila ocena partijskih voditeljev. Zaradi kongresnih dokumentov je bil sklican celo delovni pogovor članov predsedstva CK ZKS in članov sekretariata RK ZSMS 2. junija 1982, ki je bil namenjen mehčanju stališč mladincev o zadevah, o katerih naj bi v družbi že vladalo soglasje. Andrej Marinc (predsednik CK ZKS) je postavil trditev, da so v mladinski organizaciji ljudje, ki poskušajo spremeniti ZSMS v »nekakšno skupino za pritisk ali v osamosvojeno ideološko in politično gibanje.«⁶ To je bila seveda pretirana trditev, izrečena verjetno tudi v slogu zastraševanja in posrednega opozarjanja mladincev, naj na svojih stališčih ne vztrajajo preveč brezkompromisno.

Kritika, s katero je mladinska organizacija obeležila kongres, ni bila le ostra in odkrita, temveč bi jo lahko označili ne le kot neposredno, ampak celo surovo. Tako je na primer Srečo Kirn v svojem prispevku na kongresu

pojasnil, da je politični sistem socialističnega samoupravljanja onemogočen s »sila raznoliko pahljačo pritiskov, intrig, neformalnega dogovarjanja, tajnih sej, nedostopnih informacij, šikaniranja, nenačelne kadrovske politike, pomanjkanja čisto temeljnega človekovega dostojanstva in poštenja, zlomljenih hrbtenic, nepopoljšljivih kimavcev in pritrdjevalcev tistim od zgoraj in cinizem in indiferentnost do položaja delavcev, kmetov, šolajoče mladine, torej do tistih spodaj«. Precej glasno je kongres kritiziral še »etatistične posege« in »administriranje«, ki je delegatske skupščine spreminjalo v »glasovalne in legalizatorske aparate birokratskih odločitev«.⁷

Bolj pomembna kot kritičnost, s katero si je ZSMS nakopala jezo starejših politikov, je bila za prihodnji razvoj organizacije pomembna novost, ki jo je utemeljil 11. kongres. Gre za spremembo v odnosu mladinske organizacije do svoje vloge med mladimi v družbi. Ob radikalni zavrnitvi transmisivne vloge si je naredila novo vlogo znotraj političnega sistema, s katero si je prizadevala opravljati vlogo povezovalnega člana vseh mladinskih oblik združevanja. To sta predstavljala dva nova termina v besedišču ZSMS: »frontnost« in »interesni pluralizem«. Oba naj bi zagotavljala, da se mladinska organizacija pretvori v nekakšno prosto polje organiziranja mladih z najrazličnejšimi interesi. Vsa ta najširša »fronta« interesov naj bi se prek ZSMS stekala v delegatski sistem in našla svoj prostor in možnosti za uresničevanje svojih potreb in želja.⁸ V praksi se je ta novost artikulirala dve leti kasneje, ko so funkcionarji v ZSMS pripravljali teren za delovanje novih družbenih gibanj, še bolj pa kasneje, ko so ta gibanja tudi v resnici zaživela. Na tradiciji te »frontnosti« so ob koncu osemdesetih let nastale tudi nekatere predhodnice političnih strank, česar pa seveda leta 1982 nihče ni niti slutil.

Oblikovanje civilnodružbenih elementov v ZSMS (1984–1989)

Zainteresiranost mladinske organizacije za različne interese mladih se je najbolj konkretno izrazila ob povezovanju te organizacije z novimi družbenimi gibanji. Ta gibanja so se pri nas pojavila kot določen nabor idej med zainteresiranimi, večinoma mladimi ljudmi. Osnovne teoretične zasnove in ideje so bile povzete iz širšega evropskega konteksta novih družbenih gibanj, kjer je gibanja povezovala teza o poti skozi institucije. Glede na interese so se ločila mirovno, ekološko in duhovno gibanje, ki

⁵ AS 538, fasc. 98, OK ZSMS Trebnje, Poročilo o predkongresnih pripravah, 2. 8. 1982; OK ZSMS Trebnje, Poročilo o predkongresnih pripravah, 2. 8. 1982; OK ZSMS Ravne na Koroškem, Poročilo o poteku javne razprave o osnutkih dokumentov za XI. kongres ZSMS, 7. 9. 1982.

⁶ Andrej Marinc, Miloš Prosenc, Miha Ravnik, Franc Šetinc, Med dvema kongresoma (1982–1986); v: Ingrid Bakše, Ne čakaj na maj, RK ZSMS, Ljubljana 1989, str. 115.

⁷ AS 538, fasc. 99, Srečo Kirn: Izhodišča za razpravo v komisijah 11. kongresa ZSMS. Skrajšano besedilo je bilo objavljeno tudi v kongresnem biltenu Mladi val, št. 2, 22. 10. 1982, str. 5.

⁸ Predlog Poročila o uresničevanju programskih usmeritev 11. kongresa ZSMS v obdobju 1982–1984, 28. 9. 1984, str. 25, zasebni arhiv.

so bila najizrazitejša, poleg teh pa so se oblikovala še nekatera druga, na primer feministično, antipsihiatrično, gibanje za destigmatizacijo homoseksualnosti in druga. Značilno je, da so posameznika kot aktivista ali simpatizerja gibanj večkrat angažirale tudi vsebine drugih gibanj, ne le tistega, v katerem je našel svoj idejni okvir. Tudi zato se je med posameznimi gibanji oblikovala določena fluktuacija ljudi in idej, ki je vsaj v slovenskem, za gibanja bolj ali manj majhnem prostoru predstavljala večjo barvitost in aktivnost posameznih gibanj.

Ena od ključnih značilnosti gibanj je njihova neinstitucionaliziranost. Obstajajo kot neformalne skupine, pri čemer se je praviloma v praksi pokazalo, da njihovo pot skozi institucije omogočajo posamezniki, ki so naklonjeni idejam gibanj in imajo formalen ali neformalen vpliv v posameznih institucijah. Na drugi strani so nova družbena gibanja ponekod v precejšnji meri vplivala na javno mnenje, ki je nato povzročilo določene spremembe. V tem smislu so bila gibanja na Slovenskem precejšnja posebnost. Zaradi političnih okoliščin, ki so vladale v našem prostoru, pri čemer je pomembna predvsem zaprtost sistema družbenopolitičnih organizacij, so se gibanja organizirala znotraj ZSMS v skladu s statutom, ki ga je sprejel 11. kongres te organizacije. Gibanja so se organizirala kot delovne skupine, kar jim je po eni strani nudilo materialne in praktične možnosti za delo, po drugi strani pa jim je tudi nudilo zaščito pred represijo oblasti. Takšno zaščito so gibanja tudi v resnici potrebovala, saj so bile njihove zahteve in pobude zaradi posebnosti političnega sistema večkrat opredeljene kot politične in so bile zato kot take pridržane institucijam političnega odločanja. Gibanja so zato dobila status opozicije, čeprav to v resnici še niso bila. Nedvomno pa jih lahko opredelimo kot družbeno opozicijo. Oblasti so omejevale delovanje gibanj z različnimi represivnimi in upravnimi posegi, vendar je značilno, da do kakšnega radikalnega konflikta, ki bi pomenil spopad države z gibanji, ni prišlo.

Pogovori o tem, da bi v okviru RK ZSMS ustanovili posebno skupino, ki bi bila zadolžena za nova družbena gibanja, so potekali že v drugi polovici leta 1982. Februarja prihodnje leto je bila imenovana t. i. delovna skupina za alternativna gibanja, ki je bila zadolžena za pripravo gradiv o novih družbenih gibanjih v svetu, posebej o mirovnem gibanju.⁹ Ta skupina je prvič želela javnost opozoriti na svoj obstoj v začetku maja 1983, ko so nameravali organizirati mirovni shod, na katerem bi protestirali proti nameščanju raket srednjega dosega po Zahodni Evropi. Do shoda takrat ni prišlo, najverjetneje zato, ker člani skupine takrat še niso imeli organizacijskih izkušenj. Kasneje je nastalo več delovnih skupin pri RK ZSMS, ki so se ukvarjale vsaka s svojo tematiko: mirovništvom, ekologijo ali duhovnostjo.

Ceprav so si predstavniki gibanj močno želeli, da bi ohranili svojo neodvisnost, so bili prisiljeni postati sestav-

ni del »fronte« mladinske organizacije in s tem v kasnejših letih nehoti legitimizirati ZSMS kot pluralno usmerjeno organizacijo. To je toliko bolj razumljivo, če pomislimo, da je v tistem času samo fotokopiranje večje količine gradiv predstavljalo precejšen finančni in logistični zalogaj. Takšne stvari, skupaj s prostori za sestanke in druge priložnosti, telefoni, pošto in podobnim, so gibanjem zagotavljale delovanje in obstoj. V takšnem položaju so predstavniki delovnih skupin oktobra 1984¹⁰ gibanja opredelili z lastnostmi, kot so spontanost, neposrednost, idejni pluralizem, avtonomnost in pozitivna utopija, ki naj bi se ohranile tudi z organiziranostjo znotraj ZSMS. Načini delovanja gibanj, pri čemer jim je ZSMS nudila vso logistično in delno materialno podporo, so bili organiziranje predavanj, informiranje v biltenih, ki jih je praviloma izdajala Republiška konferenca ZSMS, stojnice, na katerih so predstavljali določene problematike, zbirali podpise pod peticije in podobno.

Najbolj aktivni gibanji pri nas sta bili mirovno in ekološko. Prvo se je ukvarjalo s splošno prepoznavnimi temami povezanimi s pozivi k miru in razorožitvi, drugo pa je potekalo na bolj strokovni ravni in je kot širše razpoznavno v javnosti obravnavalo predvsem teme, kot so bile aktualna gradnja jedrske elektrarne v Krškem, onesnaženje rek in potokov in podobne, sicer bolj lokalno usmerjene teme. Najbolj izpostavljena vsebina gibanj, ki se je tudi časovno vlekla skozi skoraj vsa osemdeseta leta, je bila zahteva po spoštovanju ugovora vesti in uvedbi civilnega služenja vojaškega roka. S to temo so gibanja in posredno tudi ZSMS vstopila v posebno značilen konflikt z delom zveznih in republiških oblasti, predvsem pa z Jugoslovansko ljudsko armado, ki je takšne zahteve ne le zavračala, ampak jim je tudi očitala kontrarevolucionarnost, napad na JLA in socializem ter podobno. Mirovniki so več let zapored (1984–1986) decembra organizirali tudi akcije z naslovom Dajmo otroku možnost, v katerih so opozarjali starše, naj otrokom ne kupujejo vojnih igračk, kot so orožje, vojne igre in podobno. Pravi mali vihar so v letih 1985 in 1986 povzročili z odporom proti nameravani uvedbi splošne vojaške obveznosti žensk, bolj intelektualne razprave pa so bile namenjene zahtevi po ukinitvi predmeta splošna ljudska obramba in družbena samozaščita na univerzah.

Posebno vlogo v razvoju odnosov med ZSMS in novimi družbenimi gibanji je imel 12. kongres ZSMS leta 1986 v Krškem. Na splošno velja, da je bil to najbolj znan kongres te organizacije in da naj bi vanjo prinesel tudi največ sprememb. Druga trditev ne velja povsem, saj je spremembe, po katerih so formalno možnost obstoja gibanja dobila v ZSMS, zagotovil že 11. kongres, medtem ko je 12. kongres to simbiozo le potrdil in jo do neke mere legaliziral. Eno od gesel kongresa je bilo »Legalizirajmo nova družbena gibanja!«, na samem kongresu pa so se

⁹ RK ZSMS, Svet za mednarodne odnose. 17. 3. 1983, Vabilo na 1. sestanek delovne skupine za alternativna gibanja, zasebni arhiv.

¹⁰ Ignac Krivec, Nova družbena gibanja; v: Hladni mir in druge vroče teme, ABC mirovni zvezki, let. 1, št. 1, RK ZSMS, Ljubljana 1986, str. 3, 4.

posamezna gibanja in delovne skupine predstavljale tudi s stojnicami. Tudi kongresna okrasitev mesta je bila zasnovana mirovniško, saj so na problem oboroževanja opozarjale pokončne kartonaste rakete, ki so stale po središču Krškega. V smislu odnosa med ZSMS in gibanji torej krški kongres ni bil prelomen, ampak le manifestativen, saj so že nekaj let prej gibanja za svojo pošto uporabljala dopisni papir in žig Republiške konference ZSMS. Prelomnost 12. kongresa je bila v tem, da so bile na enem mestu in v istem trenutku predstavljene vsebine, ki jim je v naslednjem obdobju mladinska organizacija posvečala vedno več pozornosti. Ena od uvodnih kritik jugoslovanske realnosti je bila namenjena inflaciji, za kar naj bi bila kriva birokracija, ki bi jo morali v celoti zamenjati s samoupravnimi odnosi z vpeljevanjem tržnih zakonitosti. Kongres je postavil tudi nekaj zahtev po demokratizaciji življenja, predvsem javnega delovanja, kar je bilo formulirano kot »boj proti kriminaliziranju govorjenja, mišljenja in pisanja, proti kakršnemukoli zoževanju pravice biti informiran in informirati, proti določanju meja kritike kritiziranih«.¹¹ Šlo je torej za nasprotovanje zloglasnemu 133. členu kazenskega zakonika SFRJ, oziroma t. i. verbalnemu deliktu. Dalje je 12. kongres oblikoval pobudo za legaliziranje stavk, ki v tedanji zakonodaji sploh niso obstajale in tako tudi ni obstajala pravica do stavke. ZSMS se je izrekla tudi proti »političnemu fabriciranju »notranjega sovražnika«, s čimer se je izrekla proti politični marginalizaciji ali celo kriminalizaciji posameznikov. Z vsem tem si je ZSMS izgrajevala videz moderne organizacije, ki želi prekiniti s praksami in dogmatiko bolj jeklene preteklosti. Z drugimi vsebinami ter z naborom pobud, ki so jih prek kongresa v politični sistem speljala nova družbena gibanja (najglasnejša je bila zahteva po ponovni javni obravnavi vprašanja jedrske energije), pa je ZSMS tudi povsem odkrito želela pridobiti bolj aktivno in privlačno vlogo v družbi, s čimer je že napovedovala konkurenčno politično vedenje.

Potem ko so bila gibanja že sestavni del pojmovnega sveta ZSMS in so to organizacijo tudi vsebinsko do določene mere obvladala, se je v slovenskem družbenopolitičnem prostoru začel proces, v katerem so nastajale nove politične zveze. Ena prvih takšnih je nastala s pomočjo mladinske organizacije, in sicer v zvezi z vprašanjem mladih kmetov. S tem se sicer funkcionarji vrha ZSMS niso sami aktivno ukvarjali, je pa organizacija vključevala nekatere posameznike, ki jim je bila ta tema eksistenčno pomembna in zato precej blizu. 29. marca 1988 je bila v Žalcu organizirana problemska konferenca o kmetijstvu. Na njej so zavrnilo takrat že tradicionalen razredni odnos do kmetijstva in postavili zahteve po kmetijski prenovi. Problemska konferenca je zahtevala agrarno reformo »danes in takoj«, opozorila je na problem deagrarizacije, neugodno starostno in socialno

strukturo kmetov in postavila številne zahteve v zvezi z izobraževanjem kmetov ter ekonomskim položajem tega dela prebivalstva. Po žalski problemski konferenci so v okviru RK ZSMS začele potekati priprave na organiziranje mladih kmetov. 12. maja 1988 je v Unionski dvorani v Ljubljani potekal ustanovni kongres dveh kmečkih organizacij: Slovenske kmečke zveze (SKZ) in Zveze slovenske kmečke mladine (ZSKM). Konec septembra istega leta je predsedstvo RK ZSMS formalno podprlo delo ZSKM in se neposredno opredelilo kot sredstvo pri odpiranju političnega prostora za delovanje nastajajočih kmečkih zvez. Tudi ZSKM sama se je opredelila kot gibanje znotraj ZSMS, vendar je bilo že takrat očitno, da ne gre za gibanje v smislu novih družbenih gibanj. Pravzaprav je bila organiziranost mladih kmetov v ZSMS sorodna gibanjem le v tem, da ji je ZSMS omogočala legalno delovanje in ji vsaj v začetku zagotovila določeno tehnično in logistično podporo pri organiziranju in delovanju. Bistvena razlika med ZSKM in gibanji pa je bila v tem, da je bila za gibanja organiziranost v okviru ZSMS le sredstvo za to, da so lahko kolikor toliko normalno delovala, medtem ko je bil namen podpore ZSMS mladim kmetom v tem, da se množično organizirajo. Mladinska organizacija naj bi nato zagotovila samostojnost in neodvisnost ZSKM,¹² kar priča o določeni meri zgodnje politične naivnosti tistega časa. ZSMS naj bi zvezi ne le omogočila njen obstoj, ampak tudi bdela nad njeno neodvisnostjo, tudi zaradi že takrat očitnega poudarjanja SKZ kot temeljne organizacije slovenskih kmetov. Že konec septembra se je ZSMS izrekla za iskanje »nove oblike organiziranja, da Zveza iz društva preraste v pravo organizacijo«.¹³ Kakšno organizacijo, sicer ni pojasnjeno, jasno pa je, da je šlo razmišljanje mladinskih funkcionarjev v smeri organiziranja političnih organizacij, takrat sicer še ne nujno političnih strank. Kasneje, ko se je pripravljala prvi volilni obračun starih družbenopolitičnih organizacij in novih zvez, je Slovenska kmečka zveza po krajšem omahovanju, ko je še razmišljala stanovsko in ne politično, postala del združene opozicije Demos, ZSKM pa se je postopoma zlila v SKZ.

V ta čas sodi tudi dogajanje v zvezi s sojenjem četverici, ali afera JBTZ, imenovana po začetnicah obtožencev Janeza Janše, Ivana Borštnerja, Davida Tasića in Francija Zavrla. ZSMS se je v tej zgodbi znašla kot pomemben akter predvsem zato, ker je bil 31. maja 1988 aretirani Janez Janša eden od možnih kandidatov za predsednika RK ZSMS. Že naslednji dan po aretaciji je predsednik RK ZSMS Tone Anderlič od republiškega sekretarja za notranje zadeve Tomaža Ertla zahteval pojasnilo o aretaciji in z besedami »moti nas« izrazil začudenje, da o priprtju ni bilo nobenih uradnih informacij. Obenem je Ertla opozoril, da aretacija resno ogroža potek volilnih postopkov, saj naj bi bila v RK ZSMS že v naslednjem tednu sprejeta kandidatna lista za predsedstvo RK ZSMS. Telegram s po-

¹¹ Dokumenti 12. kongresa ZSMS, Krško 1986, str. 37.

¹² AS 538, fasc. 12, ZSMS v boju za kmetijsko politiko, sredina leta 1988 (ni datirano).

¹³ AS 538, fasc. 12, zapisnik 3. seje predsedstva RK ZSMS, 28. 9. 1988.

dobno vsebino je poslal tudi vojaškemu tožilcu v Ljubljani, polkovniku Živku Maziču.¹⁴ Obvestilo o tem telegramu je bilo poslano tudi medijem, s čimer je želelo vodstvo ZSMS doseči odziv javnosti, ter Predsedstvu SR Slovenije, kar pa je bil poizkus reševanje zapleta prestaviti v sam vrh slovenske politike. 2. junija se je predsedstvo RK ZSMS v želji po informacijah obrnilo na Predsedstvo SFRJ oziroma neposredno na predsednika tega predsedstva in poveljnika oboroženih sil SFRJ, Raifa Dizdarevića. Zanimivo je, da mladinska organizacija na svoja poizvedovanja ni dobila nobenega odgovora. 3. junija je predsedstvo RK ZSMS zahtevalo, da se Janši omogoči zagovor s prostosti. Nekatere mladinske organizacije na nižjih ravneh (nekatero občinske konference ZSMS, obe univerzitetni konferenci ...) so zahtevale organiziranje protestnih shodov, kar je vrh organizacije sprva zavrnil.

Takrat se je že začelo tudi dogajanje na Roški cesti pred vojaškim sodiščem, deloval pa je tudi že Odbor za varovanje človekovih pravic, ki se je sprva imenoval Odbor za varovanje pravic Janeza Janše, splošno znan pa je bil kot Bavčarjev odbor, imenovan po njegovem organizatorju, Igorju Bavčarju. V zvezi z Odborom se je pokazala mobilizacijska moč mladinske organizacije na različnih ravneh organiziranja od osnovnih organizacij po podjetjih, šolah ipd. prek občinskih konferenc in dalje. Odbor se je namreč v precejšnji meri, a nenamerno naslonil na organizacijsko strukturo ZSMS, saj so junija nanj iz raznih organizacij množično prihajala pisma in izjave podpore delovanju Odbora. Tudi predsedstvo mladinske organizacije je formalno podprlo delovanje Odbora in vanj imenovalo svojega predstavnika. Velik del strukture kolektivnega članstva Odbora so predstavljale prav razne osnovne organizacije in občinske konference ZSMS ter razne delovne skupine in gibanja, ki so bila organizirana na različnih ravneh mladinske organizacije.¹⁵

Kasnejše aktivnosti mladinske organizacije oziroma njenih funkcionarjev v tej zadevi so bile vezane na nekaj delagatskih pobud, ki so jih posredovali v Družbenopolitičnem zboru slovenske skupščine, ter na občasna različna javna opozorila v zvezi s procesom. 21. junija je ZSMS skupaj z Odborom organizirala t. i. kulturni miting na Kongresnem trgu, kjer se je zbralo več kot 30.000 ljudi. Zahteve zborovanja so se zaokrožile okoli zahteve po izpustitvi priprtih in po korektnem sojenju. Ves čas so mladinski funkcionarji poudarjali, da gre v primeru procesa zoper četverico za politični proces in da je ta proces tudi del omejevanja politične dejavnosti mladinske organizacije.¹⁶

Vzporedno z zaslišanji obtoženih, dogajanjem na Roški cesti in poizkusi mladinske organizacije na političnem področju so potekale tudi priprave na volitve funkcionarjev predsedstva RK ZSMS. Iz »baze« so prihajali predlogi, naj se volitve prestavijo na čas, ko bo sodni proces

zaključen, vendar predsedstvo ZSMS na to ni pristalo in je nadaljevalo s kandidacijskimi in volilnimi postopki. Medtem je Janša tudi formalno postal eden od treh kandidatov za novega predsednika organizacije, čeprav na kandidaturu ni mogel dati svojega pristanka. 19. julija so bile volitve predsedstva RK ZSMS izpeljane kljub dejstvu, da je eden od kandidatov sedel v zaporu. »Starejša« politika je na mladinsko organizacijo v procesu volitev izvajala določene pritiske, saj si ni želela zaostrovanj političnih razmer, do česar bi prišlo, če bi bil za predsednika RK ZSMS izvoljen zaprti Janez Janša. Za predsednika je bil nato izvoljen Jožef Školč, kar je bilo do neke mere presejnetljivo, saj je marsikdo pričakoval rezultat, do katerega bi prišlo iz golega kljubovanja razgretim »mladincev«.

Po procesu v Ljubljani je ZSMS v slovenski skupščini uspešno zahtevala ustanovitev dveh skupščinskih komisij. Prva je spremljala in nadzorovala Službo državne varnosti, druga pa naj bi raziskala ozadje procesa. Konec septembra se je četverica odpravila v Beograd, kjer je na vojaškem sodišču prišlo do zaključka procesa, saj so se tako obtoženci kot tudi tožilec na razsodbo ljubljanskega vojaškega sodišča pritožili. Četverico je spremljala delegacija Odbora, poleg pa ni bilo nobenega predstavnika mladinske organizacije. Tudi pri organizaciji velikega zborovanja 21. novembra 1988 na Trgu republike RK ZSMS oziroma njeno predsedstvo ni sodelovala. 5. maja 1989 je bil Janez Janša ponovno aretiran in odpeljan na prestajanje kazni v Dob. Takrat je ZSMS ponovno pokrila delovanje Odbora, ko je ta želel organizirati protestno zborovanje na Kongresnem trgu, vendar pri mestnem sekretariatu za notranje zadeve ni dobil dovoljenja. Predsedstvo RK ZSMS je zato sklicalo »razširjeno javno sejo« in s tem omogočilo protestno zborovanje. Razen tega kakšne druge vloge ZSMS na zborovanju ni imela, saj so jo razmere na ulici nekako prerasle. Drugače je bilo v političnem sistemu, kjer je ZSMS večkrat zahtevala razčiščenje afere JBTZ. Posebej aktivna je bila v t. i. skupini delegatov za celovito preučitev okoliščin in posledic sodnega procesa proti četverici v Ljubljani.

Slovenska mladinska organizacija je po krškem kongresu začela postopoma razvijati tudi svojo politično identiteto, kar jo je v okviru družbenopolitičnih organizacij sprva potisnilo na rob političnega prostora, kasneje pa ji je pomagalo, da se je profilirala kot prepoznavna politična stranka na volitvah aprila 1990. Januarja 1989 je v okviru predsedstva RK ZSMS nastal dokument z naslovom Za demokracijo in podnaslovom Konec demokratizacije in prehodnih obdobj. Osnovni poudarek dokumenta je tičal v antagonizmu Zveze komunistov in nastajajoče civilne družbe. Prva je imela oblast, druga pa je terjala odprt politični prostor. V zvezi s tem je bila postavljena teza o praznini oblasti, ki jo zapolni tisti, ki zmaga na volitvah. Zveza komunistov naj bi postala »partija med

¹⁴ AS 538, fasc. 11, kopije dopisov.

¹⁵ AS 538, fasc. 14, Povzetek iz dejavnosti RK ZSMS v zvezi z »ljubljskim procesom«, brez datuma.

¹⁶ AS 538, fasc. 14, Politična ocena strategije protireformnih sil, obravnavano na seji RK ZSMS 19. 7. 1988.

partijami«, o vsem drugem pa naj bi odločale volitve. Ta dokument je pretežno teoretičen, bolj praktična pa je bila vsebina brošure Boj za oblast, ki jo je ZSMS predstavila RK ZSMS 1. februarja 1989 v Cankarjevem domu na seji z eno samo točko dnevnega reda: Politični pluralizem – kako naprej. Mladinska organizacija se je zavzela za uvedbo političnega pluralizma, svojo vlogo pa je videla v zagotavljanju »začasne legitimnosti« ter finančni in svetovalni pomoči nastajajočim političnim formacijam (pri čemer je imela v mislih izkušnje z gibanji, ZSKM, Zelenimi Slovenije, itd.). Obenem se je zavzela še za depolitizacijo podjetij, sodstva, državne uprave in drugih t. i. temeljnih sredin. Posamezne republike znotraj Jugoslavije naj bi si svobodno izbrale politično ureditev, izvedli pa naj bi tudi republiške referendumе za potrditev združitve narodov in narodnosti v SFRJ.

Mladinski politiki so ob koncu osemdesetih let začeli gledati tudi prek državnih meja in se večkrat sklicevali na evropsko politično tradicijo parlamentarne demokracije, pri čemer so iskali alternativo v nekakšnem socialističnem nestranskarstnem pluralizmu, ki naj bi se znotraj mladinske organizacije vzpostavil s krškim kongresom (lahko bi rekli, da je ZSMS v tistem trenutku nase gledala precej SZDL-jevsko). Zelo naklonjeni so bili tudi združevalnim procesom po Evropi in vztrajali, naj se Jugoslavija vključi v Evropsko združenje za svobodno trgovino.

1989 in 1990 – boj za oblast

Leti 1989 in 1990 sta bili leti, ko so konflikti med Slovenijo in nekaterimi drugimi republikami ter federacijo presegli publicistično in intelektualistično obmetavanje. Kriza je postala bolj konkretna in praktična. Armada je vedno bolj odkrito izražala težnje po tem, da bi v najbolj severni republiki uredila zadeve na svoj način, Srbija je prekinila gospodarske odnose s Slovenijo in svojevoljno posegala v državne finance. Sočasno so se v Sloveniji zelo hitro odvijali nekateri procesi, ki jih je še dodatno gnalo tudi javno mnenje, ki se je vedno bolj nagibalo v smer političnega pluralizma in večje samostojnosti Slovenije od federacije. V teh procesih je ZSMS kot ena od prvih družbenopolitičnih organizacij začela radikalno preobrazbo v politično stranko. S 13. kongresom, ki se je v začetku novembra 1989 v Portorožu odigral po šele treh letih od prejšnjega kongresa, je bilo tudi konec razmišljanj o socializmu in nestranskarstnem pluralizmu. Nova realnost so bile volitve, v slovenskem (takrat še) družbenopolitičnem prostoru pa je zavladovala politična konkurenčnost. Predsednik mladinske organizacije Jožef Školč je kongres začel z besedami: »Obstaja realna možnost, da prihodnje leto na volitvah zmagamo. Zaskrbljenost nad tem preprostim dejstvom, ki jo že

sedaj slišimo iz različnih koncev, je nepotrebna pa tudi neumestna: v svoje roke bomo vzeli notranje in obrambno ministrstvo, v druge resorje pa razporedili ljudi z ustreznimi kvalifikacijami, ki bodo ... pazili, da vojska in policija ne bosta ušli z vajeti. To, da bomo po dolgem in mučnem obdobju demokratizacije končno prešli v demokracijo, nas veseli in vznemirja.«¹⁷ Te besede so o namenu kongresa povedale tako rekoč vse. Namen kongresa je bil, da se formalno in načelno preobrazi v organizacijo, ki bo lahko delovala kot prava politična stranka. Slogan kongresa »Dost' mam« je prav tako poveden. Pri tem je sicer zanimivo, da se je ZSMS sicer ves čas vsaj druge polovice osemdesetih let občasno distancirala od političnega sistema, katerega del na oblasti je bila tudi sama. Kljub temu pa se je s takšnim sloganom postavljala v navidezno še bolj opozicijski položaj.

Pred volitvami je bilo treba odvreči še nekaj breme, ki bi dotedanjo mladinsko organizacijo identificiral s preveč ozkim delom volilnega telesa. Na kongresu je zato ZSMS zavrnila status »alternative«, ki se je je v letih pred 12. kongresom, še posebej pa po njem dodobra prijel, prav tako je zavrnila tudi prilastek »mladinskost«. Odgovarjala se je tudi pionirski organizaciji kot predpripravi posameznika za vstop v ZSMS. S temi spremembami je med drugim opozorila, da postaja politična stranka s programom, ki ne bo generacijsko omejen, obenem pa bo presegal alternativno sceno, ki je že vnaprej izločena iz političnega prostora.

Skrajni čas je bil tudi za spremembo imena, saj ime stare družbenopolitične organizacije ne bi pomenilo dobre potniece za volitve. Očitno boljšega predloga imena ni bilo, zato je kongres spremenil le pomen kratici ZSMS, ki je od tedaj dalje pomenila »Za svobodo mislečega sveta«. Kratica, pod katero se je dogajala alternativa osemdesetih let, je torej ostala. Barve črk v kratici – rumena, zelena, modra in lila – so poudarjale pluralno naravnost nove ZSMS.

13. kongres je bil pravi kongres pobud, saj so po njem začele pobude dobesedno deževati v različne institucije odločanja: v zvezno in republiško skupščino ter v SZDL. Ker je šlo za veliko število pobud in ker so bile vsebinsko tako raznovrstne, je iz slovenske skupščine prišlo obvestilo, naj pobude najprej uredijo in jih nato z jasnimi vsebinskimi okvirji ponovno pošljejo v postopek.¹⁸ Če vsebino Portoroškega kongresa strnemo, se pokaže program, ki je zahteval vzpostavitev parlamentarne demokracije in tržnega gospodarstva z močno ekološko noto, ki sicer ni prinesla ničesar, česar ne bi ZSMS tako ali drugače obravnavala že v preteklosti. Še naprej je bila zahteva po odpovedi jedrski energiji ena izmed osrednjih ekoloških prizadevanj ZSMS.

V kontekstu aktualnih razprav o prihodnosti Jugoslavije je tudi ZSMS predstavila svoj pogled na to prihodnost.¹⁹ Izrekla se je za zvezo držav, ki bi na zvezno upra-

¹⁷ Bilten 13. kongresa ZSMS, 4. 11. 1989, str. 2–5, iz uvodnega govora predsednika RK ZSMS Jožefa Školča.

¹⁸ AS 1115, šk. 1440, izrez iz zapisnika 46. seje zbora občin SRS, 22. 11. 1989.

¹⁹ AS 1115, šk. 1440, Jugoslovanska politika in Projekt 1000.

vo prenesle nekatere izmed svojih funkcij iz povsem praktičnih, ne pa ideoloških vzrokov. Nova jugoslovanska ustava bi morala izhajati iz suverenosti posameznih enot, katerih glavni pravici naj bi bili pravica do samoodločbe in pravica, da prekliče pristojnost federacije nad posameznimi funkcijami, na primer obrambe, zunanje politike, zunanje trgovine idr. V organih federacije je bilo po mnenju ZSMS premalo slovenskih predstavnikov (bilo naj bi jih le slab odstotek), zato je sestavila tudi t. i. Projekt 1000, s katerim bi povečali število Slovencev v organih zvezne administracije.

Ena od pobud, ki so bile v skladu s politično transformacijo portoroške ZSMS, v resnici pa bolj ali manj estetskega, pa tudi predvolilnega značaja, je bila zahteva za črtanje besede »socialistična« v imenih SFRJ in SRS. Pobuda je bila prvič zavržena 10. januarja 1990 na ustavni komisiji, že naslednji dan pa še na medzborovskem usklajevanju v slovenski skupščini. Zato je konec januarja ZSMS začela z zbiranjem podpisov. Obrazci za podpisovanje te peticije so slabe tri mesece pred volitvami izhajali celo v dnevnem časopisju.

Druga ideja o prihodnosti Jugoslavije, ki je nastala v okviru predsedstva ZSMS, je bila ideja o ustanovitvi Jugoslovanske gospodarske skupnosti (JGS),²⁰ ki bi nastala po vzoru Evropske gospodarske skupnosti, pomenila pa bi skrajno stopnjo konfederalizacije tega dela Evrope. Članice JGS naj bi plačevale kotizacijo, ki naj bi bila edini način financiranja institucij v skupnosti, znotraj JGS naj bi bil zagotovljen prost pretok kapitala in ljudi, enotna stopnja davka na dodano vrednost, enotna denarna politika, določena s soglasjem guvernerjev narodnih bank, slovenski vojaki in častniki bi služili v Sloveniji, vzpostavljene pa naj bi bile skupne vojaške enote držav članic JGS. Vojska naj bi se depolitizirala, celotno območje JGS pa naj bi prevzelo zahodne statistične standarde. Ideja o JGS, ki je bila predstavljena marca 1990, je bila še eden zadnjih teoretičnih predlogov o prihodnosti skupne države. Kmalu po tem pa je v slovenskem političnem prostoru že zaživela ideja o plebiscitu za osamosvojitve Republike Slovenije.

Konec leta 1989 in prvi meseci leta 1990 so bili na slovenskem političnem prizorišču v znamenju živahnega predvolilnega boja in dogovorov o oblikovanju prihodnjih koalicij. ZSMS je v tem procesu obstala nekje na sredi med svojo preteklo osamljeno vlogo med drugimi družbenopolitičnimi organizacijami in predvolilnimi dogovori z novimi strankami in Demosom. Značilno je, da se v predvolilnem obdobju ZSMS ni uspela dogovoriti o volilnem in prihodnjem sodelovanju z nobeno stranko, ki je nastopila na volitvah. Vzroki za to tičijo najverjetneje v pričakovanjih, ki jih je imela ZSMS kot organizacija, ki je opravila v preteklosti precej pomembno vlogo odpiranja političnega prostora alternativni in nato nekakšnega

logističnega servisa nekaterih zvez. Na drugi strani so se novi politiki, nekoč predstavniki gibanj ali ustanovitelji novih zvez, vedno bolj odmikali od svoje nekdanje mentorice ZSMS in si oblikovali lasten političen videz tudi v povezavi z drugimi strankami. Poleg tega je bila politična misel ZSMS pred volitvami močno obremenjena z idejo o t. i. tretjem bloku, v katerem naj bi se zbrale stranke nekakšne politične sredine, ki naj bi jo ustvarila prav ZSMS. Tretji blok naj bi postal sredina med strankami, ki so predstavljale nekdanjo oblast, kompromitirano z neuspešnim projektom socialistične družbe in države, ter novimi protikomunistični zvezami in strankami, združenimi v koaliciji Demos.²¹ Vendar pa je glede na politično polarizacijo v tistem trenutku ZSMS v tretjem bloku ostala sama. Tudi zato, ker je ZSMS svojo politično identiteto takrat izgrajevala na temeljih liberalizma, ki je bil takrat slovenskemu političnemu prostoru še precej tuj. Temelj tretjega bloka naj bi bila prav »liberalna drža«, kot se je izrazil Slavoj Žižek, nesporni utemeljitelj liberalnih teoremov v ZSMS. Na aprilskih volitvah v družbenopolitični zbor slovenske skupščine je ZSMS zbrala 14,49 odstotka glasov. Njeni kandidati za člane Predsedstva Republike Slovenije pa so dobili: Alojz Križman 28,8 odstotka, Bogdan Oblak 16,4 odstotka in Slavoj Žižek 36,3 odstotka glasov. Marko Demšar, ki ga je ZSMS kandidirala za predsednika Predsedstva Republike Slovenije, je zbral najnižji izplen glasov ZSMS na volitvah, in sicer le 10,4 odstotka glasov.

Volitve so vzpostavile novo razmerje politične moči, v katerem se je ZSMS znašla v zgornjem delu povprečja. Po volitvah pa je nastopil čas dokončne preobrazbe v liberalno stranko. Novembra leta 1990 je bil v Zagorju sklican še zadnji kongres politične organizacije, ki je v imenu nosila kratico ZSMS. V resnici je imel ta kongres le en namen: iz imena stranke izbrisati to kratico in stranko jasno povezati z idejnim svetom liberalizma. Kongres je sprejel novo ime: Liberalno demokratska stranka in nov program stranke, ki je bil zapisan pod naslovem Manifest liberalizma. V tem dokumentu je liberalizem pojasnjen kot svoboda izbire v vsakdanjem življenju ter svoboda izbire na področju gospodarstva in v politiki. Nekateri drugi poudarki iz manifesta so bili: demilitarizacija, večanje prisotnosti žensk v političnem odločanju (uvredba kvot), enakopravnost vseh oblik družinskih skupnosti (enoroditeljskih, zakonskih, zunajzakonskih in istospolnih), ohranitev obstoječe pravice do splava, boljše financiranje šolstva in kulture, Evropa regij proti Evropi narodov (držav), ekonomski program privatizacije, podjetniškega prestrukturiranja in denacionalizacije, Cerkvi naj bi se vrnila lastnina, ki jo potrebuje za ohranjanje kulturne dediščine, idr.

Novembra 1990 je bilo dokončno konec ZSMS, Zveze socialistične mladine Slovenije, organizacije Za svobodo mislečega sveta ali pa kar mladinske organizacije, kot se je to organizacijo najpogosteje označevalo. V novi, Libe-

²⁰ AS 538, fasc. 14; Zapisnik 27. seje predsedstva RK ZSMS, 1. 3. 1990.

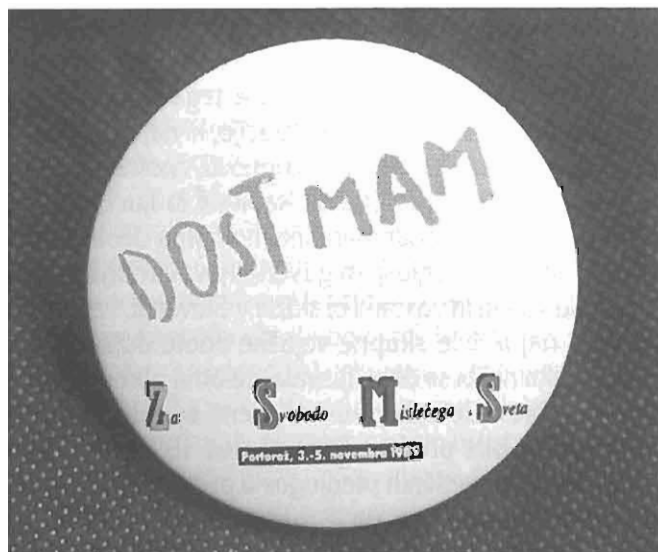
²¹ Več o tretjem bloku v Slavoj Žižek, ZSMS je liberalna stranka Slovenije: »tretji blok« danes bolj kot kdajkoli!; v Mladina št. 5, 2. 2. 1990, str. 17.

Sliki 1 in 2: Predvolilna kampanja novih družbenih gibanj za volitve 1990. (Fotografiji hrani Mestni muzej Ljubljana.)

Slika 3: Plakat ZSMS ob volitvah 1990. (Fotografijo hrani Mestni muzej Ljubljana.)

Slika 4: S 13. kongresom so v ZSMS želeli ustvoriti vtis prelomnega trenutka. (Fotografijo hrani Mestni muzej Ljubljana.)

ralno demokratski stranki so sicer na vodilnih položajih ostali ljudje, ki so bili prej funkcionarji ZSMS ali pa so bili tesno povezani z njenimi projekti. Poleg teh so se takrat stranki približevali tudi novi ljudje, na primer kasnejši dolgoletni predsednik stranke Janez Drnovšek.²²

Volitve leta 1990 so tej stranki omogočile, da je v svoji osamljenosti tretjega bloka uspela prečistiti svoj izjemno širok in zato nekoliko nejasen idejni in vsebinski svet, ki se je pokazal v kaosu pobud po 13. kongresu konec leta 1989. To dejstvo in pa poudarjeni liberalizem sta postopoma pahnila v oddaljeni spomin staro Zvezo socialistične

²² Prisotnost bodočega predsednika stranke na pokongresnem sprejemu je opazilo Delo: Delo, 12. 11. 1990, str. 1, Zadnji valček ZSMS.

Slika 5: Gesla 12. kongresa ZSMS, ki so predstavljala del usmeritve organizacije v prihodnjih treh letih. (Fotografijo hrani Mestni muzej Ljubljana.)

mladine Slovenije, družbenopolitično organizacijo, utemeljeno na generacijskem načelu mladosti.

Povzetek

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja so v sistemu družbenopolitičnih organizacij vodstva Zveze socialistične mladine Slovenije začela izstopati kot skupina nastajajočih novih, oziroma »pravih« politikov, kot so se imenovali sami. Bistveni novosti v njihovem političnem delovanju sta bili dve. Prvič, že od konca sedemdesetih let so mladinski politiki zavračali idejo o popolnem družbenem konsenzu v družbi in so v skladu s tem odpirali teme, ki so bile sprva aktualne predvsem za mlado generacijo

(na primer stanovanjska problematika, zaposlovanje ...), kasneje pa tudi bolj splošne, a močnejše teme, povezane s pluralizacijo političnega prostora v Sloveniji in Jugoslaviji. Druga novost mladinske organizacije je bila, da se je skozi vsa osemdeseta leta odkrito povezovala z novimi družbenimi gibanji (lahko bi rekli civilno družbo), ki so v idejni svet organizacije prinesla precejšnjo idejno posodobitev z mnogimi mirovniškimi, ekološkimi in splošnimi družbenimi temami. V tem kontekstu je ZSMS, ki je sicer do konca (do volitev 1990) formalno ostajala del vladajočega sistema, vedno bolj dobivala opozicijski značaj. Deloma jo je začel ignorirati tudi sistem sam oziroma druge družbenopolitične organizacije v sistemu odločanja.

Abstract

In the 1980's the leadership of the Association of the Socialist Youth of Slovenia started to distinguish themselves within the system of socio-political organizations as a group of rising or »real« politicians as they called themselves. Two essential novelties were distinctive for their political activities. First was that as early as from the end of the 80's youth politicians began to reject the idea that a total social consensus exists in society and started to bring up topics which were interesting mostly for the young generation at the beginning (for instance the housing problem, unemployment ...) and later passed on to more general but stronger subjects which were related to the pluralisation of the political space in Slovenia and Yugoslavia. The second novelty of youth organizations was that in the 80's they started to openly connect themselves with the new social movements (we could say civil society) which caused considerable ideological modernization of the existing ideology due to numerous peace making, ecological and general topics. In that sense Association of Socialist Youth of Slovenia, which formally remained a part of the ruling system until its end (following the 1990 elections) began to obtain an increasingly oppositional character. That is the reason why the system and other socio-political organizations involved in politics started to partially ignore it.

Dr. Rosvita Pesek, Televizija Slovenija

DEMOS¹

Demos je nastal jeseni leta 1989 za kuhinjsko mizo v Zmincu pri Škofji Loki na domačiji Ivana Omana, predsednika Slovenske kmečke zveze (SKZ). Takrat so se namreč nekatere novo nastale politične organizacije – imenovala so se še zveze – dogovarjale o skupnem nastopu na volitvah, ki naj bi se zgodil spomladi 1990. Ker je Demos, po spominih gostitelja opozicijske družine Ivana Omana, »moral imet nekoga, ki bo delo koordiniral, vodil in spet za tole mizo smo se zmenili, da bo to dr. Jože Pučnik ... Tako je Jože Pučnik postal predsednik Demosa in sem bil celo nekoliko presenečen, da je z velikim veseljem sprejel to funkcijo, ki pa ni bila lahka.«²

Razen tako neposrednih pripovedi o nastajanju gotovo najbolj pomembne koalicije v slovenski zgodovini, kakšnih natančnih zapisnikov in datumskih popisov tovrstnih začetnih Demosovih srečanj, na katerih se je zastavljalo vprašanje, »kaj storiti zdaj«, ko se je v Vzhodni Evropi že začel veliki val demokratizacije, ni. Celo o tem, kdaj je Demos formalno nastal, ni zgolj enega datuma. 7. decembra 1989 je dr. Rajko Pirnat v dnevniku Delo javnost obvestil, da so Slovenska demokratična zveza (SDZ), Slovenski krščanski demokrati (SKD) in Socialdemokratska zveza Slovenije (SDZS) 4. novembra 1989 s podpisom sporazuma ustanovile »**DEMokratično Opozicijo Slovenije, kratko imenovano Demos**. Demos je združenje političnih organizacij, ki bodo skupaj nastopile na skupščinskih volitvah, pri tem nastopu pa bo z njimi sodelovala tudi Kmečka zveza Slovenije.«³ Očitno je šlo pri zapisanem datumu nastanka Demosa za tiskarski škrat, saj bi moralo pisati **4. decembra** (!). Takrat so namreč v klubu Društva slovenskih pisateljev pripravili tiskovno konferenco, na kateri so nastopili dr. Hubert Požarnik (SDZ), Ivan Oman (SKZ), Lojze Peterle (SKD) in dr. Jože Pučnik (SDZS), novinarjev pa naj bi bilo bolj malo. »Ko sem jih v prvih stavkih obvestil o ustanovitvi Demosa in o njegovi sestavi, sem dokaj širokoustno poudaril, da je namen Demosa »prevzeti odgovornost za slovensko državo«. Nikoli ne bom pozabil obrazov novinarjev v prvih vrstah; v prvem hipu so bili presenečeni, nato se je razmahnila splošna veselost med njimi, suvali so se s komolci in se smejali. Zanje je bila ta izjava višek absurda in domišljavosti in verjetno so dvomili v mojo in našo zdravo pamet,«⁴ je ostalo v spominu predsedniku koalicije Pučniku. Že takrat je bilo poudarjeno, da bo De-

mos vztrajal na dveh temeljnih zahtevah; na pluralistični demokraciji ter nacionalni in državni suverenosti Slovenije.⁵

Pučnik je kasneje pripovedoval, da so po petih tednih pogajanj Demos ustanovili **27. novembra 1989** po formuli 3 + 1, kar pomeni, da so bile SDZS, SDZ in SKD za skupen nastop na volitvah (kot Demos), SKZ pa je pristajal na program, ne pa na skupen nastop.⁶

Vendar so si v Slovenski kmečki zvezi (SKZ) v dobrem mesecu dni premislili in pristopili k opozicijski koaliciji, prav tako so takoj po novem letu, 3. januarja 1990, to storili tudi Zeleni Slovenije (ZS). Februarja so se za povezavo z Demosom odločili tudi v Slovenski obrtniški stranki (SOS), marca pa so se za ta korak odločili tudi upokojeneci, združeni v stranki Sivih panterjev, ki pa so praviloma povsem prezrti del Demosa. Sivi panterji namreč po volitvah v skupščini niso imeli svojih delegatov, zato so bili povsem brez moči in zgolj simbolni člen, po letu dni, marca 1991, pa so iz takrat že vladajoče koalicije Demos tudi izstopili. Tako torej velja, da so po volitvah aprila 1990 zmagovito Demosovo koalicijo v skupščini sestavljale naslednje stranke; **SKD, SDZS, SDZ, SKZ, ZS in SOS**.

Med zanimivostmi iz nastanka Demosa sodi tudi iskanje primerne imena za novo koalicijo. Že v času pogajanj z uradno oblastjo po Poljskem vzoru – za okroglo mizo pri SZDL – se je opozicijskih zvez prijel ime ALKO (alternativna koalicija), v kateri pa so bile tudi nekatere druge (kasneje) »nedemosove« skupine. Potem so jeseni 1989 kar nekaj časa iskali novo ime in dr. Hubert Požarnik se iskanj spominja takole: »Takrat je bila to Zveza opozicijskih strank Slovenije, ampak potem je bila ta kratica ponesrečena, ker bi to potem bilo ZOS, to pa naj ne bi bilo. Tako da je ponovno na tem sestanku pri gospodu Omanu naziv DEMOS prinesel eden od socialdemokratske stranke, gospod Šinkovec /Matjaž Šinkovec, op. R. P./ . Je prišel s tem predlogom, ki se nam je zdel sijajen, demokratična opozicija Slovenije, pa še Demos, kar ima še posebej pomen kot glasnico ljudstva itn., tako da smo potem to, seveda z obema rokama, sprejeli.«⁷

Demos je vodilo predsedstvo, ki je bilo kolektivni organ, podpredsednika sta postala Lojze Peterle (SKD) in dr. Dimitrij Rupel (SDZ), operativno pa ga je vodil dr. Jože Pučnik (SDZS). Za razumevanje Demosove pisane družine, osebnosti z dokaj različnimi političnimi

¹ Gr. svobodno ljudstvo s političnimi pravicami.

² Televizijska dokumentacija RTV SLO 48306, Dokumentarni film Korak pred drugimi, portret dr. Jožeta Pučnika avtorica Rosvita Pesek, 15. 1. 2004. (v nadaljevanju TV DOK, Korak pred drugimi, Rosvita Pesek, 2004).

³ Rajko Pirnat, Za predsedstvo Demosa, Demokratična opozicija Slovenije, Delo, 7. 12. 1989.

⁴ Dr. Jože Pučnik, Politične priprave na osamosvojitve, Pričevanja in analize, ZZDS, Maj 2002, str. 93.

⁵ Marko Pečauer, Opozicija, združena v Demos, predstavila svoj program, Delo, 14. 12. 1989.

⁶ Dr. Jože Pučnik, Politične priprave na osamosvojitve, Pričevanja in analize, ZZDS, Maj 2002, str. 93.

⁷ Osební arhiv R. P., neobjavljena izjava ob snemanju filma Korak pred drugimi, jeseni 2003.

Slika 1: Ustanovitev Demosa, 8. 1. 1990. (Slovenska kronika XX. stoletja, 1941–1995. Nova revija 1996, str. 428.)

izkušnjami, je potrebno nekaj uvodnih misli nameniti tudi političnim organizacijam oz. zvezam, kot so se takrat smele imenovati. O »strankah« v času njihovega nastajanja namreč uradna oblast niti slišati ni hotela, pač pa jih je hotela vse združevati le kot »zveze« v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) in pod njenim »pokroviteljstvom«, torej ne kot opozicije, ampak znotraj sistema monopolnih organizacij.

Začetki strankarstva na Slovenskem

O tem, katera je prva politična organizacija oz. opozicijska zveza, ki je nastala po drugi svetovni vojni v Sloveniji, mnenja niso enotna. Prvenstvo si pripisujejo kar tri zveze: SKZ, SDZS in SDZ. **Register političnih organizacij**, ki ga je vodil Republiški sekretariat za notranje zadeve kot datume nastanka zvez oz. strank beleži sledeče:

SKZ je nastal 12. maja 1988⁸, SDZ 11. januarja 1989, SDZS pa 16. 2. 1989. Če upoštevamo register, prvenstvo brez dvoma pripada Slovenski kmečki zvezi. Če pa upoštevamo dejstvo, da so bile vse do jeseni 1989 stranke in s tem opozicija ob monopolni partijski oblasti prepovedane in da je uradna oblast na vse mogoče načine ovirala oz. nedopuščala njihovo registracijo in so se potem zveze dejansko registrirale »za nazaj«, je poleg SKZ potrebno spomniti tudi na SDZS.

Konec leta 1987(!) je namreč v enem mogočnejših kompleksov, v Litostroju, izbruhnila prekinitev dela – o stavkah se takrat še ni govorilo –, na čelo katere je stopil France Tomšič. Poleg povsem sindikalnih zahtev je zboru 5000 delavcev med drugim še napovedal ustanovitev iniciativnega odbora SDZS, ki bo deloval kot avtonomna

politična organizacija in kot opozicija Zvezi komunistov.⁹ France Tomšič je tako javno napovedal organiziranje konkurenčne politične organizacije in s tem tudi preboj v obstoječi politični praksi. Časopisi v tujini, na primer *Neue Zürcher Zeitung*, so pisali, da Tomšič izreka ostro kritiko komunističnemu enovladju in napoveduje svobodne volitve, da zahteva enako obravnavo Slovencev v Jugoslovanski ljudski armadi in zahteva, da bi morala biti slovenskim rekrutom dana možnost, da vojaško službo služijo v svoji republiki.¹⁰ Do prve seje razširjenega sveta SDZS je zatem prišlo šele 1. marca 1989 v Cankarjevem domu, kjer je bil Tomšič izvoljen tudi za predsednika, na konferenci pa ga je novembra istega leta zamenjal Pučnik. Dr. Jože Pučnik (1932–2003) je bil eno najbolj znanih disidentskih imen na Slovenskem in osebnost, ki jo je zaradi načelne drže doletela ena bolj tragičnih povojnih usod. Prvo obsodbo na 9 let strogega zapora je doživel že pri 25 letih, in ko je bil po petih letih pogojno izpuščen, je s svojo družbenopolitično kritičnostjo nadaljeval, kar ga je po slabem letu prostosti znova pripeljalo v pripor. Tako je v ječi na Dobu (zvečine v samici) preстал še dve leti. Po prestani kazni zanj v Sloveniji ni bilo nobenega dela. Emigriral je v Nemčijo, in ker mu ljubljanska univerza ni hotela izdati kopije diplome, je bil prisiljen v tujini še enkrat diplomirati, kasneje pa je tudi doktoriral. Vse do leta 1971 mu Jugoslavija ni izročila niti potnega lista, tako da je smel šele takrat znova prvič priti domov v rodni Črešnjevec pri Slovenski Bistrici. Obiski Slovenije so bili pogostejši, sploh potem ko se je začela intelektualna opozicija glasneje oglašati. Sodeloval je pri 57. številki Nove revije, se v Nemčiji upokojil in se 1989 doma popolnoma vključil v nastajajoče strankarsko življenje. Potem ko je od Tomšiča prevzel predsednikovanje socialdemokratom, je kmalu postal tudi predsednik Demosa. Dr. France Bučar, prav tako persona non grata v komunističnem režimu, pripoveduje, da je bilo povsem logično, da je Demos vodil Pučnik in da je bil za to funkcijo tako rekoč predestiniran.¹¹

Dr. Bučar je socialdemokrate, ki so ga snubili, naj pristopi k njim, in mu še pred Pučnikom ponujali predsedniško mesto, zavrnil in se tako znašel na ustanovitvi SDZ v Cankarjevem domu, kjer je zmanjkalo pristopnih izjav, glasovnic in sedežev za vse, ki so želeli prisostvovati nastanku nove zveze. Na ustanovitvenem zboru 11. januarja 1989 je tako nastala politična organizacija, ki je v veliki meri izhajala iz zbora slovenskih kulturnih delavcev in ki je v programski izjavi napovedovala prizadevanje za novo slovensko ustavo, v kateri bodo opredeljeni odnosi z drugimi jugoslovanskimi narodi, ki pa ne bodo temeljili na načelu majorizacije, torej na načelu en človek – en glas. SDZ je vodil dr. Dimitrij Rupel, profesor s FSPN, sociolog, pisatelj in publicist, nekdanji odgovorni urednik revij *Tribuna*, *Problemi* in 57. številke Nove revije, zaradi katere

⁸ Takrat je bila ustanovljena tudi Zveza slovenske kmečke mladine (ZSKM).

⁹ TV DOK, 32230, *Dosje Demo(s)kracija*, avtorica Rosvita Pesek, 2000

¹⁰ *Neue Zürcher Zeitung*, Politische Konkurrenz zur KP in Slowenien, Gründung des Bundes der Sozialdemokraten, 19., 20. 2. 1989

¹¹ TV DOK, *Korak pred drugimi*, Rosvita Pesek, 2004, izjava dr. France Bučar

je bil po partijski direktivi tudi odstranjen. V Izvršnem odboru SDZ so bili Janez Janša, Ivan Oman,¹² Veno Taufer, dr. Alojz Križman, dr. Hubert Požarnik, dr. Tomaž Pisanski, dr. Boštjan M. Zupančič in Samo Resnik. Namen nastanka nove zveze »Slovenske demokratične zveze razuma«, kakor so se prvotno nameravali poimenovati, je na zboru impresivno utemeljil dr. Hubert Požarnik, ko je dejal, da gre SDZ-ju za to, da bo skupaj z demokratičnimi silami vzpostavil parlamentarno demokracijo. »Če nas bodo otroci kdaj vprašali, kje ste bili tedaj, bomo rekli: bili smo zraven!«¹³

Ko je zgodovinar Stane Okoliš ocenjeval SDZ, je zapisal: »Ne glede na to, da so bili pobudniki in prvi zagovorniki njene ustanovitve predvsem intelektualci, ki so se zbirali okrog družbenokritičnih društev in revij (npr. Društva slovenskih pisateljev, Slovenske matice, Nove revije itd.), se je naslanjala na vse sloje prebivalstva in v svoje vrste povabila zelo širok krog ljudi, ki jim je bilo mar za demokracijo in slovenstvo. V njeno politično delo so vstopili ljudje zelo različnih nazorskih opredelitev, ki so po eni strani postali porok njene notranje demokracije, po drugi pa je bilo s tem že v njene temelje položeno seme razdora.«¹⁴ SDZ je bil namreč jeseni 1991, potem ko je Slovenija že zmagala v obrambni vojni in je JLA že zapuščala slovensko ozemlje, tista stranka, ki je najbolj destabilizirala Demos in ga dejansko tudi pokopala, saj se je najprej notranje razcepila v Narodne demokrate (dr. Rajko Pirnat) in Demokrate (Igor Bavčar), potem pa so Demokrati Demos kmalu tudi zapustili.

Eden bolj čvrstih členov Demosa je bil SKZ, kasneje preimenovan tudi v SKZ – LS (Slovenska kmečka zveza – Ljudska stranka), čeprav je na začetku kar nekaj časa okleval, preden je pristopil h koaliciji. Vzrok je bil v njegovi dokajšnji navezanosti na Zvezo socialistične mladine Slovenije (ZSMS), ki je s »tehnično in kadrovske podpora« tudi delno pripomogla k organizaciji ustanovnega zbora, na katerem sta 12. maja 1988 v Unionski dvorani (tudi ta je bila nabito polna) v Ljubljani nastali Slovenska kmečka zveza (SKZ) in Zveza slovenske kmečke mladine (ZSKM). Pred 1500 udeleženci je nastopilo več kot 30 govorcev, med katerimi je po klenosti izstopal Ivan Oman, kmet iz Zminca pri Škofji Loki. »Socializem se je za kmeta sprevrgel v novo obliko fevdalizma, dobili smo novo obliko tlake, desetine in zapostavljanja kmetov,«¹⁵ je nagovoril prisotne.

Kljub drugačnim zahtevam SZDL, katere del naj bi postali stanovski organizaciji, sta pred ponujeno obliko organiziranja zavihali nos in se registrirali po dolgem postopku, značilnem za društva. Oman je takrat tudi dejal, da bi bila nova politična stranka nesmisel, »kajti

kmečkega prebivalstva je v Sloveniji le še kakih 10 % in pri najbolj liberalnih volitvah ne bi dobili več kot dva predstavnika v parlament.«¹⁶

Na zasedanju upravnega odbora zveze so konec decembra 1989 (ko je bil Demos že ustanovljen!) v Šentjurju z dvema glasoma večine izglasovali povezovanje z ZSMS. Šele ko sta ugledna člana Ivan Pučnik (brat dr. Jožeta Pučnika) in dr. Franc Zagožen zagrozila z odstopom iz stranke, so stališče na hitro spremenili in se povezali z Demosom. Dolgo časa je namreč prevladovalo stališče predsednika Omana, pa tudi Marjana Podobnika, da je Demos prehuda provokacija za partijsko oblast in da se je bolj varno povezovati z ZSMS. Marjan Podobnik je kot predsednik ZSKM decembra 1989 za Delo javno navedel, da niso med ustanovitelji Demosa, ker SKZ ni samo politična organizacija, temveč tudi stanovska organizacija kmetov na Slovenskem in prav zaradi uveljavljanja stanovskih interesov morajo ohraniti določeno stopnjo avtonomnosti do drugih političnih organizacij.¹⁷

Da je SKZ vendarle dobro razumel potrebe časa in da se je znal spretno prilagoditi in obrniti, pa kljub zatrjevanju o nestrancarstvu (ob njegovem nastanku maja 1988) dokazuje gotovo eden najbolj odmevnih pozivov, ki ga je na prvi množični predstavitvi Demosa v Cankarjevem domu januarja 1990 zaklical prav predsednik te stranke Ivan Oman, ko je dejal: »Mi gremo na volitve zato, da zmagamo! Mi gremo na volitve zato, da napravimo konec političnemu in gospodarskemu eksperimentiranju, ki je pripeljalo našo družbo na rob propada.«¹⁸

Dr. Hubert Požarnik, ki je bil eden vidnih snovalcev opozicije pri nas, tako znotraj SDZ kot ZS, ki je bil tudi vodja Demosove volilne kampanje, po stroki pa psiholog in torej kvalificiran za to, da ljudi prepozna globlje in temeljiteje, je čez leta podal naslednjo oceno: »Odkrito moram priznati, da sem v začetku dvomil, ali je Jože Pučnik najbolj primerna osebnost za predsednika koalicije Demos. Zdelo se mi je, da je Ivan Oman, ki je bil tudi možen kandidat, bolj karizmatična osebnost, medtem ko mi je deloval Pučnik nekako distancirano. Že pozneje, ko smo se odločili, sem imel priliko bliže spoznati Pučnika in reči moram, da je bil res prodornega uma, da so mnogi takrat, v teh časih in neizkušeni, miselno taval, medtem ko sem imel pri njem skozi občutek, da ve, za kaj gre, ker je znal stvari na pravo mesto postaviti, da je imel neko rdečo linijo, črto.«¹⁹

K ustanovnemu trojčku Demosa sodijo poleg socialdemokratov in demokratične zveze tudi krščanski demokrati (SKD). Že od vsega začetka je bilo njihovo delovanje manj »razvpito« in manj medijsko pospremljeno

¹² To, da je bil kak posameznik aktiven v dveh ali celo treh strankah v času slovenske pomladi, ni bila redkost.

¹³ Drago Medved, Bili smo zraven!, Delo, 13. 1. 1989.

¹⁴ Stane Okoliš, SDZ – Gibanje za pluralizem in vzpostavitev parlamentarne demokracije na Slovenskem, Časopis za zgodovino in narodopisje, Demosov zbornik, 2001, zv. 3–4 (v nadaljevanju Demosov zbornik), str. 368.

¹⁵ Bojan Tomažič, Nič več prositi, temveč zahtevati, Večer, 14. 5. 1988.

¹⁶ Nada Mavrič, Kmetje svoje usode kovači!, Dnevnik, 12. 5. 1988.

¹⁷ V. S. Kmetje in Demos, Delo, 8. 12. 1989.

¹⁸ TV DOK, vka 465, 13. 1. 1990.

¹⁹ TV DOK, Korak pred drugimi, Rosvita Pesek, 2004.

kot delovanje drugih novonastalih političnih organizacij, zato je bil najboljši volilni uspeh, ki ga je SKD znotraj Demosovih strank dosegel na aprilskih volitvah leta 1990, prvovrstno presenečenje. Krščanski demokrati so se organizirali relativno pozno, saj so precej časa izgubili s tehtanjem o tem, ali naj postanejo nova politična sila ali naj se strankarsko ne organizirajo. Marca 1989 je namreč nastalo Slovensko krščansko socialno gibanje (SKSG), ki mu je predsedoval Peter Kovačič Peršin. Ta se je povsem jasno opredelil, da ni v duhu krščanskega gibanja, da bi se organiziralo strankarsko.²⁰ Za tajnika SKSG je bil izvoljen Lojze Peterle.

Ko so maja 1989 ustanavljali ljubljanski odbor gibanja, udeležilo naj bi se ga le 13 posameznikov, jih je Peterle pozdravil z besedami: »Ne boj se, mala čreda.«²¹ Ko je predsednik Peršin od članov še enkrat zahteval, naj se politično kot stranka ne organizirajo, je za takšno stališče na sestanku vodstva dobil podporo le dveh članov. To naj bi bil najpomembnejši razlog za njegov odstop, čeprav so v vodstvu tudi različno ocenjevali ravnanje Igorja Bavčarja, ko je dal zapiske pogovorov z vodilnimi partijskimi veljaki v branje Pavlu Čeliku.²² Sprli naj bi se tudi zaradi Majniške deklaracije, saj jo je nekdo podpisal na lastno pest, medtem ko je izvršni odbor SKSG sklenil, da je ne bodo podpisali.

Novembra se je SKSG na predlog Mladena A. Švarca preimenoval v Slovenske krščanske demokrate. Predsedoval jim je Lojze Peterle, podpredsednik je postal Franc Miklavčič, glavni tajnik Peter Reberc, stranka pa je imela svoj sedež kar na Vodovodni 3 a v Ljubljani, na domu Lojzeta Peterleta.²³

Prvi kongres so pripravili januarja 1990, potekal je pod zastavo brez zvezde, v programu stranke pa ni bilo nikjer najti besede Jugoslavija.

Leto po volitvah je viden krščanski demokrat dr. Andrej Capuder v Uvodniku v Celovski zvon zavrnil kritike o njihovem »zamudništvu« in ocenjeval, da je z aprilskimi volitvami tudi za kristjane napočil čas, ko lahko spregovorijo, saj so k demokratizaciji tudi oni dali svoj prispevek »s svojo nevidno ali, denimo, manj vidno vlogo, ki ni tako na dlani, kot je, denimo, sloviti »proces proti četverici« ali nič manj slovita disidenca okoli Nove revije. Imeli smo tudi mi svojo disidenco, ko so nam zapirali revije in ljudi, preprečevali naše shode, našo govorjeno in tiskano besedo. Imeli smo »svoje procese«, proti katerim ni nikdar nihče protestiral, imeli smo svoje mučenike, o katerih še danes komajda lahko spregovorimo. Torej nam demokra-

cija ni bila podarjena niti se v boj zanjo nismo vključili pet minut pred dvanajsto, kot bi nam nekateri radi pripisali.«²⁴

V programu Demosa, katerega prvo različico je objavila Demokracija²⁵ 19. decembra 1989, drugi mediji pa januarja 1990, je takratna opozicija v prvi točki govorila o odnosu do preteklosti oziroma o mirnem prehodu iz totalitarizma v demokratično urejeno družbo, v drugi točki, ki je zadevala državno ureditev, pa je pod prvo alinejo zapisala prizadevanje za »suvereno državo slovenskega naroda, samostojno ali v konfederaciji z drugimi državami – ki ne bo temeljila na utopičnem projektu socializma; o notranji ureditvi Slovenije in njenih zunanjih povezavah se bodo odločali državljani Slovenije na referendumu ...«.²⁶ V nadaljevanju je še pisalo, da se zavedajo, da razrešitev položaja Slovenije v Jugoslaviji ne bo mogoče uresničiti takoj, zato pa se takoj zavzemajo za konfederalizacijo Jugoslavije, zmanjšanje slovenskih obveznosti do zveznega proračuna, prenehanje plačevanja depozitov NBJ in drugo.

Prve dni januarja 1990 so 3 politične organizacije – SDZ, SDZS in SKD – vabile na politični shod v Cankarjev dom, ki so ga napovedale za 17. januar 1990. V vabilu so simpatizerje tudi informirale, da so ob koncu leta 1989 sklenile skupaj nastopiti na spomladanskih volitvah (sporazum o skupnem nastopu na volitvah je bil podpisan dejansko 8. januarja 1990), zato so ustanovile demokratično opozicijo Slovenije – Demos v upanju, da bodo skupaj dosegle boljše učinke. K tej novi zvezi sta pristopili še politični organizaciji Zeleni Slovenije in SKZ, s čimer »so se možnosti za uspešen nastop na volitvah bistveno povečale.«²⁷

Zeleni Slovenije so k Demosu pristopili 3. januarja 1990. Predsednik dr. Dušan Plut je na vprašanje, zakaj so se odločili pridružiti Demosu, odgovoril, da sta jih k temu privedla predvsem dva vzroka. »Prvi je finančno tehnične narave. Se pravi pomanjkanje denarja, kadrov in izkušenj za pripravo tako kompliciranih volitev, kot jih predvideva sedanja zakonodaja. Po drugem vzroku bi bilo treba vprašati ZSMS, ki smo jim ponudili sodelovanje, a se tudi po večkratnih pogovorih niso ogreli za tako zvezo. V Demos smo vstopili šele po neuspelem poskusu povezave z ZSMS.«²⁸ Na vprašanje o odnosu do Jugoslavije pa je dr. Plut odgovoril, da se z obstoječo ureditvijo ne strinjajo, podpirajo konfederacijo, v kateri bo imela Slovenija svojo vojsko in svojo valuto, sicer pa zagovarjajo demilitarizacijo Slovenije in odpiranje vseh zaprtih območij.²⁹

²⁰ Marko Pečauer, Kako naj se kristjani politično organizirajo, Delo, 11. 3. 1989.

²¹ Andrej Vovko, Slovenski krščanski demokrati, Demosov zbornik, 2001, str. 386.

²² Jožica Grgič, Različna politična stališča v slovenskem krščanskem gibanju, Delo, 9. 8. 1989.

²³ Andrej Vovko, Slovenski krščanski demokrati, Demosov zbornik, 2001, str. 388.

²⁴ Dr. Andrej Capuder, Mozaike svobode, Založba Mihelač, 1992, str. 78.

²⁵ Tednik Demokracija je ustanovila »grupa občanov«: France Bučar, Janez Janša, Ivan Oman, Tomaž Pisanski.

²⁶ Hubert Pozarnik, Dimitrij Rupel, Laura Straus, Veno Taufer, Ivo Urbančič in Peter Volasko. Redno je Demokracija začela izhajati poleti 1989 in je bila pravzaprav »glasilo« Demosa, kar je bilo takrat, ko so bili še vsi mediji v rokah in pod vplivom SZDL, za Demos ena bolj hvalevrednih in pozitivnih okoliščin.

²⁷ Program demokratične opozicije Slovenije, Dnevnik, 13. 1. 1990.

²⁸ Dr. Dimitrij Rupel, Predstavitev bo na shodu, Sporočilo Demos – združene opozicije, Dnevnik, 5. 1. 1990.

²⁹ Miloš Ekar, Ozelenjevanje Slovenije brez fundamentalizma, Delo SP, 10. 2. 1990.

Predsednik dr. Dušan Plut je avtorici tega prispevka pojasnil razmerje v stranki, ki se je pri vprašanju sodelovanja z Demosom razdelila točno na polovico.³⁰ Število tistih, ki so povezavi v Demos nasprotovali, je bilo enako onim, ki so ga podpirali, zato so predsednika stranke dr. Dušana Pluta (ki je podpiral vključitev v Demos) pooblastili, da se na temelju pogovorov s strankami odloči, ali bo ZS vstopil v Demos ali ne.³¹ Sicer pa so imeli ZS svojo ustanovno skupščino v rekreacijskem parku Mostec v Ljubljani, njihovi javni pozivi so bili predvsem ekološko obarvani («Za zeleno Slovenijo, Jugoslavijo, Evropo, za zeleni planet!»³²), nacionalnih odnosov v Jugoslaviji pa se praviloma niso neposredno dotikali.

Sekretar ZS je postal Peter Jamnikar, programski svet je vodil dr. Leo Šešerko, podpredsednika stranke pa sta postala Vane Gošnik in Mauricio Olenik. Olenik je že januarja 1990, nekaj dni zatem, ko je ZS vstopil v Demos, znotraj Zveze komunistov Slovenije – Stranke demokratične prenove (ZKS–SDP) ustanovil svojo Državlansko zeleno listo in s tem povzročil na volitvah aprila 1990 kar nekaj zmede in seveda tudi kak glas manj za ZS.

Podobno težavo kot ZS z Olenikom so imeli tudi obrtniki. Ti so se namreč konec leta 1989 odločili, da bodo ustanovili svojo stranko in za predsednika iniciativnega odbora izvolili Rada Berganta. Ko pa je bila 1. februarja 1990 v mali dvorani skupščine SRS ustanovna skupščina Slovenske obrtniško-podjetniške stranke (v nadaljevanju SOPS), pa se je odprlo vprašanje, ali obstajata kar naenkrat dve stranki z istim imenom in programom. Skupina delegatov Vitomir Gros, Viktor Brezar in Peter Smuk je namreč povedala, da je Slovenska obrtniška stranka (SOS) že bila ustanovljena in registrirana pred mesecem dni v Kranju. Dejansko je SOS nastal na ustanovnem zboru 27. decembra 1989 v Kranju, v register političnih organizacij pa je bil vpisan 22. januarja 1990. V času registracije je štel 598 članov.³³ Njegov predsednik je postal Franc Golija. Zapisal je, da je v pripravi na skupščino prišlo do polarizacije stranke, in sicer glede vprašanja, ali naj gre na volitve samostojno ali pa naj se povežejo z Demosom.³⁴ SOPS je šel na aprilске volitve samostojno in ni preskočil skupščinskega praga (dobil je le 1,57-odstotno podporo volivcev), v SOS pa so imeli 3. februarja redno skupščino in se s tajnim glasovanjem z 98-odstotno večino odločili, «da se stranka povezuje z Demosom, vztraja pa pri lastnem programu in njegovi realizaciji in pri samostojnih kandidatnih listah».³⁵ Kdaj se je zgodil formalni pristop, ni znano.³⁶

Vrhovi omenjenih šestih strank, ki so se kot novonastale opozicijske sile povezale v koalicijo Demos, so torej tvorili njegovo ožje jedro. «Ko smo se novembra 89 cel mesec pogajali o sestavi Demosa, sta bila predvsem dva problema, na katera smo se opirali. To je bila prvič osamosvojitve Slovenije, suverenost Slovenije in druga točka, odprava enopartijskega sistema in uvedba večstrankarskega parlamentarnega sistema ... Ob prvi zahtevi, torej o uveljavitvi suverene slovenske države, v Demosu pravzaprav nikoli ni bilo večjih dvomov. Bile so razlike pri oceni taktičnih potez, pri časovnem sosledju, pri tempu, ampak tu je bil Demos enoten. Kar pa zadeva seveda uveljavitev parlamentarne države, vključno z njenimi učinki na gospodarstvo, na sodstvo, na upravo, tukaj pa so seveda Demosove stranke močno divergirale in tukaj so se tudi začeli notranji spori znotraj Demosa,»³⁷ je kasneje ocenjeval Pučnik.

DEMOS gre na prve svobodne volitve

Čas pred parlamentarnimi volitvami je v vsaki družbi še posebej zanimiv. V njem politični subjekti po navadi na najbolj preproste in jasne načine povedo, kako ocenjujejo drug drugega, kakšno prihodnost napovedujejo v družbenem razvoju in predvsem kako gledajo na minuli mandat. Volilna kampanja spomladi 1990 na Slovenskem pa je sploh vredna velikega zanimanja. Na eni strani je bila tako rekoč amaterska koalicija Demos, na drugi tri naslednice po drugi svetovni vojni delujočih monopolnih družbenopolitičnih organizacij (DPO): Zveza komunistov Slovenije (ZKS), ZSMS in Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL). Poleg omenjenih in Demosa so se volitev udeležile tudi stranke oz. liste, ki 8. aprila niso preskočile 2,5-odstotnega skupščinskega praga oz. skupnega števila glasov za liste: Državlanska zelena lista, Demokratična zveza Kosova, Zveza za ohranitev enakopravnosti občanov, Nova družbena gibanja, SOPS, Zveza društev upokojencev Maribor, Lista neodvisnih in Lista posamičnih kandidatov. Kandidature za volitve v republiško skupščino je skupaj vložilo 14 strank in 3 liste.³⁸

Posamične izjave iz strankarskih soočenj so zgovorne. Najbolj ostro je volilno kampanjo že kar na začetku zastavil prenovitelj Milan Balažic. Dokaj glasno in zaničevalno je namreč o volilnih tekmecih povedal: «Ko poslušamo koalicijo Demos, kakšna podoba se na ogled postavi? Dežela divje privatizacije, okleščenih programov in de-

³⁰ Plut ni povsem gotov ali je bilo razmerje v Svetu stranke 24 proti 24, ali 23 proti 23.

³¹ Ustna izjava avtorici, 2. januar 2005.

³² Dr. Dušan Plut, Zeleni Slovenije Skupščini SR Slovenije, Dnevnik, 20. 6. 1989.

³³ Franc Golija, Z Demosom ali proti njemu!, Večer, 12. 2. 1990.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Osebni arhiv R. P., neobjavljena izjava ob snemanju dosjeja Projekt osamosvojitve, 1996.

³⁷ Uradni list RS, št. 17/30. 4. 1990, Poročilo o izidu glasovanja za izvolitev delegatov v DPZ Skupščine RS 8. in

³⁸ 22. aprila 1990, str. 1000.

lavcev na cestah, dežela tečerizma za bogate, za velike kmete, za oblast kapitala, za oblast tujemu kapitalu ... Dežela eko-avanturizma in ilegalnih mazaških splavov! Dežela za močno in drago slovensko vojsko ali pa celo brez nje. Dežela Slovencev über alles in Bosancev raus! Dežela revašizma do drugače mislečih.«³⁹

Na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo so na predvolilno predstavitev povabili osem političnih strank. Za atrakcijo sta poskrbela spet Milan Balazic (ZKS-SDP) in dr. Dimitrij Rupel (SDZ), ki je bil tudi predavatelj na tej fakulteti. Tako se je na primer Balazic razburjal, le kdaj bo Demosova opozicija partiji priznala zasluge, ki ji gredo.

»Ko je slovenska partija dobila bitko okoli amandmajev, se je takoj reklo »v redu, ampak to še ni to«. Ko je potem bila ključna pri mitingu in ko je odšla s kongresa /14. kongresa ZKJ, op. R. P./ in celemu svetu pokazala, kdo je za demokracijo v Jugi, so spet rekli, »v redu, ampak to še ni to« itd.«⁴⁰

Dr. Dimitrij Rupel je na obstoječo oblast naslovil sledeč odgovor: »Lahko je formula popolnoma enaka, pri enih, drugih in tretjih. Poglejte predznake. Partija ima 3 predznake, en je Jugoslavija, drugi socializem, tretji pa samoupravljanje.«⁴¹

Demos je volilno kampanjo vodil v glavnem na prostem, po mestnih trgih in vaseh. Večinoma so stranke nastopale skupaj, eno takih skupnih zborovanj se je začelo 31. marca dopoldne pri papirnici Količevo in se nadaljevalo popoldne v Kranju.

Predsednik Demosa dr. Pučnik je navzoče nagovoril, da danes še nimajo pristojnosti, da bi sami sebi pisali zakone, po katerih bi se lotevali gospodarskih problemov, kar je nevzdržno stanje. »Potrebujemo našo državno suverenost, zato moramo uveljaviti samostojno Slovenijo, neodvisno Republiko Slovenijo.«⁴²

Dr. Rajko Pirnat je z istega improviziranega odra spraševal: »Predvčerajšnjim je neodvisnost razglasila Litva, včeraj Estonija, danes Latvija, vprašam vas, do kdaj bomo čakali Slovenci?«⁴³

Kampanja Zelenih Slovenije je bila izrazito ekološko obarvana, Plut pa je na zborovanju tik pred drugim krogom volitev omenil, da če so zdržali takšne napore do zdaj, ni nobenega razloga, da ne bi skupaj dosegli tudi osnovnega cilja, to pa je zdrava in zadovoljna Slovenija.⁴⁴

Enega bolj impresivnih ljudskih nagovorov volivcem je imel na TV Ljubljana predsednik SKD Lojze Peterle. »Če bi imel še manj časa, bi prišel s cvetočo vejo in bi rekel, gospe in gospodje, nas razganja. Slovenske pomladi se ne da več ustaviti. Pridite na cvetno nedeljo⁴⁵ na volišča in si vzemite prihodnost ...«⁴⁶

Dr. Milan Zver je kasneje zapisal, da je bila prav ideološka moč tista, ki je Demos ponesla do uspeha, »saj so bili cilji, vrednote in akcijski programi za tedanjo javno mnenje neprimerno bolj prepričljivi, kot je bila razkrajajoča ideologija stare elite«.⁴⁷

Dr. Zdenko Čepič ugotavlja, da v primerjavi z Demosom očitno volilni programi socialistov, prenoviteljev in mladincev niso nesli prek jugoslovanskih okvirjev.⁴⁸ Nastopi političnih prvakov v marčevsko-aprilske kampanji to potrjujejo.

Dr. Lev Kreft (ZKS-SDP) je dejal, da kar se njih tiče, so preveč vložili v to Jugoslavijo, v smislu vlaganja v njene demokratične reforme, da bi zdaj vrgli puško v koruzo, seveda pa niso izključevali možnosti, da bodo te posmrtno brce kompartijske zgodovine pomenile vrnitev Jugoslavije na nulto točko.⁴⁹

Miran Potrč je na vprašanje beograjske novinarke Gordane Suša na tiskovni konferenci v Ljubljani, ko jo je zanimalo, v čem se on kot kandidat komunistov razlikuje od Pučnika, odgovoril: »Demos je do konfederacije prišel po zamisli o odcepitvi, Zveza komunistov pa o odcepitvi kot o svoji opciji nikoli ni govorila in tudi zdaj ne govori.«⁵⁰

Nemška nacionalna televizija ARD pa je v reportaži o volilni kampanji v Sloveniji gledalcem predstavila naslednjo podobo. »Tekmuje 15 strank s 1300 kandidati za 160⁵¹ parlamentarnih sedežev v štiri tedne dolgem boju. Izstopali so komunisti, ki imajo denar in močne kadre. Opoziciji je ostalo le: prihranki, premalo plakatov, predrage TV-oddaje in kaotična organizacija, saj so bile nekatere stranke ustanovljene zadnji mesec.«⁵²

Predsedniška bitka

Poleg strankarske kampanje za mesta v republiški skupščini pa je potekala kampanja tudi za predsednika predsedstva RS.⁵³ Oči so bile uperjene predvsem v glavna protagonista: reformiranega komunisto Milana Kučana

³⁹ TV DOK, d 273, marec 1990.

⁴⁰ TV DOK, d 269, 18. in 19. 3. 1990.

⁴¹ Prav tam.

⁴² TV DOK, d 275, TVD 2, 31. 3. 1990.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ TV DOK, d 285, TVD 3, 20. 4. 1990.

⁴⁵ Datum prvih povojnih demokratičnih volitev, 8. 4. 1990, je namreč sovpadal s krščanskim praznikom cvetno nedeljo.

⁴⁶ TV DOK, d 271, marec 1990.

⁴⁷ Dr. Milan Zver, Moč in nemoč Demosa. Študij primera – SDS, Demosov zbornik, str. 401.

⁴⁸ Dr. Zdenko Čepič, Opozicija »opozicije«, Demosov zbornik, str. 628.

⁴⁹ TV DOK, d 277, 4. april 1990.

⁵⁰ TV DOK, d 277, 3. 4. 1990 /orig.: »Demos je do konfederacije došao posle ideje o odcepljenju, savez komunistov o odcepljenju kao o svojoj opciji nikad nije govorio i sada ne govori«.

⁵¹ Podatek je seveda korekten ne glede na to, da je bilo v skupščini 240 delegatskih sedežev, saj so volitve v ZZZ po drugačnih principih.

⁵² TV DOK, vka 506, 8. 4. 1990.

⁵³ Med 12 kandidati za člana predsedstva so bili izvoljeni Ciril Zlobec (predlagatelj socialisti), dr. Matjaž Kmecl (predlagatelj komunisti oz. prenovitelji), dr. Dušan Plut in Ivan Oman (pri obeh predlagatelj Demos).

in predsednika Demosove koalicije Pučnika. ZSMS je kandidiral zdravnika Marka Demšarja, ki je na volitvah 8. aprila 1990 dobil 10 % glasov, s podpisi volivcev pa je v bitko vstopil tudi »dobri človek iz Negove« Ivan Kramberger in dosegel nepričakovano visoko podporo, saj je dobil 18,5-odstotno volilno podporo. Tuje televizije so že na dan volitev v prvem krogu ocenjevale, da imata možnosti za zmago le dva, Pučnik ali Kučan. Italijanska televizija RAI je na primer poročala, da Pučnik zagovarja separatizem in predlaga celo slovenski denar.⁵⁴ V drugi krog volitev, ki so bile čez 14 dni, sta se tako tudi zares uvrstila Kučan (v prvem krogu je dobil največ, 44 %) in Pučnik (dobrih 26 % glasov).

Milan Kučan je na primer na predvolilnem zborovanju v Celju dejal, da ne sodi med tiste, ki v načelu odmišljajo Jugoslavijo, ne strinja pa se tudi s tistimi, ki jo mislijo za vsako ceno ohraniti, kakršno koli že.⁵⁵

Nemška televizija ZDF je med drugim na primer omenila, da se je ZKS pod Kučanovim vodstvom odcepil od jugoslovanskih komunistov, pri Pučniku pa je reporter omenjal dve temi, ki sta bili v njegovi kampanji v ospredju: »Vprašanje slovenske suverenosti in pa vprašanja sanacije slovenskega gospodarstva.«⁵⁶

Na volilni večer drugega kroga volitev 22. aprila, krepko čez polnoč, sta imela oba kandidata še tiskovni konferenci. »Jaz ne bom mandatar nove vlade. Nikoli nisem bil kandidat in ne nameravam kandidirati za to mesto,«⁵⁷ je novinarjem izjavil Pučnik, potem ko je bilo že jasno, da je bitko za predsedniško mesto s Kučanom izgubil. Predsedniških volitev se je udeležilo 76,9 % volivcev. Dr. Jože Pučnik je prejel 41,41 % glasov, Milan Kučan pa 58,59 %.⁵⁸

Pučnik je po drugem krogu volitev kot poraženec dejal, da imajo volivci vedno prav in da bo Demos ostal trden in povezan, dokler ne bodo uresničene zahteve po uveljavitvi demokratičnega sistema in po spremembi položaja Slovenije v Jugoslaviji. »To dvoje združuje Demos in to dvoje bo držalo Demos skupaj.«⁵⁹

Za potrebe simpozija o Demosu je avtorica tega prispevka z novinarjem Mladine Alijem Žerdinom pripravila referata na temo odnosa medijev do koalicije Demos, pri čemer se je Žerdin v glavnini usmeril v razmerje med tiskanimi mediji in Demosom, sama pa izključno v razmerje Televizije Ljubljana (kasneje Televizije Slovenija) do Demosove koalicije in njegovih strank.

Posebej sem analizirala tudi kampanjo za predsednika predsedstva Republike Slovenije v drugem TV Dnevniku

(TVD 2 z začetkom ob 19.30 h) in ugotovitve o pojavljanju v oddaji objavila v naslednji tabeli:

PREDSEDNIŠKI KANDIDAT	OBDOBJE 12. 3. – 8. 4. 1990
Milan Kučan	6
Jože Pučnik	2
Marko Demšar	2
Ivan Kramberger	2

Ugotovila sem, da je bil glede prisotnosti v najbolj gledani oddaji takratne TV Ljubljana TV Dnevnik (v nadaljevanju TVD 2) Milan Kučan v prvem krogu volitev v izraziti prednosti. V pripravi na drugi krog volitev 22. aprila se je odnos do kandidatov bolj izenačil, saj se je Milan Kučan v TVD 2 pojavil 13-krat, dr. Jože Pučnik pa 11-krat. Vendarle je, potem ko sem z vidika enakih možnosti opravila tudi vsebinsko analizo – predvsem komentarjev, ki so si jih v svoji gorečnosti privoščili takratni uredniki (kar je bilo že takrat z vidika novinarske stroke in etike v času kampanje povsem nesprejemljivo, za edino televizijsko hišo v državi pa še toliko bolj) in še oblikovno analizo –, moja ugotovitev ostala enaka.⁶⁰

»V volilni kampanji 1990 za mesto predsednika predsedstva RS Televizija Ljubljana oz. vodstvo Informativnega programa v TVD 2 po pogostosti pojavljanja na ekranu in po oblikovni plati ni ponudilo obema kandidatom enakih možnosti, pač pa je Demosovega kandidata dr. Jožeta Pučnika postavilo v podrejen položaj.«⁶¹

Glede medijev in Demosa oz. političnih strank nasploh pa je Žerdin v svojem pregledu opravil eno dokaj nenavadno, a zelo zgovorno analizo. Piše namreč, da »odgovor na vprašanje, na katerih strankarskih listah so kandidirali novinarji, do neke mere pojasnjuje tudi, kakšna je bila vektorska vsota simpatij slovenskega novinarstva.«⁶² Torej kje so bile preference slovenskih novinarjev v času prehoda v večstrankarski sistem.

Žerdin ugotavlja, da je na listi ZSMS–LS leta 1990 kandidiralo pet novinarjev (Mile Šetinc, David Tasič, Franci Zavrl, Nikola Damjanič, Vinko Vasle), na listi Socialistične zveze Slovenije tudi najmanj pet (Danilo Slivnik, Neva Železnik, Drago Mislej, Milan Bajželj, Silvano Sao ...), na listi ZKS–SDP pa novinarka Barbara Žigante.

Na Demosovih listah pa Žerdin najde samo upokojenega novinarja in političnega zapornika Viktorja Blažiča (SKD), Slavka Sušca (SDZS) in Branka Žunca (SDZ) in zato zaključi, da »aktivnih novinarjev etabliranih medijev na kandidatnih listah Demosovih strank praktično ne moremo srečati.«⁶³

⁵⁴ TV DOK, vka 506, 8. 4. 1990.

⁵⁵ TV DOK, d 278, 5. in 6. april 1990.

⁵⁶ TV DOK, vka 506, 8. 4. 1990.

⁵⁷ Izjavi predsedniških kandidatov po volitvah, Delo, 24. 4. 1990.

⁵⁸ Uradni list RS, št. 17/30. 4. 1990, Poročilo o ugotovitvi izida volitev za predsednika predsedstva Republike Slovenije, str. 999.

⁵⁹ TV DOK, d 497, 22. 4. 1990.

⁶⁰ V prispevku sem tudi ugotovila, da so bile glede na pogostost pojavljanja v času volilne kampanje v TVD 2 družbenopolitične organizacije (mladinci, prenovitelji in socialisti) v prednosti v primerjavi z novimi političnimi organizacijami. (Več v Rosvita Pesek, Demos v arhivu nacionalne televizije, Demosov zbornik, 2001, str. 645.)

⁶¹ Rosvita Pesek, Demos v arhivu nacionalne televizije, Demosov zbornik, 2001, str. 648.

⁶² Ali H. Žerdin, Demos in tisk, tisk in Demos, Demosov zbornik, 2001, str. 667.

⁶³ Prav tam.

Slika 2: Člani Demosove vlade pred slovensko skupščino.
(Slovenska kronika XX. stoletja, 1941–1995. Nova revija 1996, str. 436.)

Zmaga na volitvah

Kako je z zmago Demosa na volitvah? Nesporno je, da je Demos na volitvah zmagal in dobil večino v republiški skupščini. Težje pa je opredeliti, kakšna je bila ta večina. Med 240 delegati republiške skupščine v prvem demokratično voljenem mandatu je po različnih strokovnih in političnih ocenah sedelo najmanj od 126 do 134 demosovih delegatov. Zakaj je natančno število skorajda nemogoče postaviti? Volitve v tri zore republiške skupščine so namreč potekale po različnih volilnih sistemih, predvsem pa so težave v predlagateljstvu. Predlagatelji kandidatov za delegate za Zbor združenega dela so bili sila raznoliki na primer od združene opozicije Demos do Mercatorja–Ljubljanskih mlekar, Medobčinske gospodarske zbornice, ZSMS, Komunalnega podjetja in drugo. V tem zboru je nastala zelo močna skupina neodvisnih delegatov, bil pa je tudi edini zbor v katerem Demosova koalicija ni imela večine, dobila je okoli 30 mest⁶⁴. Prav zaradi specifičnosti volitev v ta zbor je nemogoče zapisati natančno strankarsko porazdelitev delegatov in jih »kar po občutku«⁶⁵ prišteti k Demosu oz. opoziciji.

V najbolj prestižnem, opaznem in dejansko najpomembnejšem zboru, Družbenopolitičnem zboru, je od 80 sedežev koalicija Demos zasedla 47 delegatskih sedežev, opoziciji jih je pripadlo 31, dva sedeža pa delegatoma narodnosti Marii Pozsonec in Robertu Battelliju. Volitve vanj so potekale po proporcionalnem volilnem sistemu, v Zbor občin kjer je imel Demos najbolj prepričljivo večino, pa po večinskem volilnem sistemu.

V medijih so se kmalu pojavile ocene o premoči in zmagi Demosa na prvih demokratičnih volitvah po vojni.

To, da je Demos v skupščini dobil večino, gotovo drži, kakor tudi drži, da so na volitvah v predsedstvo Republike Slovenije zmagale t. i. »stare sile«⁶⁵ in v njem ohranile premoč.

Mandatar za sestavo Demosove vladne⁶⁶ ekipe je postal Lojze Peterle. Med Demosovimi strankami je namreč obstajal dogovor, da bo mandatar za sestavo IS iz vrst tiste stranke znotraj Demosa, ki bo dobila na volitvah v DPZ največ glasov. Sicer so bila pričakovanja znotraj Demosa, kdo bo dobil največ na volitvah, gotovo povsem drugačna od tega, kar se je potem dejansko zgodilo. Največkrat se je s tem v zvezi omenjal predvsem SDZ, ki je bil po uspešnosti volilne podpore šele na tretjem mestu, v izvršni in zakonodajni veji oblasti pa je zasedal funkcije tako, kot da bi na volitvah zmagal.⁶⁷

Namesto SDZ pa je prvenstvo znotraj Demosa pripadlo SKD, kar je bilo prvovrstno presenečenje. Peterle je bil kot predsednik SKD pripravljen svoj mandatarski sedež odstopiti predsedniku koalicije dr. Pučniku, ta pa ga iz različnih razlogov, potem ko je izgubil bitko s Kučanom, ni želel prevzeti.

Izvršni svet, ki ga je sestavil Lojze Peterle, je bil prav tako »odraz«⁶⁸ Demosove premoči v skupščini, čeprav jih med Peterletovimi 26 republiškimi sekretarji kar tretjina ni bila iz vrst Demosa, od teh pa so bili kar 4 sekretarji iz opozicijskih logov; 3 člani ZKS–SDP (J. Puhar, F. Godeša, M. Tomšič), eden pa ZSMS–LS (S. Stanič).

Lojze Peterle jih je v skupščini ob izvolitvi takole napovedal:

»Za prvo demokratično izvoljeno vlado RS predlagam naslednje kandidate v resorjih:

Podpredsednik Izvršnega sveta za gospodarstvo dr. Jože Mencinger, podpredsednik za družbene dejavnosti Matija Malešič, podpredsednik za varstvo okolja in regionalni razvoj dr. Leo Šešerko, Republiški sekretariat za finance dr. Marko Kranjec, Republiški sekretariat za ljudsko obrambo Janez Janša, Republiški sekretariat za notranje zadeve Igor Bavčar, Republiški sekretariat za pravosodje in upravo dr. Rajko Pirnat, Republiški komite za delo Jožica Puhar, Republiški komite za družbeno planiranje Igor Umek, Republiški komite za zakonodajo Lojze Janko, Republiški komite za mednarodno sodelovanje dr. Dimitrij Rupel.⁶⁸ Republiški komite za varstvo okolja in urejanje prostora Miha Jazbinšek, Republiški komite za trg in splošne gospodarske zadeve Maks Bastl, Republiški komite za turizem in gostinstvo Ingo Paš, Republiški komite za drobno gospodarstvo Viktor Brezar, Republiški

⁶⁴ Število 30 sedežev v 80 članskem zboru je zgolj približek. Dejansko zaradi specifičnosti volitev v ta zbor ne moremo delegatov tlačiti v okvire političnih organizacij, k čemur posredno navaja tudi izredno veliko število neodvisnih delegatov, skratka tistih, ki se strankarsko preprosto niso želeli opredeljevati.

⁶⁵ Predsedstvu je predsedoval Milan Kučan, ki je imel na svoji strani Cirila Zlobca in Matjaža Kmecla, iz Demosovih vrst pa sta v predsedstvu sedela dva predsednika Demosovih strank, dr. Dušan Plut in Ivan Oman.

⁶⁶ Samo zaradi lažje primerjave v delu besedila Izvršni svet imenujem vlada. Pravno korektno pa smo imeli Izvršni svet (ne vlado) še skoraj celotno obdobje osamosvojitve, tako kot smo imeli republiške sekretarje in sekretarke in ne ministre. Prav tako smo imeli do novega konstituiranja najvišjega predstavniškega telesa, torej do decembra 1992, še vedno delegate, ne pa poslancev, kakor se jih je medijsko poimenovalo in kot so se pogosto tudi sami naslavljali. Šele nova ustava iz decembra 1991 je zapovedala namesto skupščine Državni zbor, namesto delegatov pa poslance, kar pa je stopilo v veljavo šele po drugih demokratičnih volitvah jeseni 1992.

⁶⁷ SDZ je tako dejansko dobil najbolj »ključne in močne«⁶⁸ resorje. Dobil so, razen financ, vse druge t. i. državotvorne resorje. Vodili so jih dr. Pirnat, Janša, Bavčar in dr. Rupel. Poleg tega je še skupščino vodil dr. Bučar, aprila 1991 pa je še sekretariat za informiranje prevzel Jelko Kacin, tudi iz SDZ.

⁶⁸ Rupel je jeseni 1990 izjavil, da te resorske oz. vladne funkcije niti niso tako strašno pomembne, in je osebno višje vrednotil položaj v SDZ, »kajti stranka je večna, medtem ko se vlade menjavajo«. (Janko Lorenci. Dimitrij Rupel, Sodobniki, Partizanska knjiga, Ljubljana 1990, str. 44).

komite za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano dr. Jože Osterc, Republiški komite za promet in zveze Marko Krajnc, Republiški komite za borbe in vojaške invalide – na predlog Zveze borcev – Franc Godeša, Republiški komite za zdravstveno in socialno varstvo dr. Katja Boh, Republiški komite za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo dr. Peter Vencelj, Republiški komite za kulturo dr. Andrej Capuder, Republiški komite za raziskovalno dejavnost in tehnologijo dr. Peter Tancig in Slovence po svetu ter narodni skupnosti Madžarov in Italijanov v Sloveniji dr. Janez Dular.⁶⁹

Peterle je očitno pozabil našeti oz. delegatom prebrati kar tri člane Izvršnega sveta, ali pa je do napake prišlo pri prepisovanju trakov za dobesedne zapise sej. Tako so člani postali še Stane Stanič, Republiški komite za informiranje, Izidor Rejc, Republiški komite za industrijo in gradbeništvo in dr. Miha Tomšič, Republiški komite za energiko.

Opozicija je med kandidati za republiške sekretarje imela pripombe le na Janeza Janšo in Igorja Bavčarja, češ da z imenovanjem Janše mandatar Peterle izziva JLA, Bavčar pa zaradi predaje zapiskov Pavlu Čeliku ni najbolj zaupanja vreden. Peterle je delegatom odgovoril, da »če ne bi bil Bavčar kot vodja Odbora vzdržal svoje vloge, je vprašanje, če bi mi skupaj sedeli. Podobno bi lahko rekel za Janeza Janšo.«⁷⁰

Zanimivo je, da sta prav omenjena republiška sekretarja že pri primopredaji sekretarskih poslov naletela na slabe obete. Bavčarjev predhodnik na sekretariatu za notranje zadeve Tomaž Ertl se sploh ni prikazal in predaje poslov med njima ni bilo, Janši pa so v kabinetu sicer pripravili topel sprejem, ostal pa je brez orožja, ki ga je JLA umaknila iz skladišč Teritorialne obrambe. Od Dušana Šinigoja podedovani generalni sekretar IS Aleš Čerin⁷¹ je omenjeni dvojec Janša–Bavčar opisal kot tisti nerazdružljivi par, ki se je na sejah bolj malo oglašal, sta pa tiščala glavi skupaj kot dva šolarja, ki drug drugemu gledata v zvezke, si vmes kaj pošepetata in pogosto hodita iz dvorane na telefon. »Glede na marsikateri razplet se je bilo jasno, da so bile stvari dogovorjene in zlobirane že prej, pri čemer je bilo zelo jasno, da skoraj nobena pomembnejša zadeva ne bo šla skozi vlado, če je ne bosta podprla Bavčar in Janša.«⁷²

V skupščini je vajeti v roke prevzel leta 1990 67-letni France Bučar, doktor prava, partizan in angažiran kulturni delavec, ki so ga v šolskem letu 1976/77 zaradi prozahodne usmeritve knjige Podjetje in družba, ki ni bila v skladu s sistemom, odstranili s Pravne fakultete. V bitki za predsedniško mesto je premagal predsednika

ZSMS Jožefa Školča, ki je dobil 101 glas, Bučar pa 29 več. Podpredsednika skupščine sta postala Vitodrag Pukl (SDZS) in Vane Gošnik (ZS).

Deklaracija o (polni) suverenosti republike Slovenije

Že aprila 1990 je obrtniška stranka (SOS) pripravila osnutek deklaracije o samostojni Sloveniji, vendar zanjo takrat še ni bilo pravega posluha. Znova je postala aktualna junija, ko je nalogo za sestavo novega predloga prevzel član SDZ Anton Peršak. Tako se je slaba dva meseca po konstituiranju nove skupščine, 2. julija 1990, pred delegati znašla Deklaracija o polni suverenosti države Republike Slovenije, ki jo je predlagalo 56 Demosovih sopodpisnikov. Tone Peršak je predlog utemeljil z oceno, da je stanje slovenskega gospodarstva in tudi stanje v posameznih družbenih dejavnostih tako zaskrbljujoče, da je mogoče predvideti zlom slovenskega gospodarstva ter hude socialne nemire.⁷³ Slovenija naj bi si zagotovila možnost samostojnega odločanja tako na področju gospodarstva kot političnega sistema, vse to pa je mogoče le, če bo razveljavila vse tiste zvezne akte, ki niso skladni s slovensko zakonodajo, in če bo razglasila primat slovenske ustave. Deklaracija, ki je imela le 6 členov, je tako v drugem členu določala, da ustava SFRJ in zvezni zakoni veljajo na območju Republike Slovenije le, če niso v nasprotju z zakoni Republike Slovenije. Kateri so ti zvezni predpisi in zakoni, pa bo določila skupščina Republike Slovenije z ustavnim zakonom. Opozicija se je odzvala gorko. Najprej je zahtevala mnenja ustreznih delovnih teles v skupščini, torej ustavne in zakonodajne komisije, potem kvalificirano večino za sprejem dokumenta, potem jo je motilo, da se deklaracijo sprejema na začetku osamosvojitvenega procesa, ne pa na koncu. Demosovi delegati so ugovarjali, češ da potrebuje predvsem Izvršni svet neko deklaracijo, saj ima zdaj povsem zvezane roke, da potrebujejo predvsem akt politične volje, ki pa ne bo imel nekih dramatičnih posledic. Po premoru, v katerem se je sestala redakcijska skupina in s predsedniki vseh klubov uskladila besedilo, je bila deklaracija sprejeta skorajda z aklamacijo. Le trije delegati so ji še nasprotovali, dva sta se vzdržala, 187 pa jo je podprlo.

Ta nekoliko podrobnejši zapis sprejemanja Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije je pravzaprav nazoren model za vse kasnejše delovanje Demo-

⁶⁹ Dokumentacijsko knjižnični oddelek Državnega zbora Republike Slovenije (v nadaljevanju DKO DZ Republike Slovenije) 2. skupna seja vseh zborov skupščine RS, dobesedni zapisi sej, Ljube Peterle, str. 9.

⁷⁰ TV DOK, d 299, TVD 2, 16. 5. 1990.

⁷¹ Aleša Čerina je Šinigojev IS 7. maja 1990, točno po izteku 4-letnega mandata, ponovno imenoval za generalnega sekretarja še za eno 4-letno obdobje. Primopredaja med Šinigojevo in Peterletoveo ekipo pa je bila opravljena 14. maja 1990. Peterle je podedovanemu generalnemu sekretarju Čerinu že takoj povedal, da ga misli v tedno oz. desetih dneh zamenjati, brž ko bo našel naslednika. Tega pa očitno ni našel ali pa ga je nehal iskati, saj je Čerin ostal z njim do konca mandata. Mesto generalnega sekretarja IS je Čerin zapustil mesec zatem, ko je bila imenovana prva vlada dr. Janeza Drnovška.

⁷² Aleš Čerin, Vsi moji predsedniki, Založba Mladinska knjiga in Tiskarna Optima, Ljubljana, 1999, str. 253, 254.

⁷³ DKO DZ RS, 4. skupna seja vseh zborov skupščine RS, dobesedni zapisi sej, Tone Peršak, str. 1, 2.

sa v skupščini, tudi takrat ko je bila na dnevnem redu zasedanja bistveno bolj usodna zakonodaja. Le izplen skupščinske razprave in podpora osamosvojitvenim aktom se nista vedno tako srečno končala.

Deklaracija je bila prvi preizkusni kamen za skupščinsko taktiko Demosove večine, ki bi jo lahko krajše opisali približno takole. Pri pripravi pomembnejših aktov se Demosove stranke uskladijo in s predlogom po uvrstitvi na dnevni red presenetijo opozicijo. Opoziciji tako ostaneta dve možnosti. Prva, da pozicijskih aktov ne podpira in se pri tem sklicuje na proceduralne razloge ter išče številne druge izgovore, a po izostajanju le-teh vseeno, potisnjena v kot, glasuje »za«. Druga pa, da osamosvojitvenih aktov ne podpre, ker se z njimi ne strinja, in to tudi jasno pove. Druga možnost zaradi silne osamosvojitvene energije med Slovenci in zaradi zmage Demosa na volitvah, ki jo je dobil tudi zaradi odločnih osamosvojitvenih napovedi, ni prišla v poštev. Prvo možnost iskanja pomanjkljivosti v predlogih IS oz. Demosa in proceduralno vlečenje na zavoro pa je pridoma izrabljala, a ji zaradi številčne premoči in notranje trdnosti Demosove koalicije v skupščini, kjer je potekal ves zakonodajni okvir osamosvajanja, ni uspevala.

Opozicija (predvsem SDP in delno ZSMS) je na tej seji prisilila Demosovo koalicijo, da je predlog, ki ga je pripravila in z njim dejansko na seji presenetila, postal last vseh skupščinskih strank. Kljub temu je vložila še veliko energije v to, da bi točko dnevnega reda preložili, da bi pred njenim sprejetjem pripravili analize, mnenja drugih odborov in komisij ipd. Dejansko pa je Demosova večina s pripravo deklaracije potisnila opozicijo pred izvršeno dejstvo oziroma v položaj, v katerem je bilo malo manevrskega prostora. SDP bi na primer lahko bila samo proti, torej proti verbalni opredelitvi za večjo suverenost Slovenije. V to zanko pa opozicija ni želela pasti, pač pa je od Demosovega kolača zahtevala kos potice tudi zase. Če bi sodili zgolj po glasovanju, bi lahko dobili vtis, kot da so si politične stranke v skupščini dejansko enotno prizadevale za samostojnost Slovenije.

Kar zadeva Demosove stranke, pa je tudi treba opozoriti, da so tisti delegati, ki so bili še na funkcijah republiških sekretarjev, predvsem v t. i. državotvornih sekretariatih, za svoja ravnanja, ki so jih načrtovali, želeli imeti predvsem politično pokritje, če že pravnoformalno pokritje takoj oz. pravočasno ni bilo mogoče. Če je bilo zato potrebno predlagateljstvo razširiti iz SDZ in SOS najprej na celoten Demos oz. na koncu na vse v skupščini zastopane stranke in poslanske skupine, je bila to očitno za dosego cilja (tj. sprejetja deklaracije) povsem sprejemljiva in »nizka« cena.

Predsedujoči dr. Bučar je sprejetje deklaracije označil za zgodovinski prelom in hkrati tudi pokomentiral »presenečenje«, ki ga je Demosova koalicija s predlaganjem deklaracije pripravila opoziciji. »Ko smo poslan-

ci v skupščini dobili predlog programa Izvršnega sveta, smo tudi tukaj lahko ugotovili, da je izvajanju tega programa na poti cela vrsta omejitev zveznih predpisov, ki onemogočajo, da bi lahko Izvršni svet ta program uspešno izvajal. Zato je bila ta deklaracija v skupščini sprejeta tako rekoč z aklamacijo, čeprav je Demos, ki je bil predlagatelj te deklaracije, nastopil najprej kot samostojni predlagatelj in je to povzročilo določeno negodovanje tudi pri drugih političnih strankah in skupnostih, ki sodelujejo v tej skupščini. Zato je sicer po dolgotrajni razpravi vendarle jasno prišlo do izraza spoznanje, da deklaracija kot tako pomemben politični akt lahko nastale le ob soglasju vseh političnih sil, vseh političnih dejavnikov v skupščini.«⁷⁴

Spomniti velja, da je deklaracija imela poleg čisto operativne tudi funkcijo mobiliziranja predvolilnih obljub Demosa. Pučnik je kasneje priznal, da so ljudje po volitvah začeli pogrešati konkretne korake na poti k slovenski suverenosti. »In glede na to, da tukaj nekih večjih premikov ni bilo mogoče pokazati, je bilo potrebno slovenskim volivcem povedati, da Demos in Demosova vlada ostajata trdno odločena, da se slovenska osamosvojitve in slovenska neodvisnost tudi uveljavi. V tem je pravzaprav pomen.«⁷⁵ Strinjal se je, da pravnega učinka seveda ta deklaracija ni imela, je pa po njegovi oceni bistveno prispevala k temu, da so ljudje premostili to obdobje med aprilskimi volitvami leta 1990 in med referendumom o samostojnosti decembra istega leta.

Plebiscit

Demosovi delegati so zamisel o plebiscitu podprli in sprejeli 9. in 10. novembra 1990 v Poljčah na Gorenjskem, kamor se je tudi sicer pogosto odpravil Demosov delegatski klub. Ker se je s sprejemanjem ustave zatikalo in je bilo že oktobra jasno, da postopek do konca leta ne bo v takšni fazi, da bi novo ustavo lahko sprejeli in z njo razglasili slovensko samostojnost, se je dr. Peter Jambrek, takrat ustavni sodnik, sicer pa vpliven »Demosov podpornik« domislil, da bi bilo treba pozabiti na ustavni referendum in se odločati zgolj za plebiscit. O tem sta se hitro sporazumela z dr. Tinetom Hribarjem, prav tako vplivno osebnostjo in podpornikom Demosa (žena Spomenka je bila delegatka SDZ v republiški skupščini, oba pa med ustanovitelji SDZ), Jambrek pa je za plebiscit hitro navdušil tudi dr. Pučnika. Tako sta Hribar in Jambrek, pridružil se jima je še Tone Jerovšek, v Poljčah pomagala dr. Pučniku prepričati delegate, da so odločitev za plebiscit podprli. Posebno si je za to prizadeval Pučnik, ki je bil prepričan, da če bo ugoden čas za plebiscit zamujen, se morda nikoli več ne bo povrnil. Predlagal je, da se plebiscit izvede 23. decembra 1990.

⁷⁴ TVDOK, vka 693/2, Žarišče, Deklaracija o neodvisnosti, 2. 7. 1990.

⁷⁵ TV DOK, 018811, Projekt osamosvojitve, avtorica Rosvita Pesek, 28. 6. 1996, dr. Jože Pučnik.

Slika 3: Slovesnost ob osamosvojitvi Slovenije na Trgu republike, 26. 6. 1991. (Slovenska kronika XX. stoletja, 1941–1995. Nova revija 1996, str. 464.)

Odločitev iz Poljč je bila za opozicijo⁷⁶ šok. Ob sprejemanju osnutka zakona o plebiscitu 21. novembra je tako bilo slišati, naj se le-ta umakne z dnevnega reda, predvsem pa da opozicija načeloma podpira referendum, a da je zanj prezgodaj in da bi bilo treba počakati do poletja 1991 ali pa vsaj do spomladi. Nekaj krepkih besed in jeze si je prislužil Pučnik poleg opozicije tudi iz Demosovih vrst, češ da je novinarjem prehitro zaupal datum plebiscita, saj je zanj javnost izvedela prej kot predsednik Kučan ali pa skupščinska opozicija, in da jih je tako potisnil ob zid. November je bil tako mesec silnih naporov in nočnih usklajevanj, na katerih opozicija ni privolila v izvedbo plebiscita 23. decembra, za uspešnost plebiscita pa je terjala kvalificirano večino, torej večino vseh volilnih upravičencev. Nazadnje so Demosovi strankarski prvaki privolili v tako visoko postavljeno merilo za uspešnost plebiscita, opozicija pa se je uklonila decembrski izvedbi plebiscita. Na miklavževo 6. decembra je bil sprejet predlog

zakona o plebiscitu (203 za, nihče proti, 4 vzdržani), ki je določal, da bo Republika Slovenija glede na izid plebiscita v šestih mesecih odločitev o samostojnosti tudi uveljavila. Plebiscitno vprašanje se je glasilo: »Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?«⁷⁷

Pritrdilno je 23. decembra 1990 odgovorilo 1.289.369 glasovalnih upravičencev, proti 57.800, neveljavnih je bilo 12.412 glasovnic. Pritisk medijev je bil decembra silovit. Potekala je učinkovita in domoljubna kampanja o 4 milijonih pridnih rok, Televizija Slovenija je skoraj vsakodnevno pripravljala Žarišča, v katerih so politiki, predstavniki civilne družbe, uspešni posamezniki izražali svoja stališča v podporo plebiscitu. Po sprejetju zakona o plebiscitu pa je bilo kritičnih besed na račun plebiscita pravzaprav malo. Najbolj oster nasprotnik je bila Stranka za enakopravnost občanov (ZOEO), vodil jo je Dragiša Marojevič, ki se je zavzemala za ohranitev Jugoslavije. Med slovenskimi nasprotniki pa je prednjačila Socialdemokratska unija⁷⁸ (SDU), v njenem imenu je javno največkrat nastopal dr. Rastko Močnik. Trdil je, da je treba takoj po plebiscitu razpisati volitve, saj vlada ni sposobna uresničiti plebiscitnega izida,⁷⁹ in da na plebiscitno vprašanje ni mogoče odgovoriti ne pritrdilno ne nikalno.⁸⁰

Odločilnih šest mesecev

Z 88,5-odstotno podporo plebiscitni odločitvi za samostojno državo je slovenska politika dobila mandat, da v tem obdobju Republiko Slovenijo kot del federalne države usposobi za povsem samostojno življenje zunaj jugoslovanskega okvira. Ne glede na to, so še vse do srede februarja obstajala razmišljanja o morebitni konfederalni zvezi z Republiko Hrvaško, katere predsednik Tuđman je vseskozi ponavljal, da bodo tudi Hrvati storili enako kot Slovenci, torej odšli iz Jugoslavije. Že pred zmago na prvih demokratičnih volitvah so se srečali predstavniki HDZ in Demosa, po volitvah pa so se na državniškem nivoju pogosto koordinirali. Po februarju 1991 pa sta skorajda hkrati dr. Pučnik in predsednik Kučan prišla do sklepa, da možnosti za konfederacijo ali kakršno koli drugačno navezavo s posameznimi republikami tako rekoč ni več. Po Srbiji in na Hrvaškem so se vrstili mitingi, na katerih se je slišalo »Hočemo orožje!«, zgodila se je »afeta Špegelj«, v kateri je JLA z zmontiranim filmom diskreditirala hrvaškega obrambnega ministra Martina Špeglja, Srbija si je skupaj z Vojvodino »sposodila« iz Narodne banke Jugoslavije 18 milijard dinarjev in predsednik predsedstva Jugoslavije, Srb Borisav Jović, je razlagal, da bodo denar

⁷⁶ Med opozicijskimi prenovitelji, mladinci in socialisti je bilo ne le ob plebiscitu, pač pa tudi sicer kar nekaj opaznih razlik. Socialisti so, recimo, mesec dni pred odločitvijo iz Poljč v skupščini med delegatskimi pobudami in vprašanji tudi predlagali plebiscit, vendar med strankami niso bili deležni posebnega odziva. Tudi uradni odgovor Izvršnega sveta se je glasil, da je treba pred tem rešiti še številne dileme in da trenutno potrebujemo dobro pripravo, ne pa odmevnih zunanjih akcij. V skupščini so socialisti do Demosovih oz. vladnih predlogov nastopali manj odklonilno kot drugi dve opozicijski stranki.

⁷⁷ Poročevalec Skupščine Republike Slovenije, posebna številka, 11. 12. 1990.

⁷⁸ Vidni člani SDU so bili dr. Rado Bohinc, Živko Pregl, Ivo Vajgl, torej Slovenci, ki so delovali v zveznih telesih v Beogradu.

⁷⁹ TV DOK, vka 694/1, Žarišče, Stranke o plebiscitu, 18. 12. 1990.

⁸⁰ Rastko Močnik, Poltretji paradoks plebiscita, Delo, 27. 11. 1990.

enkrat vrnili.⁸¹ 8. februarja pa je v Beogradu potekala tudi ena pomembnejših sej zveznega predsedstva, ki so jo Hrvati bojkotirali, Kučan pa jo je zapustil z zaloputnjnimi vrati. Kučan namreč ni hotel razpravljati »o zahtevi Slovenije po ločitvi od tistih, ki bi radi ostali v SFRJ«,⁸² brez sodelovanja ene izmed neposredno vpletenih republik. Makedonec Vasil Tupurkovski je takrat ugotavljal, da če ena republika izstopi iz Jugoslavije, le-te ni več, na kar mu je Slobodan Milošević odgovoril, da je to »malo morgen«.⁸³

Marca je v podzemnih bunkerjih v Beogradu potekala tudi nekaj dni trajajoča seja zveznega predsedstva, na kateri so na predlog generalštaba razpravljali o zahtevi po uvedbi izrednih razmer po vsej državi. Ker predlogu ni kazalo najbolje, so zahtevo nadgradili s poskusom mobilizacije in popolne razorožitve paravojaških enot. Prav v tem času je v Sloveniji pomembno bitko za sredstva za obrambo bil republiški sekretar Janez Janša. Ker se je zgrnilo vse na kup, od sprejemanja republiškega proračuna, očitkov o ilegalnih nakupih orožja za TO, moratorija za napotitve nabornikov v JLA iz Republike Slovenije do zakona o obrambi in zaščiti, se je v deželi največ govorilo »o maslu ali topovih«. Opoziciji je uspelo ustvariti vtis, da se preveč denarja namenja novi bodoči slovenski vojski za katero, sploh še ni odločeno, ali jo bomo imeli ali ne. Na drugi strani sta namreč dr. Dušan Plut (ZS) in Jožef Školč (LDS) predstavila Deklaracijo za mir, ki je zahtevala Slovenijo brez vojske in vojaške industrije, da se zaustavi oboroževanje v Sloveniji in Jugoslaviji, v vmesnem času pa naj za varnost slovenskih meja skrbita policija in Teritorialna obramba. Deklaracijo so razen Omana podpisali vsi 4 člani predsedstva (Plut, Kučan, Kmecl in Zlobec), za Demos pa je posebno težavo predstavljalo dejstvo, da se tudi ZS zavzemajo za demilitarizirano Slovenijo. Janša je deklaracijo razumel ko zahtevo po enostranski razorožitvi, ki Sloveniji ne bo prinesla ne miru ne samostojnosti. »V tem primeru pa seveda predlagam, da projekt osamosvajanja obesimo na klin in se ne igramo z usodo naroda, saj bi ravnali podobno kot nekdo, ki stopi na mraz, pri tem pa sleče še suknjič, namesto da bi oblekel plašč,«⁸⁴ je zapisal v dokaj ostrem pismu članom predsedstva in izvršnega sveta.

Dušan Plut je v novinarskem soočenju z republiškim sekretarjem Janšo, kaj takšno stališče Zelenih Slovenije pomeni za koalicijsko, odgovoril: »Sodim, da je v našem skupnem programu Demosa to jasno zapisano, da težimo k demilitarizaciji. Ločiva se v tem /z Janšo, op. R. P./, da jaz mislim, da je treba zdaj začeti ... In verjetno bo ta razprava v Demosu še vroča. Za nas je ta tema ena od temeljnih točk.«⁸⁵

Janez Janša je poudaril, da tudi sam še vedno stoji za konceptom demilitarizacije, ki pa po njegovem ni zgolj odprava vojske, je tudi sprememba načina mišljenja, in spraševal se je, koliko je tak proces lahko omejen le na eno samo državo. »Tudi jaz sem za to, da začnemo s to demilitarizacijo, nisem pa za to, da preskakujemo določene faze v razvoju družbe ... Prvi predpogoj je to, da postanejo meje med civilno družbo in vojsko jasne, da vojaški poklic ni več poslanstvo, ampak normalen poklic v družbi. Drugi pa, da postanemo samostojna država in pridobimo garancije drugih držav za našo varnost.«⁸⁶

Poleg opozicije, ki je slovenski vojski nasprotovala, so tudi privrženci demilitarizacije, predvsem znotraj ZS, pripomogli k temu, da so bile nekatere zakonodajne spremembe z obrambnega področja spomladi 1991 sprejete za las. Maja 1991 je namreč v učnem centru v Pekrah sledila že prva generalka, ko so pripadniki JLA na pogajanjih ugrabili komandanta Teritorialne obrambe za vzhodno štajersko pokrajino Vladimirja Miloševića in še tri druge osebe, kar nekaj ur pa so bile v učni center prve generacije slovenskih vojakov uperjene cevi iz oklepnikov JLA.

Med ključne dogodke znotraj Demosa v času priprav na dokončno osamosvojitve pa sodi sestanek v koči na Račjem otoku na Brdu pri Kranju konec aprila 1991. Sestanek je pomemben zato, ker kaže na posebno odgovornost, ki so jo najvišji predstavniki te večinske koalicije izkazovali do vprašanja samostojne slovenske države.

Sestanek na Brdu

O srečanju v času dogajanja javno ni bilo nič znanega, prvi ga je v svoji knjigi Premiki (1992) zelo natančno opisal Janez Janša. Pet let po dogodku pa je za oddajo Projekt osamosvojitve o srečanju na Brdu pri Kranju spregovoril tudi dr. Jože Pučnik, ki je sestanek vodil.

»Predsedniki Demosovih strank smo se večkrat pogovarjali o vprašanju odgovornosti, tako moralne, politične kakor tudi pravne ...⁸⁷ No, ko smo se v tej baraki na Račjem otoku na Brdu zbrali, sem pravzaprav v uvodu kot predsednik Demosa orisal to situacijo in postavil dilemo, da smo prišli s političnim razvojem v neko tako odločilno fazo, da zavisí od našega odločanja in od naše moralne in politične pripravljenosti, ali bomo to zgodovinsko šanso Slovenije izrabili ali jo pa bomo zafurali. In vem, da sem še takrat uporabljal precej patetične besede in potem prešel na zastavitev vprašanja vsakemu od predsednikov, ali je pripravljen v svojem imenu in v imenu stranke, ki jo je predstavljal, prevzeti vso politično, pravno in moralno

⁸¹ Dr. Janez Drnovšek, Moja resnica. Jugoslavija 1989 – Slovenija 1991, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 223, 224.

⁸² Prepír na najvišji ravni, magnetogram s seje, Delo, 8. 2. 1991.

⁸³ Miloševićev »malo morgen« Jugoslaviji, neavtoriziran stenogram s petkove seje predsedstva SFRJ, Večer, 11. 2. 1991.

⁸⁴ Janez Janša, Premiki. Nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992 (v nadaljevanju Janez Janša, Premiki), str. 101.

⁸⁵ TV DOK, vka 698/2, Žarišče, Slovenija z lastno vojsko ali brez nje?, 23. 11. 1990.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Osebni arhiv R. P., posneto za oddajo Projekt osamosvojitve, 1996, dr. Jože Pučnik.

odgovornost za vse konsekvence, do katerih bi lahko prišlo v postopku osamosvajanja.⁸⁸ Jaz bi rad poudaril, da takrat ni bilo povsem jasno, kako bo reagirala armada, da so bili zelo črni scenariji, da so bili dosti bolj optimistični scenariji, celo bolj optimistični, kakor je potem bila realnost, mnogo je pa bilo seveda scenarijev, ki so bili znatno bolj negativni, kakor je potem bila realnost. Tako smo mi na tistem sestanku tudi dejansko izhajali iz dileme, da se vodstvo Demosa mora zastaviti za to in odločiti, ali je pripravljeno eventualno tvegati tudi svojo glavo, ali pa v drugo skrajnost, če tukaj odpove, preiti v slovensko zgodovino kot največja šleva, kot nekdo, ki je neko zgodovinsko možnost zapravljal.⁸⁹ Mi smo o tem govorili in nato sem čisto formalno, nekoliko patetično, vprašal vsakega od predsednikov, ali je pripravljen to odgovornost tudi prevzeti, in moram povedat, na koncu smo imeli izjave vseh predsednikov, da prevzemajo to moralno, politično in pravno odgovornost za vse korake.⁹⁰

Tako dr. Jože Pučnik. Janez Janša pa v Premikih nedeljo na Račjem otoku opisuje takole:

»Na sestanku so bili navzoči dr. Jože Pučnik, dr. France Bučar, Lojze Peterle, Ivan Oman, Franc Golija, dr. Dimitrij Rupel, Igor Bavčar, dr. Dušan Plut, Janez Janša in še dva ali trije podpredsedniki Demosovih strank. Sestanek je začel dr. Jože Pučnik z oceno političnih razmer. Dejal je, da v javnosti krožijo govorice o neurejenih odnosih v vladi in da so ti problemi toliko bolj očitni, kolikor se bliža 25. junij. Po njegovem mnenju so bili zadnji javni nastopi nekaterih ministrov, še posebno Mencingerja in Kranjca, takšni, da so vnesli veliko dvomov glede tega, ali smo sposobni izpeljati osamosvojitve. Vlada nima jasne gospodarske in socialne politike, nekatere ustanove sploh ne čutijo krize, čuti pa jo gospodarstvo. Ljudem je treba povedati resnico, ne pa jim po eni strani prikrivati resnični položaj, po drugi pa jih plašiti z dvomi o naši sposobnosti. V projektu osamosvojitve ne sme biti prostora za strankarske interese. Na koncu uvoda je Jože Pučnik predlagal, naj se vsaka stranka nedvoumno izjasni, ali je 26. junij zanj še vedno datum prenosa oziroma prevzema dejanske oblasti in osamosvojitve.

Za Pučnikom je govoril dr. France Bučar in rekel, da vlada negotovost, saj nimamo še ničesar v rokah. Mnogi mislijo, da z osamosvojitvijo preprosto ne bo šlo. Komunikacije med vlado in skupščino, med parlamentarnimi strankami in tudi med strankami Demosa ne potekajo tako, kot bi bilo treba glede na resnost položaja. Temeljne zakonodaje, ki bi jo morali sprejeti do 26. junija, ni še nikjer. Zamuda je katastrofalna. Na koncu se je dr. Bučar odločno zavzel za prevzem dejanske oblasti 26. junija in poudaril, da bo v nasprotnem primeru »jug« hitro opravil z nami.

Francetu Bučarju je pritrdil Ivan Oman. Dejal je, da nimamo slike našega gospodarstva in predvsem ne od-

govora na vprašanje, kakšna bo cena v enem ali drugem primeru, tako da bi se lahko na odločilni korak bolje pripravili. Po njegovem ni dileme; 26. junij mora biti datum prevzema učinkovite oblasti.

Predsednik Liberalne stranke Franc Golija je dejal, da so na »terenu« dvomi čedalje hujši in da ljudje ne vedo, kakšen pravni red bo veljal po 26. juniju, kajti s sprejemom lastne zakonodaje strašno zamujamo. Vlada je bila po njegovem sestavljena na hitro, vendar bi morala zdržati do osamosvojitve in do takrat po njegovem ne bi smelo biti zamenjav. Po mnenju njegove stranke plebiscitna odločitev ne dovoljuje nobenih dilem. Šestindvajseti junij mora biti dan prevzema učinkovite oblasti. Predsednik vlade Lojze Peterle se je v svojem nastopu skušal izogniti temeljnemu vprašanju, ki ga je kot izhodišče postavil dr. Jože Pučnik, in se omejil na področje gospodarstva. Po njegovem je osnovni problem ta, kako se lotevamo stvari. Mencinger je imel vsa pooblastila, vendar je zagovarjal počasno, neofenzivno pot ... Po njegovem mnenju so težave in razlike bolj na verbalni ravni in v javnosti, ne pa tudi zares. Finančni minister Marko Kranjec ne verjame v možnost, da bi projekt uspel, vendar je kljub temu pripravljen pod določenimi pogoji sprejeti mesto podpredsednika namesto Mencingerja. Peterle je na koncu dejal, da razume, da nekateri ljudje izgubljajo vero v projekt, da pa po njegovem še nismo nič zamudili. Šestindvajseti junij lahko ostane termin v smislu sprejetja ustavnega zakona. Dr. Dimitrij Rupel je opozoril na nenaklonjeno stališče tujine do naše plebiscitne odločitve in poudaril, da SDZ kljub temu neomajno vztraja na 26. juniju kot dnevu dejanske osamosvojitve

Igor Bavčar je opozoril, da Lojze Peterle preveč meče v isti koš problem lastninjenja in vprašanje dejanske osamosvojitve. Privatizacijsko zakonodajo lahko, čeprav se zares mudi, sprejmemo tudi po 26. juniju, ko ne bomo več obremenjeni z odločilnim korakom. Šestindvajseti junij pa je vprašanje preživetja in tega datuma ni mogoče odpraviti s tem, da rečeš, da ga razumeš samo kot termin v smislu sprejetja zakona. Že sprejem proračuna za leto 1991 je pokazal, da nekaterim stvari niso jasne. Kljub zelo dobremu plebiscitnemu rezultatu in zakonu o plebiscitu je bilo v prvih osnutkih proračuna – njegovo izdelavo je koordiniral Peterle – še vedno predvideno celoletno plačevanje carin in prometnega davka v Beograd. Šele po Janševem vztrajanju in po tem jasnem stališču SDZ je bil osnutek ob glasnem Mencingerjevem in Kranjčevem negodovanju popravljen. Igor Bavčar je na koncu ugotovil, da postaja vse bolj jasno, da bo naše dejanje, če bo do njega prišlo, bolj ali manj enostransko, da za tak scenarij ni jasnega koncepta, niti prave koordinacije potez.

Tudi sam sem opozoril na nesprejemljivost izogibajočih se odgovorov, kajti gre za povsem jasni alternativni. Ali 26. junija Slovenija postane v resnici samostojna ali pa sprej-

⁸⁸ TV DOK, 018811, Dosje Projekt osamosvojitve, avtorica Rosvita Pesek, 1996, dr. Jože Pučnik.

⁸⁹ Osebni arhiv R. P., posneto za oddajo Projekt osamosvojitve, 1996, dr. Jože Pučnik.

⁹⁰ TV DOK, 018811, Dosje Projekt osamosvojitve, avtorica Rosvita Pesek, 1996, dr. Jože Pučnik.

memo še eno deklaracijo ali zakon, ki ne bo imel nobenih stvarnih učinkov na naš položaj. V prihodnjih tednih se bomo morali jasno odločiti in sklepati o carinah, ultimatih JA, vprašanju meje, državljanstva in zato potrebujemo načelno jasno linijo. Na kratko sem tudi orisal položaj v Jugoslaviji, stanje v JA in naše ocene pričakovanih Markovičevih ukrepov.

Sestanek je ponovno dokazal, da so prioritete še najmanj jasne ravno predsedniku vlade. Njegov izmikajoči se odgovor, da »26. junij lahko ostaja termin v smislu zakona«, je izzval negodovanje pri večini sodelujočih. Zato je Jože Pučnik predlagal, naj se še enkrat opredelimo do 26. junija. Tokrat je bil Peterle jasen. Dejal je, da se strinja s stališčem drugih, da Slovenija 26. junija prevzame dejansko oblast na svojem ozemlju.⁹¹

Tako je dogodke opisal Janša.

Igor Bavčar, republiški sekretar za notranje zadeve, je sestanek na Račjem otoku 28. aprila 1991 zabeležil kot ključen in ugotovil, da je osamosvojitveni projekt začel zares teči šele po tem zasedanju vrha koalicije Demosa, ko je bilo določeno, da se gre smelo v osamosvojitvene priprave, in ko je bil izdelan vladni projekt s 13 podprojekti. Po tem datumu sta namreč z Janezom Janšo kar na Brdu sestankovala z vsemi ključnimi ljudmi slovenskega gospodarstva, infrastrukture, energetike, oskrbe, prometa ...

Sestanek na Brdu in določitev Demosovih prvakov, da zastavijo ves svoj ugled in vpliv in da jamčijo za osamosvojitve s 26. junijem 1991, je imel bistveno bolj pomembne posledice, kot se morda zdi na prvi pogled. Ni odveč poudarjati, da je ta sestanek ostal skrit novinarskim očem in javnosti in da se zanj še leta ni vedelo. Iz obeh zapisov je mogoče sklepati, da se je vrh Demosa povsem natančno zavedal odgovornosti, ki jo je nosil, ne le zaradi volilnega in plebiscitnega izida, pač pa tudi zato, ker so bile razmere v Jugoslaviji resnično povsem nepredvidljive, JLA pa povsem zunaj nadzora in domene kakršnega koli realnega vplivanja nanjo s slovenske strani. Maja 1991 je namreč tudi dr. Janezu Drnovšku kot predsedniku predsedstva SFRJ potekel mandat, naslednik Stipe Mesić pa še nekaj časa ni bil izvoljen. Srbija je imela v zveznem predsedstvu v glasovanjih namreč premoč, saj je že sama zaradi avtonomnih pokrajin imela tri glasove, pridruževala se ji je Črna gora, pogosto pa še Makedonija in BIH. Slovenski zaveznik je bil le hrvaški član, med zanimivejša glasovanja, ko je slovensko-hrvaška naveza odpovedala, pa sodi odločanje o popolnem odhodu JLA iz Slovenije. To je bilo že po obrambni junijsko-julijski vojni in takrat so takšno odločitev podprli člani predsedstva iz vseh republik, presenetljivo, a delno tudi logično,⁹² pa je ni podprl Hrvat Mesić.

V pričakovanju velikega dne

Zadnja dve meseca Slovenije v SFRJ sta bila najbolj dramatična. V skupščini sicer ni bilo velikih težav z osamosvojitvenimi zakoni, recimo finančnimi, pri obravnavi zakona o državljanstvu pa je Milan Aksentijević (delegat oboroženih sil (JLA)) na primer predlagal, naj bo vsak državljani Republike Slovenije hkrati državljani SFRJ.

Odstopila sta sekretarja dr. Jože Mencinger (gospodarstvo) in dr. Marko Kranjec (finance), v osamosvojitvenem finišu sta jih nadomestila dr. Andrej Ocvirk (gospodarstvo) in Dušan Šešok (finance). Slednji je v začetku junija v skupščini povzročil pravi šok, ko je delegatom nalil čistega vina in jim povedal, česa vse Slovenija z osamosvojitvijo še ne bo imela.

»Meje sigurno s Hrvaško 27. junija ne bomo imeli, podobno je s potnimi listi, ne nazadnje delitvena bilanca še ne bo rešena, mi, prejšnja dva ministra sta pripravila denar, o katerem ste verjetno že vsi skupaj nekaj slišali, ki ima vrsto slabosti in je kot tak neprimeren za izdajo. Nima imena, izdajatelj je IS, kar ni normalno, izdajatelj mora biti centralna banka. Ne nazadnje gor je podpis bivšega finančnega ministra in tehnično ga je možno falsificirati, to pomeni, da je narejen na papirju, ki ni najboljši, ima zaščite, a je ta zaščita na pre nizkem nivoju ...«,⁹³ je našteval Šešok. Opozicija je njegov nastop imenovala trenutek streznitve, največje ogorčenje pa je povzročil znotraj Demosa, predvsem med obrtniki (LS).⁹⁴ »Poslušajte, to so za mene kazniva dejanja! Prosim, da se gospoda Kranjca in tistega, ki mu je držal španovijo, pokliče pred ta zbor, in če je potrebno, predamo tožilstvu in naj on ukrepa naprej, ker tako se pa z državo ne dela norca. In prosim, nismo bili izvoljeni zato, da bodo ljudje po cestah za nami kazal, pogledj ti so krivi, ti so izdajalci!«⁹⁵ se je razburjal njihov delegat Vitomir Gros.

Zborovanje v Ljubljani, za katerega so se konec maja dogovarjale vse skupščinske stranke, namenjeno pa je bilo podpori Mariborčanom in Pekrcanom ter mirnemu reševanju sporov, je opozicija na dan zborovanja odpovedala in se ga brez pravih argumentov ni udeležila.

Junij se je sicer začel s prisego novih vojakov prve slovenske vojske na Igu in v Pekrah, a orožja za obrambo in njihovo usposabljanje ni bilo od nikoder. Transportne pošiljke iz tujine so zamujale in prispele v pristanišče dejansko šele nekaj dni pred 26. junijem 1991.

12. junija je vlado in skupščino obiskal zvezni premier Ante Marković in postavil nekaj ostrih zahtev, predvsem odpoved vsem enostranskim odločitvam, enoten monetarni sistem, vlaganja po Jugoslaviji ... Če tega ne bo, je zagrozil, čaka Slovenijo izolacija in sanitarni kordon.

⁹¹ Janez Janša, Premiki, str. 103–106.

⁹² Hrvaška je namreč natančno vedela, da bo JLA po odhodu iz Slovenije svoje moči skoncentrirala v veliki meri na njenem ozemlju in se postavila v bran srbski manjšini.

⁹³ TV DOK, vka d 506/1, TVD 2, 5. 6. 1991, Dušan Šešok.

⁹⁴ Slovenska obrtniška stranka (SOS) se je preimenovala v Liberalno stranko (LS).

⁹⁵ TV DOK, vka d 506/1, TVD 2, 5. 6. 1991, Vitomir Gros.

Ustavna komisija je nemočno zasedala, saj se stranke niso zmogle zediniti o novih državnih simbolih, ki jih ni bilo od nikoder. Za opozicijo je bila zvezda na zastavi sveta in se nikakor ni zmogla sporazumeti za njeno odstranitev iz nadomestitev s kakšnim drugim simbolom.

Pred skupščino so se zvrstili protestni shodi kovinarjev, tekstilcev in usnarjev, na Ravnah so začeli stavkati železničarji. Sredi junija so se na Otočcu sestale delegacije prenoviteljev (bivših komunistov) iz BiH, Hrvaške in Slovenije in zahtevale takojšnjo sklenitev sporazuma o jugoslovanski skupnosti suverenih republik.

LDS ni bil zadovoljen s scenosledom proslave, ki je bila načrtovana na osamosvojitveni dan. Motila sta jih nadškof Šuštar in vojaški vod, ki naj bi stal na ploščadi.

Politične stranke so imele pri predsedniku Kučanu še tik pred zdajci naporna usklajevanja o osamosvojitvenih dokumentih, v katerih so prenovitelji vztrajali, da Slovenija s 26. 6. 1991 šele začne proces osamosvajanja.

V Beograd je prišel ameriški sekretar James Baker, ki je prinašal sporočilo ZDA in celotne Evrope, in to je bilo, da mednarodnega priznanja Slovenije ne bo in da nasprotujejo enostranskim dejanjem, ki bi lahko ogrozila mir.⁹⁶ Republiški sekretar za zunanje zadeve dr. Rupel pa je komentiral tudi identično stališče evropske dvanajsterice, rekoč: »Slovenska politika ne more in noče ignorirati mednarodne javnosti in Evrope, ni pa pripravljena pozabiti na plebiscitarno odločitev Slovencev in drugih državljanov Slovenije, ko gre za demokratično voljo.«⁹⁷

Šele 24. junija je slovenska skupščina sprejela novo slovensko zastavo in grb, na ta dan in še dan zatem, 25. junija, pa je sprejemala tudi temeljne osamosvojitvene akte; ustavni akt o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, ustavni zakon za njegovo izvedbo in Deklaracijo o neodvisnosti. S prvim aktom je Slovenija dejansko uveljavila svojo osamosvojitvev in postala samostojna in neodvisna država; s tem je na njenem ozemlju prenehala veljati ustava SFRJ. Vse drugo, je delegate opozarjal predsedujoči skupščine dr. Bučar, »je strokovno tehnična izpeljava te odločitve, zato gre tukaj pravzaprav samo za odločitev »za« ali »proti« osamosvojitvi.«⁹⁸ Deklaracija pa je bila namenjena predvsem jugoslovanski in tuji javnosti, saj je opredeljevala namere Slovenije. V njej je izrecno izražena pripravljenost na sporazumevanje »o vzpostavitvi zveze suverenih držav z drugimi državami na tleh dosedanje SFRJ, v želji, da še naprej pokažemo odprtost za sporazumevanje, in v želji, da bi do takšnega sporazumevanja tudi dejansko prišlo,«⁹⁹ je deklaracijo v imenu klubov predstavil Miran Potrč (SDP). V opoziciji so se nasploh bolj navduševali nad deklaracijo kot nad ustavnim aktom, za katerega so menili, da bi ga bilo treba prilagoditi deklaraciji. Predvsem pa so bili pripravljeni na

dogovore o postopnem prevzemanju funkcij dosedanje SFRJ. Demos o tem ni hotel niti slišati, saj je bilo povsem jasno, da je bil zanj ključen ustavni zakon, ki je Slovenijo osamosvojil, deklaracija je bila pa le ena od številnih deklaracij, ki so bile v letu in pol sprejete v skupščini, in se po moči ni mogla primerjati s težo ustavnega zakona. Po burnih polemikah je ustavni zakon nazadnje podprlo 187 delegatov (od 240), enako število se je izreklo tudi za deklaracijo.

25. junija 1991, na dan, ko so slovenski delegati v skupščini sprejemali ključne osamosvojitvene dokumente, je general JLA Marijan Čad s svojimi enotami iz Ilirske Bistrice že krenil na mejne prehode od Sežane do Obale in tja prišel brez večjih težav do 19. ure. Minister za informiranje Jelko Kacin je to novico vztrajno zanikal in govoril le o kolonah turistov, ki so na cestah povzročile zmedo, saj je bilo treba najprej svečano razglasiti državo in dvigniti nove simbole.

Na večer 26. junija 1991 je bil na Trgu revolucije dejansko najbolj veličasten del prireditve, ki se je začela nekaj po 21. uri, menjava zastave. Pred skupščino so spustili dotedanjo slovensko zastavo z zvezdo, na Trgu revolucije na ploščadi pa so slovenski vojaki v rokavicah na drog dvignili novo zastavo z novim slovenskim grbom. Predsedniku predsedstva Milanu Kučanu je s sabljo pred častno četo slovenske vojske salutiral Anton Krkovič, iz skupščinskega poslopja pa so eden za drugim prihajali predsednik skupščine dr. France Bučar, predsednik izvršnega sveta Lojze Peterle in ministri. V slavnostnem nagovoru je Milan Kučan vzneseno povedal besede, ki so danes že ponarodele. Dejal je: »Nocoj so dovoljene sanje, jutri bo nov dan!« Množica je navdušeno aplavdirala, iz stolpnic se je vsul bengalski ogenj, televizija je pokazala posnetke planincev na Triglavu pred Aljaževim stolpom z zastavo v rokah. Ljubljano je preletelo letalo JLA in med ljudmi izzvalo žvižganje. Kljub temu je veselje po mestnih ulicah in po veliki večini slovenskih vasi trajalo pozno v noč, celo do ranega jutra. Slovenke in Slovenci so po stoletnih prizadevanjih 26. junija 1991 sebi in svetu razglasili svojo državo, Republiko Slovenijo.

DEMOSOV (pro)pad

Desetdnevna vojna z JLA je slovensko politiko vsaj začasno poenotila, z veliko večino, čeprav s hudimi stiskami,¹⁰⁰ so delegati podprli tudi Brionsko deklaracijo, ki je pomenila trimesečni moratorij na slovensko osamosvojitvev, ponujala pa mir in konec spopadov. Oktobra 1991 je zadnji jugoslovanski vojak zapustil slovenska tla, in ko se zemlja še niti ni dobro ohladila od njegovega škornja,

⁹⁶ TV DOK, vka 778, Pogovor s Kučanom, 24. 6. 1991, Tadej Labernik.

⁹⁷ TV DOK, vka d 517/4, TVD 3, 23. 6. 1991, dr. Dimitrij Rupel.

⁹⁸ DKO DZ RS, 21. skupna seja vseh zborov skupščine RS, dobesedni zapisi sej, dr. France Bučar, str. 4.

⁹⁹ DKO DZ RS, 21. skupna seja vseh zborov skupščine RS, dobesedni zapisi sej, Miran Potrč, str. 6.

¹⁰⁰ Težave so imeli predvsem Demosovi delegati, najmanjša stranka, SOS oz. LS, za katere je moratorij na osamosvojitvev predstavljal kapitulacijo slovenske pogajalske ekipe.

Slika 4: Razpad koalicije Demos v Dolskem, 30. 12. 1991.
(Slovenska kronika XX. stoletja, 1941–1995. Nova revija 1996, str. 488.)

je razpadla SDZ, stranka, ki so jo nekateri imenovali kar možganski trust Demosa, in se razcepila na Narodne demokrate (NDS, dr. Rajko Pirnat) in Demokrate (DS, Igor Bavčar), ki so koalicijo zapustili. Od tu do razpustitve Demosa je bil potem samo še korak. Zgodil se je ob izteku leta 1991 v Dolskem, ko je koalicija ugotovila, da so najpomembnejši cilji doseženi in da se zavzemajo za čimprejšnje, spomladanske volitve. Spomladi 1992 volitev ni bilo, pač pa je v tretjem poskusu, aprila 1992, padla vlada Lojzeta Peterleta, ki ga je nasledil LDS-ov mandatar dr. Janez Drnovšek. Ta je poleg svoje stranke v vlado pritegnil tudi tri Demosove: Bavčarjeve demokrate, socialdemokrate in zelene. Za odpoved podpore Peterletu in za koalicijo z Drnovškom so vse tri plačale visoko ceno. Socialdemokrati so na primer za las dosegli parlamentarni prag v novi državni zbor, demokrati, ki so sedeli na ključnih položajih v času osamosvajanja, so dobili le dobrih 5 % volilne podpore. Okrepili pa sta se stranki, ki sta po padcu Peterletove vlade in v času nekajmesečnega prvega Drnovškovega mandata ostali v opoziciji, torej SLS in SKD. Grosovi liberalci niso več sedeli v Državnem zboru, Narodni demokrati na volitvah tudi niso dobili zadostne podpore za vstop v parlament.

Seveda je povsem na dlani vprašanje: *Kako je mogoče, da koalicija Demos, ki je popeljala Slovenijo in Slovence v neodvisnost in vodila projekt samostojnosti, ni zmogla toliko notranje strpnosti in politične modrosti, da bi skupaj požela še sado-ve svojega dela, ki so prišli v obliki mednarodnega priznanja Slovenije in sprejema v OZN ter na drugih demokratičnih volitvah veličastno zmagala?* Odgovor na to sicer preprosto vprašanje je kompleksen in zahteva pravzaprav že podrobno psihološko poznavanje vodilnih ljudi v Demosu, njegovo (ne)organiziranost, vpliv drugih dejavnikov zunaj Demosa na ključne ljudi v Demosu, veliko neizkušenost in naivnost v političnem delovanju v primerjavi s »starimi silami«, stari delegatski in izvršni sistem, ki je bil prirejen za monopolno strukturo oblasti,

ne pa za demokratični parlamentarizem, (ne)upravičen strah pred premočjo ene politične skupine v Demosu, privatizacijska nesoglasja oz. kdo bo lastnil Slovenijo in drugo. To pa bi že bila tema še za eno tako obsežno in nič manj podrobno vsebino od pričujoče.

Povzetek

V članku avtorica piše o okoliščinah nastanka Demokratične opozicije Slovenije ali DEMOS jeseni leta 1989. V DEMOS so se povezale opozicijske Socialdemokratska zveza Slovenije, Slovenska demokratična zveza, Slovenski krščanski demokrati, Slovenska kmečka zveza, Slovenska obrtniška stranka in Zeleni Slovenije. Temeljni zahtevi delovanja DEMOS-a sta bili: pluralistična demokracija ter nacionalna in državna suverenost Slovenije. Avtorica piše tudi o okoliščinah nastajanja posameznih političnih zvez, ki so se povezale v DEMOS, in iz katerih so se kasneje razvile politične stranke, s katerimi je bilo obnovljeno strankarsko politično življenje na Slovenskem. V članku so opisane tudi značilnosti volilne kampanje pred prvimi večstrankarskimi volitvami aprila 1990, na katerih je zmagal DEMOS. Predstavljene so tudi značilnosti volilne kampanje za novega predsednika države. Za to mesto sta se potegovala dotedanji predsednik Milan Kučan in dr. Jože Pučnik, sicer tudi predsednik DEMOS-a. Po zaključenih volitvah so bile vodilne politične niti v Sloveniji v rokah novega predsednika države Milana Kučana, predsednika vlade Alojza Peterleta in predsednika parlamenta dr. Franceta Bučarja. DEMOS-ova vlada pod vodstvom Alojza Peterleta je izpeljala zahtevna pogajanja z opozicijo ter postopek za izvedbo plebiscita o samostojni in neodvisni Sloveniji. Na plebiscitu 23. decembra 1990 so se Slovenke in Slovenci s kvalificirano večino, takšno je zahtevala opozicija, odločili za samostojno in neodvisno Slovenijo. To pomeni, da se je volitev udeležilo 93,2 % volilnih upravičencev, od katerih je za samostojno Slovenijo glasovalo 88,5 % glasovalcev. DEMOS-ova vlada si je zadala šest mesecev časa, da izpelje plebiscitno odločitev Slovencev. Februarja 1991 sta tako Milan Kučan kot dr. Jože Pučnik prišla do ugotovitve, da so izčrpane vse možnosti in da Jugoslavije ni možno več preoblikovati v kakršnokoli drugačno povezavo republik. Odločilen pomen za razglasitev neodvisnosti Slovenije je bil sestanek vrha koalicije DEMOS dne 28. aprila 1991 na Račjem otoku na Brdu pri Kranju. Tedaj je bilo odločeno, da se osamosvojitveni projekt tudi dejansko izvede. Javnost pa je bila o vsebini tega sestanka obveščena šele mnogo kasneje. Dne 24. junija 1991 je skupščina sprejela temeljne osamosvojitvene dokumente, med katerimi je najbolj pomemben ustavni zakon za izvedbo ustavnega akta o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. Deklaracija o neodvisnosti, ki tudi sodi med te akte, pa je bila namenjena predvsem jugoslovanski in tuji javnosti. Dne 25. junija 1991 je s svojimi enotami JLA iz vojašnice v Ilirski Bistrici

proti mejnim prehodom na Primorskem krenil general Marjan Čad. Zvečer 26. junija 1991 pa je potekala pred skupščino slovesna razglasitev samostojnosti Slovenije. Predsednik Milan Kučan je tedaj izrekel besede: »Nocoj so dovoljene sanje, jutri bo nov dan.«, ki so se globoko vtisnile v spomin. Tedaj so pred skupščino tudi zamenjali dotedanjo slovensko zastavo z zvezdo z novo, današnjo slovensko zastavo z grbom. Po desetdnevni obrambni vojni med slovensko policijo in Teritorialno obrambo na eni in JLA na drugi strani, se je do konca oktobra 1991 Jugoslovanska ljudska armada umaknila iz Slovenije. S sprejetjem Brionske deklaracije je bil uveden trimesečni moratorij na razglasitev neodvisnosti Slovenije, a tudi konec vojaških spopadov. Konec leta 1991 in v začetku leta 1992 pa je Slovenija dosegla tudi mednarodno priznanje svoje neodvisnosti. Avtorica članek zaključuje z mislimi, da je DEMOS sicer projekt o samostojni Sloveniji in njenem mednarodnem priznanju uspešno izpeljal, a hkrati je aprila 1992 padla tudi DEMOS-ova vlada, ki tako iz različnih vzrokov ni mogla požeti sadov svojega dela.

Abstract

In the paper the author discusses the circumstances in which the Democratic opposition of Slovenia DEMOS was formed in the autumn of 1989. Demos was created by the merging of oppositional Social-Democratic Union of Slovenia, the Slovenian Democratic Union, the Slovenian Christian Democrats, the Slovenian Farmer's Union, the Slovenian Craftsmen's Party and the Greens of Slovenia. The fundamental demands of DEMOS were: pluralistic democracy and sovereignty of Slovenian state and nation. The Author also describes the circumstances in which different political alliances, which later merged into DEMOS, were founded. From these alliances political parties were formed, which enabled the renewal of political pluralism in Slovenia. The paper also describes the nature of the electoral campaign which preceded the first multiparty parliamentary elections in April 1990 in which DEMOS won. The Author also describes the characteristics of the electoral campaign for the president of state. Two candidates competed for that office: the former president Milan Kučan and dr. Jože Pučnik, who was also the president of DEMOS. After the elections all important political threads fell into the hands of new president of state Milan Kučan, president of government Alojz Peterle and president of parliament dr. France Bučar. Under the leadership of Alojz Petrele the DEMOS government carried out demanding negotiations with the opposition and performed the procedure for the realization of the plebiscite on the independence of Slovenia. On the plebiscite, which took place on the 23th December 1990 the Slovenes opted for an autonomous and independent Slovenia with a qualified decisive majority. That is to say, 88,5 % out of 93,2 % of the registered voters that took part

in the elections cast their votes in favour of the independence of Slovenia. The DEMOS government decided that it would realize the plebiscitary decision of the Slovenians within the next six months. In February 1991, both Milan Kučan and dr. Jože Pučnik, came to the conclusion that all possibilities were exhausted and that Yugoslavia could not be re-formed anymore in a new kind of union between, the republics. The meeting of the DEMOS leadership at Račji otok in Brdo pri Kranju which took place on 28. April. 1991, was decisive for the declaration of Slovenian independence. There the decision that the project of independence must be actually realized was adopted. The public was informed on the content of this meeting much later. Documents, essential for independence, among which was the most important constitutional law concerning the realization of the constitutional act of independence and autonomy of Slovenia were adopted by the assembly on 24th of June 1991. The declaration of independence, which also belongs among these acts, was mostly targeted at the Yugoslav and foreign publics. General Marjan Čad set off from Ilirska Bistrica with units of Yugoslav National Army on 25th June 1991 towards littoral border crossings. A solemn proclamation of the independence of Slovenia was performed in front of the Assembly on the evening of 26th June 1991. At that time President Milan Kučan spoke the following words: »Tonight dreams are allowed but tomorrow will be a new day« which were deeply imprinted into the collective memory. On that occasion the old Slovenian communist flag bearing red star was replaced with new current Slovenian flag with the coat-of-arms. After ten days of defensive war between the Slovenian police and Territorial defense on one side and the Yugoslav national Army on the other, the Yugoslav national Army retreated from Slovenia. This was completed by the end of October 1991. The adoption of the Brioni declaration actually enforced three months of moratorium on the announcement of the independence of Slovenia, but also meant the end of military encounters. At the end of 1991 and in the beginning of 1992, Slovenia gained international recognition of its independence. The Author concludes the paper with the thought that DEMOS successfully carried out the project of Slovenian independence and its international recognition, but that in April 1992 the DEMOS government that for various reasons couldn't enjoy the fruits of its labor collapsed.

Literatura

DEMOSOV ZBORNIK, Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 72/37, Maribor, zvezek 3-4, 2001.

Berlec, Metod, KOALICIJA DEMOS IN NJENA VLOGA, diplomska naloga, mentor prof. dr. Božo Repe, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 1998.

Slivnik, Danilo, STO OSAMOSVOJITVENIH DNI, Delo, Ljubljana 1991.

SLOVENSKA OSAMOSVOJITEV 1991, Pričevanja in analize, Zbornik, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Simpozij Brežice 21. in 22. junij 2001, Ljubljana 2002.

Janša, Janez, PREMIKI, Nastajanje in obramba slovenske države 1988-1992, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992.

Repe, Božo: JUTRI JE NOV DAN, Slovenci in razpad Jugoslavije, Modrijan, Ljubljana 2002.

Rupel, Dimitrij: SKRIVNOST DRŽAVE, Spomini na domače in zunanje zadeve, 1989-1992, Delo - Novice, Ljubljana 1992.

Pesek, Rosvita, POLITIČNI SUBJEKTI IN OSAMOSVOJITEV SLOVENIJE (1989-1992), doktorska disertacija, Ljubljana 2006, mentor dr. Božo Repe.

Dr. Božo Repe, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta v Ljubljani

Vojna za Slovenijo

Med JLA in Slovenijo so bile napetosti že od povojnih časov dalje, ko je bila ukinjena partizanska vojska, zaostreni so bili tudi v šestdesetih letih zaradi nastanka Teritorialne obrambe in njenega oboroževanja, in še posebej v osemdesetih, ko je vrh JLA pripravljala scenarije za uvedbo izrednih razmer in organiziral proces proti četverici. Zadnja faza v odnosih med JLA in Slovenijo pa je bil oboroženi spopad in nato umik JLA iz Slovenije.

Še isti dan, ko je Slovenija 25. junija 1991 razglasila samostojnost in je hotela prevzeti nadzor nad mejami in carino, je skupščina SFRJ sprejela sklep, da zakoni slovenske skupščine, povezani z osamosvojitvijo, niso zakoniti, in je vladi in vsem državnim organom, vključno z JLA in SDV, naročila, naj z ustreznimi ukrepi preprečijo notranjo in zunanjo spremembo meja. Predsednik ZIS Ante Marković je, prav tako še isti dan, ob navzočnosti podpredsednika zveznega IS Živka Pregla, po telefonu očital predsedniku slovenske vlade Lojzetu Peterletu, da je to, kar so Slovenci storili s carinami, navadno nasilje. Peterle ga je zavračal, da so to storili po mirni poti. Na to je Marković odvrnil, da so to po mirni poti lahko storili zato, ker tam ni bilo nobene enote zvezne milice in vojske, da je to okupacija in da je vseeno, »če ste koga pri ropanju banke ubili ali ne, denar iz banke ste vzeli«. Na večkratne zahteve, da se mora slovenska stran umakniti, je Peterle odgovoril: »Vidim, da pripravljate neke vojaške premike.« Pogovor sta končala z dogovorom, da bo Peterle 27. junija z ekipo prišel v Beograd, da bi brez uporabe sile rešili sporna vprašanja.

Marković ni čakal na sestanek. Bil je prepričan, da ne bi bil uspešen, saj je vlada istega dne dobila informacijo o Kučanovih pismih šefom držav in generalnemu sekretarju OZN o prevzemu efektivne oblasti v Sloveniji in o slovenski želji, da postane članica OZN.

Zvezna vlada je o tem, kako ukrepati, začela razpravljati 25. junija zvečer ob 21.30.

V zgodnjih jutranjih urah je sprejela sklep, da bo zaradi zagotavljanja uresničevanja zveznih predpisov o prehodu državne meje in gibanju v obmejnem pasu v Republiki Sloveniji in zaradi zagotavljanja uresničevanja mednarodnih obvez SFRJ, nemotenega odvijanja prometa in svobodnega prehajanja ljudi prek državnih meja zvezni sekretariat za notranje zadeve neposredno prevzel vse posle v zvezi z nadzorom prehodov državne meje. To nalogo bo uresničil v neposrednem sodelovanju z Zveznim sekretariatom za ljudsko obrambo, pri čemer bodo angažirane tudi obmejne enote JLA. O načinu izvedbe se bosta dogovorila zvezni sekretar za SLO in zvezni sekretar za notranje zadeve. Če bodo zvezni upravni organi pri nadziranju prometa blaga in potnikov naleteli na fizični ali kak drug odpor ali če je mogoče tak odpor pričakovati, so jim delavci zveznega sekretariata za notranje zadeve dolžni pomagati, podrobnejše pogoje in način uresničevanja tega sklepa pa bo uredil zvezni sekretar za notranje zadeve. Zvezni sekretariat za zunanje zadeve pa bo pristojne organe sosednjih držav obvestil o začasni ureditvi prehoda prek državne meje na ozemlju Slovenije.

Zvezna vlada je tudi prepovedala postavljanje mejnih prehodov znotraj ozemlja SFRJ, že postavljene prehode pa je ukazala odstraniti. Za uresničitev tega sklepa naj bi prav tako poskrbela zvezni sekretariat za notranje zadeve in ZSLO.

Predlagane sklepe je na seji obrazložil minister za notranje zadeve Petar Gračanin. Na seji izrazitega nasprotovanja sklepu ni bilo, čeprav so imeli člani vlade različna mnenja. Na odločitev sta najbolj vplivali dve izjavi: Bučarjeva na tiskovni konferenci v Ljubljani po sprejetju ustavne listine o osamosvojitvi, ki jo je zvezna vlada dobila med sejo, in Kadrijevičeva na seji zvezne vlade.

V informaciji o ljubljanski tiskovni konferenci, ki jo je prebral Marković, so bile navedene izjave Franceta Bučarja, predsednika slovenske skupščine, in sicer: da pričakuje reakcijo zveznih oblasti, da so sklepi zveznega zbora jugoslovanske skupščine nevrotični, da zvezni organi nimajo strategije, s katero bi se uspešno zoperstavili slovenskim ukrepom, da dvomi o tem, da se bo JLA odločila za intervencijo, vendar tega ne izključuje. Tako Bučar kot podpredsednik vlade Andrej Ocvirk sta izjavila, da se zvezna vlada s Slovenijo ni bila pripravljena pogovarjati in sprejeti njenih predlogov, da kontinuitete z Jugoslavijo za Slovenijo ni več, da je Slovenija prevzela carine in da bodo carinske službe od 24. ure dalje delovale v skladu s slovensko zakonodajo. Markovićevo branje informacije je nekdo prekinil z besedami: »Medtem ko se mi dogovarjamo, Slovenija dela.« Marković je na to vprašal: »Kaj naj storimo?« in dobil odgovor: »Odločimo se!«

Drugi odločilni dejavnik za sprejetje sklepa je bila izjava Veljka Kadijevića, da bo JLA reagirala ne glede na odločitev vlade, saj ima v zvezi z ohranitvijo integritete države in branjenjem meja svojo »neposredno ustavno vlogo. Pomemben dejavnik je bil tudi domnevni »mandat« zahodnih držav za ureditev razmer, ki je bil izražen v zahtevi po ohranitvi Jugoslavije, vendar brez uporabe sile. Zvezni minister za zunanje zadeve Budimir Lončar in premier Marković sta na seji govorila o veliki mednarodni podpori enotni Jugoslaviji. Toda Lončar je na seji tudi povedal, da vsa zagotovila podpore spremlja želja, da ne bi prišlo do uporabe sile in da bi se izognili spopadu. Za vsak spopad, ne glede na to, kdo ga bo začel, bo odgovorna Jugoslavija kot mednarodni subjekt. Po mnenju predstavnikov ES Jacquesa Delorsa in Jacquesa Santerja bi Jugoslavija morala v tem smislu opraviti vsaj minimalno domačo nalogo (še le potem bi ES lahko sprejela dve veliki odločitvi, namreč o finančni pomoči in začetku dogovorov o pridružitvi Jugoslavije ES): prvič, enostranska in nesprejemljiva slovensko-hrvaška avantura se mora končati mirno, pri čemer mora biti Jugoslavija potrpežljiva in spretna, in, drugič, izbran mora biti predsednik predsedstva SFRJ. Podobno je Lončarju po obisku v Jugoslaviji dejal ameriški zunanji minister James Baker, ki je iz Jugoslavije odšel precej razočaran, saj ni videl prave rešitve. Naročal je, naj preprečijo secesijo Slovenije, »vendar bi bilo zelo dobro, če bi se to zgodilo brez incidentov, brez nasilja«. Lončar je menil, da je pred vlado naloga zaščititi integriteto države in obsoditi secesijo, ne da bi pri tem izzvala konflikt.

Na seji sta bila dana še dva predloga: da vlada odstopi (to je predlagal Branko Zekan, zvezni sekretar za finance) in da zvezni IS ukrepa proti vsem, ki blokirajo jugoslovanski sistem, torej tistim, ki ne dovolijo formiranja predsedstva SFRJ, tistim, ki se gredo »balvansko« revolucijo in razglašajo razne samostojne avtonomne oblasti krajin, in tistim, ki skušajo spremeniti zunanje meje Jugoslavije (to je predlagal minister za promet in zveze iz Slovenije Jože Slokar, ki je že na seji zvezne vlade 19. junija zahteval

enako obravnavo vseh republik in spraševal, zakaj zvezna vlada ni reagirala ob srbskem vdoru v monetarni sistem, hrvaškem uvažanju avtomobilov po 30 odstotkov nižji ceni in vrsti drugih primerov). Marković je odgovoril, da je nekje pač treba začeti preprečevati take stvari.

Slovenija je bila torej izbrana »kot primer« drugim, kar pa je bila Markovićevo strateška napaka (kot so kasneje ugotavljali tudi v zvezni vladi), saj bi najprej moral disciplinirati Srbijo ali pa vsaj vse neposlušne republike naenkrat, za kar pa seveda ni imel nobene realne moči.

Pohod na meje

Vojaški vrh je s sklepi zveznega IS dobil dolgo pričakovano politično soglasje za svoje ukrepe, resda formalno zgolj kot pomočnik zveznega sekretariata za notranje zadeve pri zasedbi mejnih prehodov (ukaz tudi ni prišel od dejanskega vrhovnega poveljnika JLA). A tudi Marković in tako oblikovani sklep sta zadostovala, še posebej zaradi prepričanja, da je Marković mandat za to, da »Slovenijo nežno krcne po prstih«, dobil tudi pri zahodnih državnikih. Vojna v Sloveniji se je lahko začela.

Po prvotnem načrtu naj bi približno 2000 vojakov (v vojašnicah po Sloveniji jih je bilo še kakih 15 000) v tankih in oklepnihi vozilih nalogo začelo izvrševati 26. junija ob 6. uri zjutraj in naj bi jo končalo do 14. ure, vendar je bila nato akcija preložena za en dan, da bi jo lahko bolje pripravili. Načrt je izdelal generalštab, vojska naj bi po predvidevanjih ne naletela na odpor, akcijo naj bi izpeljala brez žrtev in tudi streljala naj bi le, če bi bila napadena.

Do prvih strellov je prišlo na cesti Metlika–Novo mesto pri zaselku Pogance 27. 6. 1991 ob 4. uri zjutraj. Enota iz Karlovca je tam naletela na barikade, ki so jih postavili pripadniki TO. Po različici slovenske TO naj bi prvi streljal major JLA Boško Prodanović z avtomatsko puško. Na to naj bi odgovoril pripadnik TO Robert Vidmar. Slovenski general Kolšek, poveljnik 5. armadnega območja v Zagrebu na temelju poročil 5. vojaškega območja trdi, da so prvi začeli streljati teritorialci. Po eni od različic naj bi se dolenskem teritorialcu kot prvemu puška sprožila po nesreči. Med streljanjem je bil v roko ranjen podporočnik JLA Jasmin Kadić.

Glavi del akcij je padel na 5. vojaško območje in na 13. korpus s sedežem na Reki. V akciji so uporabili manjše enote (motorizirane vode, čete, bataljone) s formacijsko oborožitvijo, ki so imele hrano in bojne potrebščine za dva dni. Enote sprva niso imele nobenih podpornih sredstev (letalstvo je začelo delovati šele po uspešni obrambi slovenske strani).

Slovensko vodstvo je bilo o sklepih zveznega IS obveščeno že 26. junija zjutraj, nekaj ur po seji. Še neredigirano in s kulijem popravljeno verzijo, naslovljeno na Kučanovo tajnico, je republiški center za obveščanje prejel od Jožeta Slokarja, zveznega sekretarja za promet in zveze, s prošnjo, naj jo takoj izroči Kučanu. Podoben

faks je malo kasneje, že v čistopisu, poslal tudi podpredsednik zveznega IS Živko Pregl, nato pa je slovenska vlada dobila od zveze tudi uradni dopis.

Vlada je na 99. seji, ki se je začela ob 14.30, na dopis odgovorila, da bo RS uporabo sile za uresničevanje zveznih predpisov razumela kot napad, ki se mu bo uprla z vsemi sredstvi samostojne pravne države. Vlada je na seji tudi razpustila projektni svet in imenovala skupino pod vodstvom Lojzeta Peterleta in glavnih ministrov, ki naj bi spremljala razvoj razmer in predlagala ukrepe ter obveščala javnost.

Pred začetkom vladne seje, ob 13.15, se je proti meji že premikala prva enota JLA iz Ilirske Bistrice. Generalpodpolkovnik Marjan Čad, sicer Slovenec, poveljnik 13. korpusa na Reki, ki je dobil nalogo, da do 15. ure 27. junija zasede primorske mejne prehode, se je odločil, da bo z akcijo začel prej. Nalogo je izpolnil s 350 ljudmi, 11 tanki, 5 oklepnimi transporterji ter z nekaj protioklepnega orožja. Ob 19. uri je zasedel nekatere mejne prehode, novo postavljeni mejni prehod Jelšane med Slovenijo in Hrvaško pa je podrl. Zaradi prezgodnje akcije ga je nato močno kritiziral poveljnik 5. vojaškega območja Kolšek, v generalštabu v Beogradu pa so bili z njim bolj zadovoljni, čeprav tudi ne vsi.

V Ljubljani so se med Čadovo akcijo pripravljali na praznovanje, zaradi »dneva prej« so Primorske novice 28. junija čez celo stran natisnile jezen naslov Slovenija praznovala, Primorska okupirana, datum začetka intervencije JLA in dogajanje na Primorskem (domnevno slab odziv Primorcev, solistična pogajanja lokalnih oblasti, zlasti koprškega župana) pa sta bila v kasnejših letih predmet različnih polemik. Tudi sicer so bili v času spopadov vojaški, deloma pa tudi politični organi v Ljubljani močno nezadovoljni z »decentralizacijo« vojne, tj. s samoiniciativnostjo lokalnih politikov, ki so sami skušali preprečevati spopade in ščititi ljudi in premoženje in so v ta namen sklepali premirja z nižjimi poveljniki JLA (zlasti tistimi, ki so že leta živeli v Sloveniji in so imeli sorodstvene in prijateljske vezi). »Borili smo se ne samo z orožjem, ampak predvsem z besedo,« je zapisala Rina Klinar, tedanja predsednica IS skupščine občine Jesenice, ki je s svojo ekipo dosegla podpis dogovora o umiku, po katerem so se pripadniki JLA in zvezne milice do 1. oz. 3. julija umaknili z mejnih prehodov in iz mejnih stražnic v občini, ne da bi prišlo do ene same smrtno žrtve. Posledica takega razvoja dogodkov je bila, da spopadi v Sloveniji niso dobili razsežnosti brezmejnega sovraštva, iz katerega ni več vrnitve, kot se je to zgodilo na Hrvaškem in v BiH.

Pred »pravim« napadom 27. junija zgodaj zjutraj so bila poleg pisma zveznega IS in zasedbe mejnih prehodov na Primorskem prepoznavna tudi druga opozorila, da bo prišlo do vojaške akcije večjih razsežnosti. Slovensko vodstvo jih je dobilo že ponoči iz obveščevalnih virov in informacij, ki jih je s Hrvaške pošiljal general Martin Špegelj. Opozarjal je, da so trije armadni korpusi pripravljeni v Varaždinu, Zagrebu in na Reki. Začeli so se

premiki tankov z Vrhlike proti Brniku (da gredo proti Brniku in ne proti Ljubljani, je Janši povedal načelnik ljubljanskega korpusa general Milan Vidmar). Vojaška uprava je prevzela nadzor nad slovenskimi letališči in jih zaprla za promet, vojaška letala pa so preletavala Ljubljano med slovesno razglasitvijo samostojnosti 26. junija zvečer na Trgu revolucije. Vendar bi bili to lahko le zastraševalni manevri. Na seji obrambnega sveta so še enkrat preverili obrambne priprave, končna odločitev o odporu pa je slovensko vodstvo čakala naslednji dan, že po prvih spopadih.

27. junija okoli polnoči je Milan Kučan najprej klical Anteja Markovića, ga zbudil in vprašal, kaj počnejo tanki na cestah proti Sloveniji. Klical je tudi Živka Pregla, ta je nato v dopoldanskih urah medijem izjavil, da bo odstopil, če je novica, da je JLA napadla Slovenijo, resnična, in na seji zveznega IS istega dne zahteval Kadijevićevo zamenjavo ter zagrozil, da bo sicer odstopil sam. Zvezni IS je na seji sprejel sklep o začetku trimesečnega moratorija na vse odločitve, vključno s tisto z dne 26. junija o zasedbi meja, vendar pod pogojem, da se suspendirajo tudi osamosvojitveni ukrepi, ki so povzročili odločitev zvezne vlade.

Marković o armadnih premikih ni vedel ničesar. Sklep vlade naj bi po interpretaciji vlade »pokrival« le angažiranje obmejnih enot (ne pa svežih iz kasarn). Vrh JLA naj bi v času, ko predsedstvo SFRJ (vrhovni komandant) ni delovalo, razmere izkoristil za samostojno odločitev o uporabi tankov in odhodu iz kasarn. V taki izjavi je bilo precej hipokrizije, saj je vlada z ukazom vsaj posredno dala proste roke vojski, da sklep izvede (to je tudi priznala), in iz prejšnjega dogovarjanja prek Mamule je očitno, da je na poseg vojske računala vnaprej. Verjetno se Marković v podrobnosti operacije ni vtikal, najbrž tudi ni vedel, kdaj se bo začela. Napačno pa je predvideval odziv v Sloveniji (odpor) in kasnejši razvoj dogodkov, ki je presegel »mandat« zahodnih držav po ureditvi razmer, zaradi česar je potem začel iskati opravičila in valiti krivdo na vojaški vrh. Skušal pa je razmere resnično umiriti, seveda z namenom, da se obnovi stanje pred 25. junijem in da se začnejo pogajanja o prihodnji ureditvi Jugoslavije.

Dve uri po telefonskem pogovoru z Markovićem je Kučanu uspelo dobiti telefonsko zvezo z generalom Kolškom. Tudi njega je vprašal, kaj počnejo in kam gredo tanki. Kolšek mu je odgovoril, da na mejo, ker je tak ukaz štaba vrhovne komande. Zatrdil je, da tanki z Vrhlike ne gredo v Ljubljano, pač pa na Brnik. Kučan mu je dejal, da so napadli suvereno državo Slovenijo in da je to agresija.

To ni bil edini pogovor tisto jutro. Slovenski voditelji so skušali stik vzpostaviti tudi z Markovićem in Kadijevićem. Janez Drnovšek je dobil premierja Markovića, ki je Slovencem očital enostransko razglasitev neodvisnosti, Drnovšek pa njemu neodgovorno vojaško akcijo. Kadijević ni bil dosegljiv, pozneje, dopoldne okoli 9. ure, pa je Janez Janša govoril z generalom Andrijem Rašeto,

ki mu je rekel, da mora izpolniti ukaz in dodal: »Za dva sata bit čete gotovi.«

Istega dne okoli 7. ure zjutraj se je začela 44. seja slovenskega predsedstva, na kateri so se odločili za oborožen odpor proti JLA. Sama formulacija odločitve je bila glede na razmere in nejasen pravni položaj (slovenska stran je govorila o agresiji JLA na Slovenijo, vrh JLA in vlada pa o »načrtu za zavarovanje državne meje SFRJ z Italijo, Avstrijo in Madžarsko«) precej pitijška. Slovensko vodstvo ni želelo biti tisto, ki prvo ukazuje streljanje oz. napoveduje vojno JLA in federaciji, čeprav so seveda vsi razumeli, da je namen ukaza oborožen odpor. To dokazuje tudi stališče predsedstva na 45. seji naslednjega dne, ko je ugotovilo, »da ni potrebe, da bi razglasili vojno stanje ali izredne razmere. Predsedstvo je namreč že včeraj, dne 27. junija, ugotovilo, da so enote JLA v jutranjih urah omenjenega dne začele bojne aktivnosti na ozemlju Republike Slovenije, ki pomenijo nasilno dejanje JLA in poizkus trajne okupacije Slovenije.« Slovensko vodstvo tudi ni ustanovilo nekaterih institucij, tipičnih za vojne razmere, npr. vojaških sodišč in tožilstev, kazniva dejanja, povezana z agresijo, naj bi obravnavala civilna sodišča.

Uradno je imela 44. seja, na kateri se je slovensko vodstvo odločilo za odpor, dva dela, jutranjega in večernega, dejansko pa so vsaj v delni sestavi razširjenega predsedstva intenzivna posvetovanja potekala ves dan. S seje zaradi razmer ni ohranjen niti magnetogram niti zapisnik, pač pa z obeh delov le ugotovitve in sklepi, ki veljajo kot zapisnik, ter nekaj spominskih zapisov. Tudi sicer so seje zaradi burnega dogajanja in obveznosti vabljenih pogosto potekale v dveh (včasih tudi več) delih, od jutra do večera, pač v odvisnosti od poteka dogajanja in potrebe po sprotnih reakcijah.

Na začetku 44. seje sta poročala Janša in Bavčar, kmalu po začetku dopoldanskega dela seje (po Janševem pričevanju okoli 7.20) je prišla brzozavka poveljnika 5. vojaškega območja Konrada Kolška, naslovljena na predsednika vlade Lojzeta Peterleta, v kateri je pisalo, da je naloga 5. vojaškega območja prevzeti vse mejne prehode in zavarovati državno mejo SFRJ in da bodo nalogo brezpogojno izvršili, kar je pomenilo, da bodo »postopali tudi po pravih bojne uporabe enot«, vsak odpor bo zlomljen, za posledice pa bodo odgovarjali naredbodajalci in izvršitelji. Kolšek zatrjuje, da mu je ukaz prejšnji dan okoli 18. ure narekoval načelnik generalštaba Blagoje Adžić, ki je od njega tudi zahteval, naj ga podpiše in pošlje. Okoli 8. ure zjutraj, še med sejo, je Kučan znova klical Kolška in mu povedal, da odločitev, zapisano v brzozavki, štejejo za napad na Slovenijo, da sprejemajo izziv in da se bodo uprli s silo.

Predsedstvo je na seji (s pripombo, da velja kot zapisnik prvega dela 44. seje) sprejelo tole besedilo:

Predsedstvo RS je na današnji seji, katere so se udeležili tudi predsednik skupščine RS France Bučar, predsednik IS skupščine RS Lojze Peterle, član predsedstva SFRJ Janez Drnovšek, republiški sekretar za mednarodno sodelovanje Dimitrij Rupel, republiški sekretar za

notranje zadeve Igor Bavčar, republiški sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša, republiški sekretar za informiranje Jelko Kacin, v. d. načelnika republiškega štaba TO Janez Slapar in poveljnik civilne zaščite Miran Bogataj, ocenilo vojaškopolične in varnostne razmere v Sloveniji ter v zvezi s tem sprejelo naslednje ugotovitve in sklepe:

1. Predsedstvo RS ugotavlja, da so enote JLA danes v jutranjih urah začele bojne aktivnosti na območju Republike Slovenije, katere je mogoče oceniti le kot neposredno nasilno intervencijo JLA in poizkus trajne okupacije Republike Slovenije.
2. Predsedstvo RS zato na podlagi 14. člena ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Ur. list RS, št. 1/91) odpoklicuje vse aktivne starešine in civilne osebe iz Republike Slovenije, ki so v službi v Jugoslovanski armadi. Republika Slovenija jim bo zagotovila zatečene statusne in socialne pravice v skladu z zakonom. Predsedstvo RS poziva vse starešine in vojake, ki so na služenju vojaškega roka v Jugoslovanski armadi, da ne sodelujejo v agresiji na Republiko Slovenijo. Predsedstvo RS pričakuje, da starešine in vojaki, državljani drugih republik ne bodo sodelovali pri izvrševanju ukazov, ki z vojaško silo ogrožajo suverenost Republike Slovenije. Predsedstvo RS jim v nastalih razmerah ne bo moglo zagotoviti varnosti na območju RS, kar še posebej velja za vojake nabornike, ki so na služenju vojaškega roka.
3. V skladu z nastalimi razmerami se začne preprečevati umik materialno-tehničnih sredstev JLA z območja Republike Slovenije, izvajati blokada infrastrukturnih objektov ter neposredno oviranje manevrov JLA v skladu z načrti. Predsedstvo RS zato odreja uporabo TO RS za obrambo objektov in komunikacij, ki jih varuje. Izvedbo teh nalog zagotovi koordinacijsko telo za primer izrednih razmer, pri čemer upošteva nastale razmere na posameznih območjih Republike Slovenije. Naloge v zvezi s tem se začnejo izvajati takoj.
4. Predsednik IS skupščine RS naj se poveže s predsednikom zveznega IS Antejem Markovićem, katerega naj seznani z razmerami v Sloveniji, ter zahteva, naj se takoj prenehajo vse vojaške aktivnosti na območju RS. Dokler te aktivnosti trajajo, je brez naše krivde izključeno vsako nadaljnje dogovarjanje.
5. Predsedstvo RS seznani z nastalimi razmerami vsa predsedstva oziroma predsednike republik v dosedANJI SFRJ ter jih pozove, naj obsodijo nasilje JLA proti Sloveniji in da takoj odpokličejo vojaške obveznike in oficirje, državljane iz njihovih republik, ki delujejo v enotah JLA v Sloveniji, ker jim v sedanjih razmerah iz razumljivih razlogov Republika Slovenija ne more več zagotoviti osebne varnosti.
6. Republiški sekretariat za mednarodno sodelovanje seznani z razmerami v Sloveniji vlade sosednjih in drugih držav ter vso mednarodno javnost, katero naj tudi pozove, da obsodi nasilje proti Sloveniji.

7. Predsednik skupščine RS seznani z nastalimi razmerami v Sloveniji ter z ugotovitvami in sklepi predsedstva RS vodstva vseh v parlamentu zastopanih strank.
8. Predsedstvo predlaga, da se oceni, ali in kdaj sklicati skupščino RS in poslance seznanimi z nastalimi razmerami ter sprejetimi ukrepi.

Predsednik predsedstva Republike Slovenije
Milan KUČAN

Predlog je na temelju sklepov, sprejetih na prejšnjih sejah, in na osnovi poročila obeh ministrov oblikoval Kučan. Nanj (če sodimo po spominskih zapisih) ni bilo pripomb, o njem niso glasovali niti ga niso komentirali, molk navzočih pa je Kučan razumel kot potrditev.

Nato so sestavili sporočilo za javnost, v katerem je pisalo, da je predsedstvo ob 7. uri zjutraj ocenilo razmere v Republiki Sloveniji po nočnih premikih oklepnih enot JLA z Vrhniko proti letališču Brnik in iz nekaterih krajev Hrvaške proti Sloveniji in da je predsednik IS skupščine RS Lojze Peterle med sejo prejel telegram 5. vojaškega območja, v katerem je rečeno, da bo vojska brezpogojno izvršila nalogo prevzema vseh mejnih prehodov in zavarovanja državne meje, ki ji jo je prejšnjo noč s sprejetimi sklepi naložil zvezni IS, ter da bo pri tem zlomila vsak odpor in ravnala po pravilih vojne uporabe enot. Predsedstvo je ocenilo, da pomenijo premiki enot JLA, sporočilo 5. vojaškega območja in nasilnost ter brezobzirnost posega jugoslovanske vojske agresijo na samostojno in suvereno Republiko Slovenijo ter poskus njene trajne okupacije. V nadaljevanju sporočila so zapisali, da bo Slovenija na to agresijo odgovorila z uporabo vseh sredstev, ki jih ima na voljo, da zavaruje svojo suverenost: predsedstvo RS je ukazalo TO Slovenije, da, če bo potrebno, tudi z orožjem zaščiti objekte in komunikacije, ki so ključnega pomena za življenje ljudi v Republiki Sloveniji in za zavarovanje njene suverenosti.

Predsedstvo RS je v sporočilu pozvalo vse Slovence in državljane Republike Slovenije, oficirje v JLA in vojake na služenju vojaškega roka, naj zavrnejo sodelovanje v agresivnih dejanjih proti lastni državi in lastnemu narodu; pozvalo je tudi pripadnike drugih narodov in narodnosti, državljane drugih jugoslovanskih republik, naj ne sodelujejo v nasilnih dejanjih, ki so nezakonita tudi po pravem redu SFRJ in ki lahko po nepotrebnem privedejo do človeških žrtev, saj jim v takih razmerah Republika Slovenija žal ne more več zagotavljati varnosti. Organi RS zahtevajo od jugoslovanske vlade, da zaustavi vse aktivnosti Jugoslovanske armade v Sloveniji. Republika Slovenija je sklenila takoj odpoklicati vse svoje predstavnike v zveznih organih. Dokler agresija ni ustavljena, pravi sporočilo, tudi ni mogoče dogovarjanje o razrešitvi vseh vprašanj, ki so ostala odprta po razdružitvi RS s SFRJ in ki smo jih želeli reševati mirno in sporazumno.

Predsedstvo RS je v sporočilu pozvalo tudi predstavnike in predsedstva vseh drugih jugoslovanskih republik, naj obsodijo agresijo vojske proti Sloveniji in pozovejo

svoje državljane, pripadnike JLA, naj v njej ne sodelujejo. Zapisalo je tudi, da je Slovenija prisiljena preklicati svojo ponudbo za nadaljevanje pogovorov o oblikovanju skupnosti suverenih držav na ozemlju dosedanje SFRJ, dokler se agresija ne zaustavi. In dodalo, da so organi RS sosednje in druge evropske države ter svetovno javnost že obvestili o agresiji.

Po odločitvi slovenskega vodstva je poveljnik TO Janez Slapar izdal ukaz, da je treba »z odločnim bojevanjem, s težiščem na dejstvom po oklepnih enotah in drugih sredstvih tehnike zagotoviti realizacijo načrtovanih nalog. Z uporabo razpoložljivih sredstev zagotoviti varovanje objektov, meje in komunikacij. Preprečiti manevre enotam JA.«

V drugem (popoldanskem) delu se je bilo sprejeto naslednje besedilo:

Predsedstvo RS se je na popoldanskem delu 44. seje, katere so se udeležili tudi predsednik skupščine RS France Bučar, predsednik IS skupščine RS Lojze Peterle, član predsedstva SFRJ Janez Drnovšek, republiški sekretarji: Rupel, Bavčar, Janša in Kacin, v. d. načelnika republiškega štaba TO Janez Slapar in poveljnik civilne zaščite Miran Bogataj, seznanilo z najnovejšimi dogodki in razmerami v Sloveniji ter ugotovilo, da JLA stopnjuje svoje aktivnosti in pritisk na Slovenijo, pri čemer brezobzirno uničuje materialna sredstva in druge dobrine in ogroža življenje ljudi. Predsedstvo je ugotovilo, da se zaradi takega ravnanja JLA tudi v tujini, zlasti še v Nemčiji, krepi javno mnenje proti uporabi vojaške sile v Sloveniji, kot tudi pritisk na domače organe za spremembo njihove uradne politike.

Na podlagi take ocene in predvidenega razvoja dogodkov je predsedstvo sprejelo naslednje sklepe:

1. Glede ponudbe predsednika jugoslovanske vlade Anteja Markovića za pogovore s predstavniki legalnih in legitimnih organov Republike Slovenije predsedstvo vztraja na odločitvi, da so pogovori mogoči, vendar le pod pogojem, da se pred tem ustavijo vse vojaške aktivnosti na ozemlju Republike Slovenije in da se vojska vrne v vojašnice. Pri tem pa seveda ne pride v poštev pogovor o moratoriju na sprejete ustavne in druge akte Republike Slovenije. Predsedstvo tudi poudarja, da dokler jugoslovanska vlada ne odpre slovenskih letališč pogovori niso možni nikjer drugje kot v Sloveniji.

2. Glede sodelovanja podpredsednika in članov jugoslovanske vlade iz Slovenije na današnji seji te vlade je bilo sklenjeno, naj zahtevajo, da se jugoslovanska vlada jasno opredeli do vprašanja, ali je aktivnost JLA v Sloveniji v skladu s sklepi jugoslovanske vlade z dne 25. 6. 1991. V kolikor jugoslovanska vlada sklene, da so te aktivnosti v skladu z omenjenimi sklepi, naj podpredsednik in člani te vlade iz Slovenije odstopijo.

3. Predsedstvo RS podpira predlog republiškega sekretarja za mednarodno sodelovanje, naj se predstavniki zveznega sekretariata za zunanje zadeve vrnejo v Beograd in nadaljujejo svojo aktivnost pri seznanjanju tujih diplomatskih predstavnikov z razmerami v Sloveniji.

Na seji so bili dogovorjeni tudi nekateri nastopi predsednika in članov predsedstva na TV in radiu. Prav tako je bilo dogovorjeno, da bo prihodnja seja predsedstva 28. 6. 1991 ob 8. uri, seveda v kolikor bo razvoj dogodkov to dopuščal.

*Predsednik predsedstva Republike Slovenije
Milan Kučan*

Oborožen odpor Slovenije

Spopadi v Sloveniji so postajali vse obsežnejši. Ukaz, ki ga je teritorialcem poslala republiška koordinacija, da morajo »v slučaju kontakta z JLA odpirati ogenj«, je zanje pomenil velikanski psihološki šok. Razumeli so ga, kot da smejo streljati šele, ko prva strelja armada, zato so bile kasneje toliko pomembnejše polemike, kdo je ustrelil prvi. Za tedanje razmere so bile značilne besede, ki jih je izrekel eden od poveljnikov TO na Medvedjeku, ko je zavrnil napad na kolono JLA: »Jaz ne bom začel vojne.« Podobno se je dogajalo tudi na drugi strani, med oficirji JLA. Seveda pa so bili na obeh straneh tudi »jastrebi«, tja do najvišjih poveljnikov, ki so si spopade želeli.

Spopad v Sloveniji pač ni bil klasična vojna, spopadali so se ljudje, ki so živeli v isti državi, večinoma nekoč služili v isti vojski, globoko v sebi so večinoma intimno verjeli, da ne gre »čisto zares«, da nihče ne bo šel do konca in da se bo morda na koncu le mogoče dogovoriti. Ena od temeljnih – za vojne netipičnih – značilnosti vojaškega konflikta v Sloveniji je bil tudi telefonski in pisni del dogajanja. Oboji so vedeli, na katero številko je treba koga poklicati, z občasnimi izjemami, ko ta ali oni politik ali poveljnik »ni bil dosegljiv«, so si nasprotniki pisali, pošiljali fakse in telefonirali, največkrat s povišanimi toni, zajedljivostjo, grožnjami in zmerjanjem, a vendarle.

S stopnjevanjem oboroženih spopadov so zadeve postajale manj obvladljive. Vojaški vrh, nad katerim ni bilo pravega političnega nadzora, tudi potem ko je predsedstvo SFRJ znova začelo delovati, je zaradi porazov besnel in želel sprožiti proti Sloveniji totalno vojno. Svojevoljno so ravnali ali skušali ravnati tudi nekateri poveljniki JLA na terenu. Tudi na slovenski strani se je marsikdo le težko soočil s političnimi dogovori ali sklenjenimi premirji. Vendar je komunikacija v glavnem potekala, obe strani sta preverjali, kaj dela ali želi doseči nasprotnik, in v celoti vzeto konflikt – tudi zaradi posredovanja ES – ni postal neobvladljiv. K temu je precej prispevalo tudi dejstvo, da je takrat ostal omejen predvsem na Slovenijo.

Že prvi dan vojne je postalo jasno, da s hrvaško-slovenskim zavezništvom ne bo nič, kar je za slovensko stran v tistem trenutku pomenilo razočaranje. Vrhovni državni svet Hrvaške je sicer agresijo na Slovenijo obsodil kot protiustavno in protizakonito, zahteval je, naj se JLA umakne v vojašnice, obenem pa poudaril, da bo Hrvaška – če se nasilna dejanja ne bodo končala – pozvala svoje državljane, naj ne sodelujejo v nasilnih akcijah na ozemlju

Slovenije. Dodal je še, da bo Hrvaška tudi nasprotovala uporabi svojega ozemlja za akcije proti Sloveniji. Pismo s tako vsebino je hrvaški predsednik Franjo Tuđman poslal republiškim predsedstvom in zveznemu IS, objavljeno je bilo tudi v tisku. V pismu je šlo za retoriko, Hrvaška (razen samoiniciativnih akcij državljanov in pošiljanja obveščevalnih podatkov) ni storila nič.

General Špegelj (ki mu je Tuđman sodelovanje s Slovenci prepovedal) je sicer optimistično računal, da bi ob koordinirani hrvaško-slovenski akciji JLA hitro in učinkovito porazili, kar bi preprečilo tudi vojno na Hrvaškem. Hrvaško vodstvo, zlasti Tuđman, na tak radikalizem ni bilo pripravljeno. Poleg tega so bile razmere na Hrvaškem bistveno drugačne kot v Sloveniji: JLA na Hrvaškem ni bila zanemarljiva sila (okoli 55 000 vojakov, 900 oklepnikov, okoli 400 bojnih letal), oboroženi kninski Srbi, ki so Hrvaško »sekali« na dva dela, meji z BiH in Srbijo. Po nekaterih ocenah bi se v boje proti Hrvaški lahko takoj vključilo med 80 000 in 100 000 vojakov. Motiviranost za bojevanje na Hrvaškem je bila pri Srbih neprimerno večja kot v Sloveniji, znano je bilo Miloševićevo stališče, da mora JLA braniti »mejo« Jugoslavije tam, kjer želi prebivalstvo v njej ostati.

V Sloveniji se je konflikt kljub začetnemu obotavljanju na obeh straneh stopnjeval, ena poteza je potegnila za sabo naslednjo. Blokado pri zaselku Pogance so po pogajanjih teritorialci odmaknili, medtem pa postavili novo pri Medvedjeku. Tankovski bataljon, ki je ob 2.40 krenil iz vojašnice na Vrhniki proti letališču Brnik, je tja prišel brez večjih ovir. Mejni prehod pred karavanskim predorom so napadli s helikopterji. Vojska iz gorenjskih vojašnic je odšla proti Ljubelju in Jesenicam. JLA ni naletela na večji odpor, oklepna vozila so pomendrala provizorične barikade iz tovornjakov in drugih vozil, ki jih je slovenska milica na hitro postavila po cestah.

Popoldne je admiral Stane Brovet sporočil, da je JLA dosegla svoj cilj in zavarovala državne meje SFRJ. Te naj bi predala pripadnikom posebne brigade zveznega sekretariata za notranje zadeve, ki so čakali na vojaškem letališču v Cerkljah. S helikopterji so jih nato spravili na mejne prehode, ki jih je zavzela JLA. Na manjši del prehodov, ki jih JLA ni uspelo zasesti, so prav tako poslali helikopterje. Z njimi so skušali razbiti tudi nekatere cestne blokade. Popoldne in proti večeru je TO nekaj helikopterjev sestrelila (enega nad Rožno dolino v Ljubljani in dva pri Igu) in JLA je s helikopterskimi desanti prenehala. Slovenske oborožene sile so blokirale vse vojašnice, odklopili so jim elektriko, vodo in telefon.

Naslednjega dne, 28. junija, se je položaj obrnil. Slovenske enote so napadle in zavzele več mejnih prehodov, vojašnic, skladišč, prisluškovalnih centrov in drugih objektov.

JLA pa je v povračilo začela napadati z letali (brniško letališče, blokada pri Štrihovcu, mejni prehod v Sentilju, blokada pri Medvedjeku). Med bombardiranjem blokade pri Medvedjeku je bilo ubitih sedem tujih voznikov tovor-

njakov, pripadnik TO in domačin iz bližnje hiše. Z letali so napadli tudi TV-oddajnike na Kumu in Nanosu ter mejni prehod pred karavanškim predorom.

Že drugi dan vojne se je pokazala učinkovitost obveščanja domače in svetovne javnosti (tiskovne konference, ki jih je vodil sekretar za informiranje Jelko Kacin) in diplomatskih prizadevanj vlade (minister za zunanje zadeve Dimitrij Rupel), pa tudi pridobivanja natančnih informacij o razmerah v JLA, ki jih je na razne načine uspelo dobivati obveščevalnima službama vojske in milice. JLA v medijski vojni ni bila kos slovenski strani. Na nižjih ravneh (5. vojaško območje) namreč izjav niso smeli dajati brez odobritve, nastopi generalov na televiziji z branjem grozečih sporočil pa so delovali nepričljivo. Tudi približno 100 000 letakov, odvrženih iz vojaških letal, na katerih je v slabi slovenščini pisalo, da so ogroženi integriteta Jugoslavije, mir, varnost in izvrševanje mednarodnih obvez SFRJ, kar ima za posledico energično akcijo enot zveznega sekretariata za notranje zadeve in JLA, ni doseglo nobenega psihološkega učinka.

Oboroženi konflikti so začeli presegati stopnjo, ki so jo bile zahodnoevropske države in ZDA še pripravljene dopuščati za ohranitev integritete Jugoslavije. Tihi mandat za »uvedbo reda«, ki naj bi ga od njih dobil zvezni premier Ante Marković, se je iztekal, javnost v zahodnoevropskih državah pa se je začela obračati proti politiki svojih vlad.

ES je v Slovenijo poslala skupino opazovalcev, okoli 18. ure je v Beograd priletela diplomatska misija ES, »trojka« (Hans van den Broek, Jacques Poos in Gianni de Michelis), ki je v pogovoru z Markovićem zahtevala prekinitev ognja in izvolitev Mesića za predsednika predsedstva. Ponoči se je v Zagrebu sestala s Kučanom, Ruplom, Tuđmanom, navzoč je bil tudi Marković. Z njenim posredovanjem je bil dosežen prvi dogovor o ustavitvi ognja (slovenska stran ga je začela upoštevati ob 21. uri), ki pa ni dolgo obveljal.

Spopadi so se nadaljevali, najhujši so bili na Škofijah, v Ljubljani so nekaj akcij skušali izvesti teroristi JLA, po več slovenskih krajih so si sledili alarmi za letalski napad, ljudje so se umikali v zaklonišča. V Ljubljano je 29. junija prišel general Andrija Rašeta, da bi s slovenskim vodstvom uskladili pogoje premirja. V imenu JLA je v dvanajstih točkah postavil pogoje, med drugim zahtevo po deblokadi vojašnic in oklepni kolon ter možnost njihovega premika v poljubni smeri. Slovenska stran je predlagala, naj se vojaki umaknejo v najbližje vojašnice. Obenem je vojska postavila ultimat (prek beograjske televizije ga je javnosti ob 21.30 sporočil načelnik protiobveščevalne službe JLA, general Marko Negovanović), naj Slovenija do naslednjega dne do 9. ure preneha z vsemi obrambnimi aktivnostmi, pismo s podobnimi zahtevami pa je prejelo tudi slovensko predsedstvo. Zvečer se je po načrtu »plebiscit« (sklic seje v izrednih razmerah) na zaprti seji zbral slovenski parlament, ki je odgovoril na ultimat. Izrazil je željo po mirnem reševanju problemov, vendar ne na

račun temeljne odločitve Slovenije za samostojnost. Predsedstvo je ultimat obravnavalo naslednji dan, 30. junija, Kučan in Peterle pa sta potem odgovorila z zagotovitvijo, da Slovenija dosledno spoštuje premirje, da so bili mrtvi pripadniki JLA predani svojim enotam, ranjeni se zdravijo v civilnih bolnišnicah in so lahko takoj premeščeni v vojaške ustanove, če to sami želijo, vprašanje vojnih ujetnikov je mogoče rešiti takoj, ko bodo enote JLA zapustile bojne položaje, kar pa je treba reševati skupaj z odpustom slovenskih vojakov iz JLA.

Tudi prenehanje blokad kasarn ter priklop infrastrukture bo možen po umiku enot JLA z bojnih položajev. Predsedstvo Slovenije ne pozna konkretnih primerov maltretiranja članov aktivnih oficirjev JLA v Sloveniji (kar je Sloveniji očital armadni vrh, op. B. R.), če mu bodo podatki posredovani, bodo slovenske oblasti ukrepale.

Po izteku ultimata so 30. junija ob 10. uri zjutraj proti Sloveniji poletela vojaška letala (o tem je poročal zagrebški radio), vendar so bila nato odpoklicana in so se ob 10.15 vrnila. Kdo ima največ zaslug za odpoklic letal oz. za to, da niso bila uporabljena v polni bojni moči, je težko ugotoviti, saj je šlo za več dejavnikov. Po pisanju Janeza Drnovška je to dosegel on v pogovorih z Markovićem in Kadijevićem 30. junija dopoldne, ko naj bi bila letala že v zraku. Konrad Kolšek zatrjuje, da je on ves čas vztrajal pri tem, da ima letalstvo omejeno funkcijo zastraševanja in podpore enotam JLA, kar je pomenilo tri do štiri bojne polete nekaj letal dnevno z omejenim bojnim delovanjem (približno 10-odstotno uporabo vseh razpoložljivih letalskih bojnih zmoglosti). Generalštab je načrtoval 90 do 100 letalskih poletov dnevno, in sicer z letališč v Pulju, Zadru, Cerkljah in Bihaču, vendar ukaza za polet neposredno Kadijević ali kdo iz generalštaba ni dal. Kadijević je 5. korpus vojaškega letalstva dal na razpolago Kolšku. Za uporabo večje bojne moči letalstva (približno 15 letal iz Cerklj in Bihača) se je sicer generalštab odločil že v začetku vojne zaradi spopadov na mejnem prehodu pred karavanškim predorom.

Za polno uporabo letalstva so se poleg načelnika generalštaba Adžića, ki je ves čas grozil z letalskimi napadi, zavzemali tudi nekateri poveljniki v 5. vojaškem območju, vendar si najvišji oficirji glede tega niso bili enotni. »Liberalni del« so sestavljali slovenska generala Konrad Kolšek in Ciril Zabret, ki se je v času napadov JLA upokojil, ter polkovnika Petar Stipetić in Vasa Predojević; proti napadom je bil tudi poveljnik 5. korpusa vojaškega letalstva, generalmajor Marjan Rožič. Trdo linijo in brezkompromisen spopad so zagovarjali načelnik štaba 5. vojaškega območja generalpolkovnik Dobrašin Praščević, Kolškov pomočnik Andrija Rašeta in dva generala, ki ju je v pomoč poslal generalštab, Mile Ružinovski (načelnik 1. uprave generalštaba) in Jevrem Cokić. Rašeta je tudi zamenjal Kolška, ki so ga z ukazom formalno odstranili s položaja že 29. junija, dejansko pa dva dni pozneje.

Kolšku naj bi 30. junija uspelo preložiti letalski napad zaradi tehničnih razlogov (pozne ure). Vendar so v na-

slednjih dneh znova potekale razprave o večji oz. polni uporabi letal na raznih ravneh in tudi konkretne priprave za to. Četrti dan spopadov je ukaz za delovanje od Kolška zahteval polkovnik Ljubomir Bajić, načelnik 5. korpusa vojnega letalstva. Za začetek so bili predvideni trije polni udari na razne objekte v Sloveniji. Letala, ki so bila v polni bojni pripravljenosti, naj bi poletela med 6. in 7. uro zjutraj. Za tako akcijo, ki bi povzročila veliko žrtev in materialno škodo ter stopnjevanje tedanjih omejenih spopadov v vojno večjih razsežnosti, v generalštabu JLA neposredne odgovornosti očitno ni želel prevzeti nihče (ukaz bi bilo kaj lahko izdati, saj je poveljevanje zaradi nezaupanja že tako v glavnem potekalo mimo dela poveljstva 5. vojaškega območja). Od tod tudi namen, naj ukaz izda Kolšek. Ta je Bajićevo zahtevo zavrnil in vztrajal pri dotedanji omejeni uporabi letal. Tisti dan je bila v Beogradu in nato v Zagrebu tudi »trojka« ES, potekala so pogajanja o sklenitvi premirja. Opustitev množičnega letalskega napada na Slovenijo je bila torej verjetno posledica prepletanja vseh navedenih in morda še kakih (doslej neznanih) dejavnikov.

V tistem času sta milica in TO zavzemali nove mejne prehode, število ubežnikov iz JLA (zlasti slovenskih, hrvaških in albanskih) se je večalo, nekateri oficirji (zlasti tisti, ki so več let ali desetletij živeli v Sloveniji in se vživeli v okolje) se niso hoteli boriti proti Slovencem, prihajalo je do obračunov med oficirji, slovenski piloti pa so odklanjali ukaze o bojnih poletih nad Slovenijo. Pred vojašnice so slovenske enote namestile zvočnike in pozivale nasprotno stran, naj spoštuje premirje, pripadnike JLA pa, naj prestopijo v TO. V varaždinskem in zagrebškem korpusu je JLA pripravljala nove enote za posredovanje v Sloveniji.

Kadijević, zmeden in osramočen zaradi nepričakovanega odpora v Sloveniji in porazov, je na pomoč poklical svojega »mentorja«, upokojenega generala Branka Mamulo. Na sestanku z njim 1. julija je za poraz obtoževal generalštab in Adžića ter Kolška, velike napake naj bi storila tudi poveljnika mariborskega in ljubljanskega korpusa, generala Mićo Delić in Dane Popović. Bil je besen na Markovića, češ da si pere roke, da ni vedel, da bo armada pri izpolnjevanju naloge uporabila silo. Menil je, da bi moral sam odstopiti, prav tako tudi Adžić, »čeprav bi se bilo častno ubiti in rešiti dostojanstvo armade«.

Mamula mu je pritrdil, da so kadrovske zamenjave potrebne (med drugim sta se dogovorila, da bo Kolška zamenjal Života Avramović, kar se je takoj potem tudi zgodilo), vendar je bistveno, da JLA znova prodre in zavzame mejne prehode ter tako ohrani integriteto države.

Na sestanku generalštaba in ministrstva za obrambo so potem vso noč pretehtavali razne različice, prihajalo pa je tudi do dilem, ali se je v Sloveniji sploh smiselno bojevati, polkovnik Vuk Obradović, načelnik kabineta obrambnega ministra, je predlagal srbsko različico rešitve, tj. da naj se JLA umakne na srbske meje na Hrvaškem. Po mnenju nekaterih generalov naj bi JLA svoje cilje v Sloveniji sicer dosegla, vendar naj bi se po tem po treh do šestih mesecih umaknila in prepustila zveznim organom, da

poiščejo rešitev. Po Mamulovem mnenju naj bi bil poseg v Sloveniji samo prvi korak, sledile naj bi odločne poteze na Hrvaškem in tudi v Srbiji, kar je v tistem trenutku (še) podpiral tudi Kadijević, ki pa je dvomil, da bo predsedstvo dovolilo še en napad, pa tudi če ga bo, je menil, bo najbrž po mesecu ali dveh zahtevalo umik. Mamula je ocenil, da Kadijević nima moči, da bi šel do konca, vendar je bistveno, da JLA doseže uspeh v Sloveniji, ker bi ji to dalo dovolj avtoritete, da prevzame oblast in zaustavi rušenje Jugoslavije. Bil je tudi proti temu, da predsedstvo izve za priprave, saj bi jih lahko preprečilo.

Mamula je nato Adžiću naslednjega dne, 2. julija, pomagal narediti načrte za nov napad, vzporedno pa je delal tudi načrt za discipliniranje Hrvaške. Dan napada bi moral določiti Kadijević, predviden je bil naslednji dan (3. julij) ali dan potem (4. julij). Na sestankih, na katerih so pripravljali napad, je poveljnik vojnega letalstva in protizračne obrambe jasno povedal, da se odločitve ne sme spremeniti, saj je imel izkušnjo iz prejšnjih dni, ko je 60 letal, ovešenih s kompletno bojno opremo, moral vrniti na letališča. Tudi drugi poveljniki, ki so začutili Kadijevićevo omahovanje, niso bili za odlaganje akcije.

Dan preden je vrh JLA začel načrtovati nove napade, 30. junija ob 17.30, je v Ljubljano pripotovala delegacija zveznega IS in JLA pod vodstvom Anteja Markovića. Marković je prišel predvsem zaradi zahtev ES, naj Slovenija do 18. ure zvečer »zamrzne« osamosvojitvene akte, zvezna vlada oz. JLA naj preneha z vojaškim posredovanjem, Marković pa naj se o tem dogovori s slovenskim vodstvom. Srečanje v Ljubljani je bilo napeto in živčno. Slovenska stran je pogovor sprva zavračala, ker je bil v delegaciji admiral Brovet, zato se je Marković dopoldne sam sestal s Peterletom in Kučanom (kasneje se jim je pridružil še Drnovšek), drugi člani delegacije pa so s stražo pred vrati (kasneje so jo na zahtevo podpredsednika zveznega IS Aleksandra Mitrovića umaknili) čakali skupaj z Ocvirkom.

V popoldanskem delu so sodelovali tudi drugi člani zvezne delegacije, vključno z Brovetom, na slovenski strani pa tudi Bavčar in Janša. Dogovorjena je bila prekinitev ognja (po interpretaciji zvezne delegacije tudi deblokada armadnih kolon), premirje pa ni zdržalo.

Poos, Van den Broek in De Michelis so še isti večer, 30. junija okoli 21. ure, znova prišli v Beograd, kjer so nadzirali konstituiranje predsedstva pod Mesićevim vodstvom (seja je bila končana približno ob enih ponoči 1. julija). Na beograjskem letališču so se pogovarjali z Markovićem (njegovo vlado so že zapustili slovenski člani), ki se je medtem vrnil iz Ljubljane, ter z zunanjim ministrom Budimirjem Lončarjem, nato pa odpotovali v Zagreb, kjer so se začela pogajanja s Tuđmanom, Kučanom in Ruplom. V Zagreb je dopotoval tudi Tupurkovski, ki ga je zvezno predsedstvo zadolžilo za izvajanje premirja. Sprti strani naj bi dosegli sporazum o prekinitvi spopadov in vrnitvi vojakov v vojašnice in o trimesečni zamrznitvi hrvaške in slovenske deklaracije o neodvisnosti.

Sočasno je 1. julija dopoldne v Beogradu potekala (122.) seja zveznega predsedstva, na kateri so (brez Turpurovskega in Drnovška ter ob vzdržanem Mesiću) sklenili, da je treba takoj brezpogojno prekiniti vse spopade; osvoboditi pripadnike JLA in njihove družine, deblokirati materialna sredstva JLA na območju Slovenije in omogočiti nemoteno oskrbo vojske, umakniti oborožene slovenske enote na njihove lokacije s sočasnim umikom JLA v vojašnice ter zagotoviti nemoteno delovanje zveznih organov. Na seji je admiral Brovet dejal, da jih v Sloveniji terorizirajo. Zahteval je, naj Slovenija omogoči prihod helikopterjev s hrano in sanitetnim materialom na vse lokacije (grozil je, da bo vojska – če bo zrušen en sam helikopter – udarila z vso silo). Sprejet je bil tudi sklep o vzpostavitvi miru v vsej državi, kar se je zlasti nanašalo na Hrvaško, kjer so Srbi blokirali ceste okrog Plitvic in postaje milice v posameznih naseljih, ponoči je prihajalo do streljanja, četniki pa so iz Srbije vdirali na hrvaško ozemlje.

1. julija okoli 18.30 je v Beograd prišel razmere umirjat nemški zunanji minister Hans Dietrich Genscher. Priti je nameraval tudi v Slovenijo, a se je potem zaradi obnovljenih vojaških spopadov s Kučanom in Ruplom pogovarjal v Beljaku. V času pogovorov in Kučanove odsotnosti je v Sloveniji prišlo do kratkotrajne, a dokaj hude krize v političnem vrhu, ki je minila brez hujših posledic, kasneje pa se je izrazila v interpretacijah, da se slovensko vodstvo deli na »jastrebe in golobe«. Kučana je nadomeščal Ciril Zlobec, vendar zaradi spopadov v Krakovskem gozdu in povračilnih ukrepov JLA na razširjeno sejo predsedstva, sklicano 2. julija za ob 9. uri zjutraj, nista prišla obrambni minister Janša in notranji minister Bavčar. Medtem ko so vodilni slovenski politiki čakali, da prideta Janša in Bavčar in se bo lahko začela seja predsedstva v razširjeni sestavi, je prišla depeša De Michelisa, ki je slovenski strani očital, da ne spoštuje premirja, kasneje pa tudi sporočilo Iztoka Simonitija, slovenskega predstavnika v Rimu, da je De Michelis dal izjavo za javnost, v kateri je poudaril, da ne razume Slovencev, kako ne morejo obvladovati svoje TO in zakaj po vsej sili zahtevajo, da mora JLA pustiti orožje, ko gre vendar za vprašanje miru. Klical je tudi bosanski predsednik Alija Izetbegović iz Sarajeva. Hotel je vedeti, kaj se dogaja, saj je bila pri njem skupina mater, ki so razburjene spraševale, kaj se dogaja z njihovimi otroki, ki so bili v JLA (JLA je namreč širila dezinformacije, da jih v Sloveniji pobijajo, koljejo, žive zakopavajo ipd.). V prostoru predsedstva je prišel Janšev namestnik Miran Bogataj, ki je povedal, da sta Janša in Bavčar »na položaju« (tj. v centru operacij v kleti Cankarjevega doma), od koder spremljata operacije. Člani predsedstva (poleg Zlobca še Kmecl, Plut in Oman) ter član zveznega predsedstva Drnovšek so vztrajali, da seja predsedstva mora biti (predsednik skupščine Bučar se je čakanja naveličal in odšel, predsednik vlade Peterle je že zjutraj šel iskat oba ministra, pa se potem ni vrnil, ampak je ostal v centru operacij).

V predsedstvu jim je nato uspelo dobiti zvezo s Kučanom v Beljaku, Zlobec mu je razložil položaj z besedami, da »diši po državnem udaru«. Kučan mu je naročil, naj poišče Bavčarja in Janšo in naj uredijo stvari v smislu spoštovanja premirja.

Predsedstvo je nato okoli 12. ure odšlo na sestanek z Bavčarjem in Janšo v »bunker«. Medtem je znova klical Izetbegović, s katerim je Zlobec govoril iz »bunkerja«. Zlobec naj bi Bavčarju in Janši rekel, da naj, če hočeta vojno, najprej prevzameta oblast, ne bosta pa je vodila za hrbtom predsedstva, a Bavčar ga je zavračal, da vojna že je. Zlobec je po vrnitvi v pisarno v telefonskem pogovoru z italijanskim generalnim konzulom Fabiom Cristianijem in nekim diplomatom na rimskem zunanjem ministrstvu označil delitev na »jastrebe« in »golobe«, ki je nato prišla v evropske medije. Janša je kasneje v zvezi z dogajanjem 2. julija zapisal, »da so bili nekateri politiki druge lige že močno omajani«. Po Kučanovi vrnitvi so se zadeve pomirile in slovensko vodstvo je znova delovalo enotno.

Od spopadov do mirovnih pogajanj

Iz Slovenije so v Beograd prihajali znaki, da so sklepi 122. seje zveznega predsedstva z dne 1. julija 1991 enostranski in nesprejemljivi za Slovenijo. Predsednik Socialdemokratske stranke in Demosa Jože Pučnik je 2. julija zjutraj od Mesića po teleksu zahteval, naj se »enote okupatorske vojske takoj umaknejo z ozemlja Republike Slovenije«, naj se ustanovi paritetna komisija, ki bo ocenila vojno škodo, jugoslovanski in slovenski predstavniki pa naj začnejo raziskovati vojne zločine. Mesić naj bi tudi poskrbel za normalne sosedske odnose med Slovenijo in SFRJ.

Tudi vojaški vrh, ponižan zaradi slovenskih vojaških uspehov in besen zaradi klicev blokiranih enot, naj jim pomaga, se ni nameraval držati na seji predsedstva dogovorjenega premirja, ki ga je v resnici imel za ultimat slovenski strani. Če ta ne bi bil izpolnjen do 14. ure 2. julija, naj bi vojska udarila z vso silo.

Na terenu so se nadaljevali konflikti in spopadi. Na Črnem Vrhu nad Idrijo je prišlo do močne eksplozije skladišča, ki je poškodovala okoliške hiše. V Mokronogu je vodnik JLA ustrelil svojega poveljnika, ki se je hotel predati, in nato grozil, da bo vrgel v zrak vojaško skladišče goriva. JLA je svoje enote v vojašnicah krepila tako, da je vojake prevažala s helikopterji pod oznako Rdečega križa, ki naj bi skrbeli za oskrbo in odvoz. Enoti JLA, blokirani pri Medvedjeku, se je iz blokade uspelo prebiti, vendar je bila znova obkoljena in zaustavljena v Krakovskem gozdu 1. julija ob 3.35. Po celodnevni neuspešni pogajanji o predaji so teritorialci, kot že omenjeno, 2. julija ob 5.15 zjutraj enoto napadli in se nato umaknili v gozd. Vodstvo JLA je napad strahovito razjezil, saj ga je štel za kršitev dogovorjenega premirja. Nad Krakovski gozd je poslalo bojna letala.

Letala so napadala tudi oddajnike RTV na Ljubljanskem gradu, Kumu in Boču, Nanosu, Krvavcu in v Domžalah. Iz vojašnice v Mariboru so s topovi streljali na oddajnik na Pohorju in proti učnemu centru TO v Pekrah. General Delić je v Mariboru grozil, da bo izravnal mesto s tanki.

Tankovski koloni v Krakovskem gozdu je prišlo na pomoč dvajset tankov s Hrvaške, vendar so jih pripadniki TO zaustavili in onesposobili nekaj vozil, proti večeru pa se je vdala tudi kolona v Krakovskem gozdu (del vojakov s poveljnikom je pobegnil, vendar so ga kasneje zajeli). Pred tem so letala JLA položaje TO v Krakovskem gozdu še enkrat raketirala, napadla pa so tudi nekaj drugih krajev (ponovno Kočevsko Reko, ki so jo bombardirali že na začetku vojne, misleč, da je tam slovensko vodstvo).

Armada je ponovno poskusila s tankovskimi prodori (Dobova, Ormož, Ljutomer, Bregana, Šentilj, Postojna, Vrhnika). Slovenske enote so poskuse prodorov večinoma zaustavile, čeprav so ti imeli letalsko podporo. Nadaljevalo se je osvajanje obmejnih stražnic in prehodov (med drugim Šentilja, kjer je TO uporabila zaplenjene tanke). Do konca dneva je bila večina meje znova pod slovenskim nadzorom.

Načelnik republiškega štaba TO je novemu načelniku 5. vojaškega območja v Zagrebu generalu Životi Avramoviću poslal predlog za ustavitev ognja. A ta je premirje zavrnil. V Ljubljano sta iz Beograda prek Zagreba pripotovala predsednik zveznega predsedstva Mesić in član predsedstva Vasil Tupurkovski (Kadijević je obisk odklonil). Pogovarjala sta se najprej z Drnovškom ter čakala Kučana in Rupla, da se vrneta s pogovorov z Genscherjem v Avstriji. Po telefonu sta se pogovarjala z Markovićem (ki si je prav tako prizadeval za prekinitev ognja) in Kadijevićem, ki ni hotel prekiniti letalskih napadov. »Slovenija je hotela vojno, sedaj jo ima, mora kapitulirati formalno in dejansko, Kučan mora na kolena,« je bil njegov odgovor. Tupurkovski, ki se je z njim pogovarjal, mu je zabrusil, da mu garancij ne daje ulica, ampak vrhovni poveljnik, to je predsedstvo.

Na razširjeni seji slovenskega predsedstva sta oba, Mesić in Tupurkovski, slovensko vodstvo prepričevala, naj ne vztraja pri plebiscitnih odločitvah za vsako ceno. Mesić je povedal, kaj se je dogajalo prejšnji dan na seji zveznega predsedstva, da je admiral Brovet zahteval, naj se do 14. ure omogoči prihod helikopterjev s hrano in sanitetnim materialom na vse lokacije v Sloveniji, če tega ne bo, bo vojska udarila z vso silo. Člani predsedstva (razen Mesića, Drnovška pa na seji ni bilo) so tako stališče podprli. Povedal je še, da mu je tudi Kadijević grozil, češ da ne priznava predsedstva kot vrhovnega poveljnika, da vojska ravna po ustavi in lahko v Sloveniji počne, kar hoče. Slovensko vodstvo, ki je med sejo imelo ves čas vključen televizor, kjer so kazali posnetke od letalskih napadov uničenih naselij, je bilo besno, vendar je tudi želelo napade čim prej ustaviti. Med sejo so bili tudi nenehno telefonsko povezani z Markovićem in Kadijevićem in končno je bil, v

veliki meri pod pritiskom vojske (Bučar je zahteve armadnega vrha označil kot pučističen, protislovenski diktat), sprejet okvir, ki naj bi zagotovil premirje: vzpostavitev prvotnega stanja na mejah, popolna deblokada enot in ustanov JLA, vrnitev vseh sredstev in vseh objektov JLA, zveznega sekretariata za notranje zadeve in carine (do 12. ure 5. julija), umik oboroženih slovenskih enot »na svoje lokacije« (do polnoči 4. julija); takojšnja vrnitev vseh ujetnikov. Slovenija je temu dodala svoje zahteve: zamrznitev odločitve zveznega IS o zavzetju mejnih prehodov, ustavitev vojske na mestih, kjer je (do 18. ure), nato pa (do polnoči 4. julija) vrnitev v vojašnice, vrnitev letal na letališča, popolna prekinitev vseh sovražnosti, sprostitve uporabe javnih cest in zračnega prostora. Dogovor ni bil usklajen, šlo je bolj za skupen seznam zahtev obeh strani, zato so se kasneje pojavljale različne interpretacije in stališča obeh strani.

Med pogajanjem je še prihajalo do napetosti, Kadijević je po telefonu ponavljal, da ravna po ustavi in da za svoja dejanja ne bo odgovarjal predsedstvu, po televiziji pa je vmes nastopil tudi Adžić, ki je dejal, da je vojska po ustavi in na temelju odločitve najvišjih organov oblasti vzpostavila mejni režim na jugoslovanski meji, ki je bil porušen zaradi enostranskih postopkov in politike izvršenih dejstev. Dodal je, da je vojska kljub odporu svojo nalogo opravila v nekaj več kot 24 urah in nato javno objavila, da je prenehala s pohodi. Slovensko vodstvo pa da je to izkoristilo, prekršilo dogovorjeno prekinitev ognja in s 36 000 oboroženimi ljudmi šlo v napad na vse, kar nosi uniformo. Slovenskim oboroženim silam je očital, da ravna podlo in brutalno, da ne priznava nikomur, niti ne mladoletnim otrokom, ženskam in svojim dovcerašnjim sosedom, vodstvu Slovenije pa, da uporablja najbolj naglusne trike in prevare. Tudi zveznim oblastem je očital, da so vojsko ves čas ovirale, da je on zahteval pogajanja, medtem pa je nasprotna stran napadala, da je bilo med vojaki veliko izdaj, še posebej to velja za Slovence. Po njegovem je bila JLA vsiljena vojna za obrambo Jugoslavije, to je morala sprejeti, saj zanjo alternativa – vdaja in izdaja – ne obstaja. Na koncu je izjavil, da bo JLA nasprotnika prisilila, da bo spoštoval prekinitev ognja, da bo našla tiste, ki se skrivajo po jazbinah, vzpostavila nadzor in stvari pripeljala do konca.

Adžićev govor v času, ko je Kadijević po telefonu že sprejel premirje in okvirni dogovor, je izzval ugibanja o razlikah v vojaškem vrhu, zlasti med Adžićem (ki je vztrajal pri jugoslovanski usmeritvi) in Kadijevićem (ki je vedno bolj podlegel srbski usmeritvi).

Na tiskovni konferenci v Ljubljani 2. julija ob 21. uri so Kučan, Mesić in Kacin predstavili temeljne točke dogovora o premirju:

1. Prekinitev vseh sovražnosti takoj, najkasneje do 21. ure.
2. Razdvojitve JLA in TO, deblokada armadnih enot in vrnitev v vojašnice, deblokada in vrnitev odreda zvezne milice.

3. Vzpostavitev stanja na mejah v skladu z doseženim dogovorom z ES ob upoštevanju trimesečne zamrznitve odločitve o osamosvojitvi.
4. Izpustitev vseh ujetnikov brez kakršnih koli pogojev ob največji skrbi za življenje in zdravje ujetnikov, to velja za obe strani.

Po vzpostavitvi premirja naj bi se pogovori o medsebojnih odnosih v Jugoslaviji nadaljevali na najvišji ravni, vendar, kot je rekel Kučan, ob dejstvu, da po koncu te vojne nič ne bo tako, kot je bilo prej, saj je popolnoma spremenila odnose v Jugoslaviji.

Mesić, preplašen zaradi Kadijevićeve reakcije, se kljub dogovorjenemu premirju ni upal vrniti v Beograd, ampak je raje ostal v Zagrebu, od koder je komuniciral z nekaterimi zunanjimi ministri evropskih držav: Hansom Dietrichom Genscherjem, Douglasom Hurdom, Hansom van den Broekom in Aloisom Mockom, pa tudi z nekaterimi ambasadorji, med drugimi z Warrenom Zimmermannom (ta mu je prenesel stališče ZDA, da morata Mesić in Marković vzpostaviti nadzor nad JLA, da bo jugoslovanska vlada, če bo še naprej uporabljala silo, izgubila naklonjenost ZDA, da se morajo jugoslovanski narodi sami odločiti, ali bodo živeli skupaj, ZDA ne podpirajo enotnosti za vsako ceno, vendar so tudi proti separatizmu in enostranskim odločitvam). Poanta Mesićevih informacij tujim državljanom je bila, da vojska ni več pod nadzor, da je de facto izvedla puč in da se premier Marković čuti njenega ujetnika. Predlagal je, naj Nemčija zahteva sklic izredne seje VS OZN (jugoslovanska diplomacija je to namero s pomočjo Javierja Pereza de Cuellarja in neuvrščenih držav potem uspešno preprečila), naj ES pošlje v Slovenijo in na Hrvaško opazovalce in pritise na JLA, zlasti pa dopove Kadijeviću, da priznava samo tisto, kar sprejme predsedstvo, jasno naj tudi pove, da bo priznala Slovenijo in Hrvaško, če se vojska ne bo takoj umaknila v kasarne. ES naj tudi podpre štiri dogovorjene točke premirja. Mesić je tudi menil, da pučiste vodi Adžić, Kadijević pa da je njegov »ujetnik«. Podobne pogovore je z evropskimi državniki, zlasti z Genscherjem in Mockom, s katerima je bil stalno na zvezi, iz Ljubljane opravljal Drnovšek, ki je prek obeh zunanjih ministrov zlasti skušal doseči, naj bi ES in ZDA, po možnosti pa še Rusija, izdale deklaracijo, da bodo takoj priznale Slovenijo in Hrvaško, če vojska ne bo prenehala s premiki. Mesićevo dramatiziranje položaja, Drnovškovi in drugi pozivi so imeli za posledico pritiske mednarodne skupnosti na Kadijevića (Avstrijci, pa tudi Američani, so bili še posebej zaskrbljeni zaradi jedrske elektrarne Krško, prihajalo je namreč do groženj, da jo bo JLA bombardirala), Kadijević pa se je umiril in obljubil, da bo prišel na sejo predsedstva SFRJ, ko jo bo Mesić sklical. Tudi intenzivnost vojaških spopadov se je po tem dogovoru malo zmanjšala, vendar se razmere niso umirile.

Že ponoči z 2. na 3. julij, pa tudi ves naslednji dan, 3. julija, je še prihajalo do manjših spopadov, predvsem na Stajerskem (Radenci, Središče ob Dravi, Gornja Radgo-

na), vojska pa je svojim enotam pomagala z letalskimi napadi. Iz Beograda je proti Sloveniji krenila oklepna gardna enota, kar je bila ali propagandna poteza ali še ena neumna odločitev vojaškega vrha, saj bi enota za skoraj 600 kilometrov dolgo pot do Slovenije potrebovala več dni, zato se je spotoma ustavila.

Zvezna vlada je imenovala komisijo za pogajanja, vodila sta jo generala Andrija Rašeta (ki je pred sestankom s slovensko komisijo soglašal z ustavitvijo ognja) in Petar Gračanin. Obe komisiji (v slovenski so bili Miran Bogataj, Dušan Plut, Boris Žnidarič) sta se sestali na zagrebškem letališču Pleso. Pogajanja, ki so sledila, so bila trda in naporna, polna obtoževanj ene strani na račun druge, pogajalci JLA so se hoteli v praktičnih rešitvah čim bolj približati stanju pred razglasitvijo osamosvojitve Slovenije, slovenska stran je hotela čim več od pridobljenega zadržati. Predvsem je nasprotovala kakršni koli razpravi o političnih vprašanjih in je skušala pogovore omejiti predvsem na »tehnična«, tj. vojaška vprašanja.

Takoj ko so se spopadi umirili, se je povečal pritisk srbskih staršev, ki so imeli sinove v JLA v Sloveniji. Iz Beograda v Ljubljano se je napotila kolona petih avtobusov s približno 500 starši, ki so v Slovenijo prišli 3. julija dopoldne.

Podobno so se že precej prej, 16. maja, v Ljubljani organizirali tudi slovenski starši, ki so ustanovili odbor staršev za varstvo in vrnitev slovenskih vojakov. Vodil ga je Janez Stergar. Imel je tudi pokrajinske odbore in si je prizadeval, da bi se rekruti iz JLA vrnili čim prej (pred začetkom napada na Slovenijo so jim namreč neprosto-voljno podaljševali služenje). Odbor je deloval do vrnitve zadnjih rekrutov po koncu spopadov v Sloveniji. Deloval je kot organ civilne družbe, s stalno dežurno službo, tiskovnimi konferencami, javnimi tribunami, telefonskimi in pisnimi urgencami. Še pred začetkom spopadov je od vojaških oblasti izposloval nekaj ugodnosti (odpusti vojakov iz t. i. prve in druge skupine v maju in prvi polovici junija, dostavljanje pošte, izhodi iz vojašnic ipd.), v vojni pa je sodeloval pri repatriaciji rekrutov (teh je bilo v začetku vojne približno 6500, op. B. R.). Odbor je bil zaradi zlorabljanja položaja rekrutov kritičen do obeh strani, torej tudi do slovenske oblasti.

Podobno so se organizirale tudi matere srbskih, malo kasneje pa tudi makedonskih in bosanskih vojakov, ki so pritiskale na vodstvo JLA, naj njihove sinove vrne iz Slovenije in naj jih ne vključuje v boje. Medijski učinek teh pritiskov je bil v Srbiji velik in je še dodatno prispeval k odločitvi srbskega vodstva in vrha JLA k umiku iz Slovenije.

Dobro znamenje za morebiten konec spopadov je pomenila tudi izjava ameriškega zunanjega ministra Jamesa Bakerja, ki je tisti dan rekel, da »je jugoslovanska vlada prekoračila dovoljene meje pri uporabi sile«. Neuradna in formalno zanikana ameriška privolitev, da Marković naredi red z vojsko, je bila tako uradno »preklicana«, vendar Marković tedaj že ni bil več pomemben, pomembno je

bilo, ali bo vrh JLA ravnal samostojno ali se bo podredil političnim organom, zlasti predsedstvu SFRJ in njegovim odločitvam.

V skladu z dogovorjenim premirjem so se enote JLA 4. julija vendarle začele umikati v vojašnice na Hrvaškem in v Sloveniji. Vojašnicam so v Sloveniji začeli vračati infrastrukturo, v slovenske roke pa je prešlo še nekaj preostalih mejnih prehodov. Ok. 12. ure so bili vsi mejni prehodi v rokah TO. Znova je stekel promet. Zvezno predsedstvo pod Mesičevim vodstvom in brez Drnovška se je sestalo na 123. seji. Kadijević je ponovil zahteve, ki jih je izrekel Mesiću in Tupurkovskemu po telefonu 2. julija, ko sta bila v Ljubljani.

Predsedstvo je to sprejelo kot sklepe:

- da se še isti dan izpustijo vsi ujetniki,
- da se do 7. julija do 12. ure vzpostavi predvojno stanje,
- da se naslednji dan, 5. julija, vojski in zveznemu sekretariatu za notranje zadeve vrnejo objekti in oprema
- in da se še isti dan sprostijo vse kopenske in zračne komunikacije.

Predsedstvo je verjelo Kadijevićevim zagotovilom, da se je JLA že vrnila v garnizone, zato zahteva po vračanju vojske v vojašnice sploh ni prišla med sklepe, pač pa je bila sprejeta zahteva, da se »oborožene enote TO in druge oborožene enote takoj umaknejo v mirnodobne objekte, najkasneje pa do 24. ure 4. julija«. Tupurkovski in Bogičević sta bila skupaj s Kadijevićevim pomočnikom Mićem Čušićem zadolžena za nadzor nad izvajanjem sklepov predsedstva.

Proti večeru je – v nasprotju z na videz pomirjujočimi procesi čez dan – znova prišlo do nove nevarnosti rušilnega napada JLA. Po mnenju vrha JLA Slovenija ni začela uresničevati komaj sprejetih sklepov zveznega predsedstva (premirje naj bi začelo veljati ob 24. uri), zato so se začele nove grožnje.

Slovensko vodstvo je sicer prve informacije s seje zveznega predsedstva dobilo po seji po telefonu, vendar se do njih ni želelo opredeljevati, dokler ne bi dobilo natančnejših informacij od Tupurkovskega in Bogičevića. Že vnaprej pa mu je bilo jasno, da so nekatere zahteve nesprejemljive (o vrnitvi na predvojno stanje na mejah) in da segajo prek tistega, kar je bilo dogovorjeno z evropsko »trojko«. Vrh JLA je zaradi tega besnel, Kadijević je prek Tupurkovskega Kučanu sporočil, da Slovenija ni naredila nič od obljubljenega in da bo vojska ukrepala. Spodbujen s sklepi armadnega vrha, sprejetimi 2. julija, in z izdelanim načrtom napada, je dejal: »Dvignil sem vse, grem neselektivno, izbrisal jih bom z obličja zemlje.« Vendar je Kadijevićevo oklevanje že imelo posledice, slovenskemu vodstvu je bilo jasno, da je to bitka s časom, ker se pripravlja mednarodna akcija oz. kot je rekel Rupel: »Oni skušajo narediti svojo svinjarijo prej, preden bo zalaufal ta proces.«

Bavčar je menil, da bo, če pride do neselektivnega napada, ogromno žrtev (čeprav JLA ne more uničiti vseh in vsega do konca), Janša pa je ocenjeval, da bo sicer

prvi udar po mestih videti grozen, čeprav rezultati zaradi marsičesa ne bodo tako grozni, imeli pa bodo velik psihološki učinek, večji, kot bo materialna škoda. Menil je, da je treba le ohraniti živce in poskrbeti za medije, televizija ima rezervne lokacije in satelitski oddajnik, tako da jih ne bo mogoče uničiti. Vendar je tudi sam dvomil, da bi vojska zaradi javnega mnenja in pritiska tujine upala udariti po civilnih ciljih.

Slovensko vodstvo je imelo informacije, da jugoslovanska diplomacija zunaj umirja položaj, da zatrjuje, da zvezna vlada in predsedstvo delujeta, da se armada umika in poseg od zunaj ni potreben. Ob sprejetju pogoja, da se na mejah vzpostavi prejšnje stanje in da se tako plačujejo tudi carine, in ob »potolaženi Evropi«, za katero je bilo v Sloveniji (kot je rekel Kučan) očitno prelito premalo krvi, bi bila Slovenija spet tam, kjer je bila: v enotni Jugoslaviji, ki jo podpira zahodna diplomacija, in v neskončnih dogovarjanjih s federacijo, ki ne bi vodila nikamor.

Drnovšek je povedal, da so bili sklepi – kot mu je rekel Tupurkovski – na seji zveznega predsedstva sprejeti soglasno, generali pa so zaradi poraza v Sloveniji strašno jezni in užaljeni. Da Genscher sklepe že ima in da se mu zdijo dokaj normalni, da jih tujina sprejema, zato ocenjuje, da jih bo najbrž morala sprejeti tudi Slovenija, saj se JLA umika v kasarne. Ocenil je, da je javno mnenje v zahodnih državah sicer še vedno v slovensko korist, lahko pa se obrne, in dodal, da je morala tudi Nemčija podpisati sporazum o nemško-poljskih mejah, kar je bilo strašno boleče in tudi neke vrste umik, ampak drugače ni šlo. Po Drnovškovem mnenju je zavrnitev ultimata zaradi slovenske javnosti najbrž potrebna, da pa bo zunaj naletela na negativen odmev. Podobne signale kot Drnovšek je dobival tudi Rupel, med drugim mu je De Michelis svetoval, naj ima Slovenija do sklepov predsedstva pozitiven odnos. Nemški konzul v Ljubljani Günther Seibert je Ruplu povedal, da ameriški predsednik George Bush tehta nekako takole: Ali pustimo, da se te male države osamosvojijo, potem bo tako tudi v SZ, ali pa pustimo, da vojska zmaga. Rupel je tudi menil, da se sicer stvari bolj nagibajo k priznanju samostojnosti, ob morebitni zaostitvi pa zlasti Avstrijci ponujajo kakršno koli pomoč, »tudi prostor za vlado in družine, če bi bilo potrebno«.

Kljub hudim grožnjam vojaškega vrha in kalkulacijam o najhujši različici je več znamenj kazalo, da dogajanje pelje v drugo smer, v internacionalizacijo, k pogajanjem in reševanju konflikta po politični poti, s čimer pa se vojska ni želela sprijazniti. Čeprav so bile Mesičeve ocene o Kadijeviću kot Adžićevem »talcu« pretirane, pa so se med pogledi vodilnih generalov kazale zaznavne razlike. Adžić je vztrajal pri trdi jugoslovanski različici in pokoritvi Slovenije zaradi ohranitve Jugoslavije, Kadijević pa je vedno bolj sprejemal srbsko logiko, da je treba Slovenijo zaradi upora in sramotnega poraza, v katerega je prisilila JLA, kaznovati, potem pa dovoliti, da se odcepi.

Vrh JLA je 5. julija, še vedno besen, ker Slovenija ni izpolnjevala pogojev predsedstva, načrtoval nadaljevanje

akcij. Adžić je svoje stališče in načrte radikalnega dela vojske pojasnil v govoru, ki ga je imel v Centru visokih vojaških šol v Beogradu. Govoril je 150 oficirjem srbske in črnogorske narodnosti, ki so bili izbrani za poveljevanje enotam v Sloveniji in na Hrvaškem.

Dejal je, da je JLA v vojnem stanju, kar sta ji vsilili secesionistični republiki Slovenija in Hrvaška, ki rušita temelje socialistične Jugoslavije, k njuni politiki pa se vse bolj nagibata Makedonija in BiH. Trdil je, da so razmere skrajno dramatične, težje kot leta 1941. Po njegovem mnenju je večstrankarski sistem sprl jugoslovanske narode; zvezna vlada in Marković pa sta se z Zahodom tajno dogovorila za razbijanje Jugoslavije, čeprav se je za akcijo v Sloveniji odločil zvezni IS. Vzrok za to, da je JLA izgubila bitko, je videl v tem, da je bilo v akciji angažiranih premalo sil. Dodal je, da JLA kljub izgubljeni bitki ni izgubila vojne: enote JLA v garnizonih v Sloveniji se urejajo in dopolnjujejo ter pripravljajo za nadaljnje naloge, vendar potrebujejo »oficirje vašega ranga. Predsedstvo SFRJ je sprejelo sklepe, ki bodo Slovenijo prisilili, da vzpostavi prejšnje stanje. Če tega ne bo storila, bo vojaški vrh prisilil predsedstvo, da dovoli pritisk z vso silo.« Čeprav mnogi JLA očitajo silo, je še edina institucija, ki lahko reši Jugoslavijo pred razpadom in katastrofo bratomorne vojne. Slogan »vsi Srbi v eni državi« je, kot je rekel, neuresničljiv, ker bi se začela vojna do uničenja, Jugoslavija pa rešuje tudi to vprašanje. Makedonija nima nobene možnosti, da ostane brez Jugoslavije, saj bi jo Bolgarija in Albanija hitro anektirali.

Adžić je dejal, da je najtežji položaj v BiH, kjer so Srbi nerealni, saj zahtevajo Veliko Srbijo, česar pa ni mogoče uresničiti brez katastrofe. Svoje ambicije lahko Srbi uresničijo le znotraj Jugoslavije.

Položaj v armadi je ocenil kot nestabilen. Napovedal je možnost posega od zunaj. Enote v Sloveniji morajo, kot je dejal, izpolniti vse ukaze, tudi če pri tem padejo vsi vojaki do zadnjega. Strah mora prisiliti nasprotnike v kapitulacijo, zato je treba uporabiti ogenj pri vseh, ki nasprotujejo armadnim akcijam.

Sklep Adžićevega govora je bil: »JLA ne odstopa od Jugoslavije v sedanjih mejah. Ta cilj bo hitro dosežen z uporabo ultimativne zahteve predsedstva SFRJ do Slovenije. Tega pa slovensko vodstvo ne bo sprejelo, ker bi to pomenilo kapitulacijo, zato ga bo treba realizirati z oboroženo silo. Pri tem se JLA ne bo ozirala na proteste zunaj (ES, sosednje države in drugi). Niti na možne izgube in eventualne posledice.«

Po informacijah, ki jih je iz JLA posredoval polkovnik Karlo Gorinšek, je bil vojaški vrh prepričan, da ima pri svojih namerah polno podporo Miloševića in srbskega vodstva. Za akcijo proti Sloveniji je nameraval uporabiti predvsem Srbe zunaj Srbije, ki so bili za uresničitev vojaškega načrta še posebej zainteresirani in motivirani. Zato je JLA mobilizirala enote, jih dopolnjevala s sredstvi in strelivom, koncentrirala vojsko na mejnih območjih s Hrvaško, v Sloveniji in na Hrvaškem hitro urejala enote, ki

jih je nameravala uporabiti v boju. Vse enote so se bojno usposabljalale z uporabo pravega streliva in minskih sredstev. Politična priprava je temeljila na jugoslovanstvu in sovraštvu do secesionistov ter poudarjanju superiornosti JLA, pa tudi na opozarjanju na nevarnost izdaje v lastnih vrstah, ki da jo je treba strogo kaznovati. Ideološka priprava je vsebovala tudi poudarjanje nevarnosti oboroženega posega zahodnih sil, česar JLA za nobeno ceno ne bo dovolila. Nova naloga v Sloveniji naj bi bila po predvidenih vojaškega vrha končana v petih do desetih dneh.

Oba visoka predstavnika vojaškega vrha sta govorila tudi po televiziji, le da je bil Kadijevičev nastop nekoliko blažji od Adžićevega.

Med spopadi v Sloveniji se je v Srbiji in ponekod drugje po Jugoslaviji začel spreminjati odnos do JLA, kritiki pa so bili še posebej izpostavljeni zvezni organi, zlasti vlada in predsedstvo. V Srbiji je »novo voljo ljudstva« v glavnem usmerjalo srbsko vodstvo. V Beogradu so demonstranti zahtevali odstop predsedstva SFRJ, oblikovanje vlade narodne enotnosti, umik JLA iz Slovenije in odgovornost vojaškega vrha zaradi neuspeha v Sloveniji. Krste z mrtvimi vojaki, ki so prihajale iz Slovenije, so kritike še zaostrele. Začel se je množičen osip kadrov nesrbske narodnosti v JLA. Ta je praktično postajala srbska armada. Že 3. julija, ko so se srbski starši ustavili v Zagrebu in se v histeričnem ozračju pogovarjali z Avramovićem in drugimi predstavniki 5. vojaškega območja, je postajalo jasno, da skušajo srbske oblasti osebno stisko staršev izkoristiti za svojo politiko umika JLA na »pravo mejo«.

Sicer pa so politiko srbskega vodstva že po prvih porazih JLA v Sloveniji nakazali promiloševićevsko usmerjeni študenti, ki jih je srbsko vodstvo že večkrat uporabilo za »izražanje volje ljudstva«. Na demonstracijah pred srbsko skupščino 30. junija so zahtevali, naj se JLA umakne iz Slovenije. Da je šlo za načrtno in koordinirano akcijo srbskega vrha, potrjuje tudi Jovičeva razprava istega dne na seji Sveta za varstvo ustavne ureditve, češ da bo Slovenija najbolj kaznovana, če bo takoj sprejeta odločitev o njeni izključitvi iz Jugoslavije. Skupščina SFRJ bi po njegovem mnenju morala takoj izjaviti, da spoštuje pravico slovenskega naroda do samoodločbe in odcepitve, določiti novo mejo in zahtevati od republiških skupščin, da to odločitev potrdijo. Izvesti je treba finančno, devizno in vse druge ločitve ter od tujine zahtevati, naj Slovenije ne prizna, dokler ne bo na podlagi jugoslovanskih zakonov izvedena popolna razmejitev. Brez tega Jugoslavija vstopa v vojno, ki nima nobenega smisla in je ne more dobiti. Jović je tudi menil, da mora odločitev o uporabi vojske sprejemati predsedstvo, čeprav nima predsednika, ne pa vlada, ki za to nima pristojnosti. Jović je svojo razpravo označil kot »prvo napoved v okviru enega od organov predsedstva SFRJ, da je treba dvigniti roke od Slovenije«.

Tedaj se z njim ni strinjal nihče. Hrvaška se je bala, da bo ostala sama v spopadu z Jugoslavijo, BiH in Makedonija sta se bali srbske prevlade. Kadijevič in JLA nista upala odkrito stopiti na srbsko stran. Vendar je bilo srbsko

vodstvo že odločeno, da opusti centralistični jugoslovanski scenarij in se loti uresničitve velikosrbskega, za kar pa je nujno potrebovalo vojsko.

Dva dni kasneje, 2. julija, so poslanci srbske socialistične stranke v srbski skupščini izjavili, da nimajo nič proti odcepitvi Slovenije, Milošević pa je dejal, da mora JLA braniti tiste narode, ki želijo ostati v Jugoslaviji.

Kadijevićeva stališča o nadaljnjem ravnanju JLA v Sloveniji so se odločilno spremenila 5. julija, ko so se sestali Jović, Milošević in Kadijević. Jović je na sestanku razmere ocenil kot tragične: JLA je v Sloveniji poražena in potolčena, morala vojske je nizka, srbsko ljudstvo izgublja zaupanje v JLA, opozicija zahteva oblikovanje srbske vojske. Vsem je jasno, da se vojni ni mogoče izogniti in da je JLA skoraj razpadla. Srbsko gibanje obnove izvaja neposredno propagando, naj se rezervisti ne odzivajo na pozive, naj dezertirajo. Menil je, da gre za izdajo. Matere vojakov demonstrirajo – zahtevajo, naj se »otroci vrnejo iz vojske«. Srbsko ljudstvo se popolnoma zmedeno na veliko pridružuje opoziciji. »Zahtevajo naše odstop«, je dodal.

Milošević in Jović sta od Kadijevića odločno zahtevala:

1. Slovencem odgovoriti ostro, z vsemi sredstvi, vključno z letalstvom, jim absolutno ne več dovoliti, da šikanirajo JLA. Nato se umakniti iz Slovenije. O tem bomo sprejeli pravočasno odločitev.
2. Glavne sile JLA zbrati na črti Karlovec-Plitvice na zahodu; Baranja, Osijek, Vinkovci-Sava na vzhodu in Neretva na jugu. Tako do dokončnega razpleta oziroma do svobodne opredelitve ljudstva na referendumu vojaško nadzorovati vsa ozemlja, na katerih živijo Srbi.
3. Popolnoma odstraniti Hrvate in Slovence iz vojske.

Če vojska akcije v Sloveniji ne bo začela takoj, sta poudarila, bo s tem izgubila Srbija, saj bo potem razpadla tudi vojska (s čimer bi se postavilo vprašanje, kdo bi lahko legitimno zasedel meje velike Srbije, op. B. R.).

Kadijević je brez razprave sprejel vse zahteve. Navsezadnje ni šlo le za patriotizem (bodisi jugoslovanski bodisi srbski), pač pa tudi za ohranitev vsaj jedra vojske in seveda tudi številnih privilegijev, ki so jih imeli oficirji. Za izvedbo je predvidel šest do deset dni, Jović in Milošević pa sta zahtevala, naj vojska to stori v dveh do treh dneh, češ da bosta sicer Avstrija in Nemčija prej priznali Slovenijo in Hrvaško in takrat vojaški poseg ne bo več mogoč. Kadijević je to sprejel, dogovorili pa so se tudi, da vrh JLA predsedstvu SFRJ postavi dve možnosti: ali da prisili Slovence k izvajanju odločitev predsedstva o tem, da morajo prepustiti mejo nadzoru JLA in spoštovati zvezne zakone, ali pa da predsedstvo ukaže JLA, naj zapusti Slovenijo. Predvidevali so, da bo tako v prvem kot v drugem primeru prišlo do spopada, ker Slovenci ne bodo brez boja dopustili, da bi jim odpeljali tehniko. Menili so, da jim v tem spopadu ni treba prizanašati.

Slovensko vodstvo se je na seji sestalo 5. julija ob 9.30 zjutraj. Tedaj Adžićevega govora, ki se je začel ob

13.00, še ni poznalo (njegov povzetek je v Slovenijo prišel 6. julija proti večeru). So pa med sejo po faksu prihajali sklepi zveznega predsedstva. Na Omanovo vprašanje »Ali imamo že kaj od ultimativnih predlogov predsedstva?« je Kučan odgovoril, da pravkar prihajajo. Glasno je prebral zaključek: »Sprovođenjem ovih odluka obezbedit će se uslovi za normalan život i rad građana u Republici Sloveniji.« In ironično dodal: »Za to je pa treba Mesiću res čestitati.«

Slovensko vodstvo, ki je bilo stisnjeno med grožnje vrha JLA in pritiske iz tujine, naj sklepe predsedstva sprejme, je oblikovalo preliminarne stališča, s katerimi je želelo odgovoriti na zahteve predsedstva:

- nesprejemljivo je postavljanje ultimativnih brez pogajanj, kot da gre za center na eni strani in uporno provinco na drugi, ne pa za sporazumno reševanje sporov med dvema državama;
- zahteva, da se na mejah vzpostavi stanje, kot je bilo pred 25. junijem, je za Slovenijo nesprejemljiva;
- vse enote in ustanove JLA v Sloveniji so že deblokirane, veliko, zlasti manjših vojašnic pa je vojska že zapustila;
- tanke in drugo motorizacijo je JLA umaknila v vojašnice, tistih, ki jih je TO v bojih zasegla, pa ni mogoče vrniti pred podpisom dogovora o povrnitvi škode;
- enote TO se ne morejo vrniti nikamor, saj nimajo vojašnic;
- ceste so bile ponoči sproščene, blokade umaknjene, Brnik usposablja in bo kmalu odprt za promet;
- Slovenija bo vojakom dala na izbiro, da se lahko takoj vrnejo v JLA (opozorila pa jih bo na stališče JLA, da se morajo po 15-dnevnem dopustu vrniti na služenje vojaškega roka) ali pa da jih pridejo iskat starši;
- prekinitev ognja za sedaj velja.

Naslednji dan, 6. julija, sta se namreč oba člana zveznega predsedstva, določena za posrednika, udeležila seje slovenskega predsedstva. Razprava slovenskega vodstva je potekala v skladu s sklepi, o katerih se je dogovorilo prejšnji dan: Slovenija je v vojni, ki ji je bila vsiljena, zato ne more sprejeti nobenih ultimativnih zahtev, zlasti pa ne zahteve po vrnitvi prejšnjega stanja na mejah. Zvezno predsedstvo se mora nujno distancirati od Adžićevih in Negovanovičevih groženj. Druge zahteve so večinoma izpolnjene, ceste so prehodne, vojašnice odblokirane, vrnjena jim je bila infrastruktura, o nerešenih stvareh (npr. izpustitvi ujetnikov in odpustitvi slovenskih vojakov iz JLA) se je slovenska stran pripravljena pogajati takoj.

Tupurkovski je vztrajal, da se JLA vrne na zeleno mejo in v mejne stražnice, v zvezi s carinami pa je dopuščal možnost dogovora, da jih opravljajo slovenski cariniki v korist oz. v funkciji federacije. Kučan ga je zavrnil, češ da z Bogičevićem nimata mandata za pogajanja, da prisostvujeta seji slovenskega predsedstva, ne pa pogajanjem med zveznim in slovenskim predsedstvom.

Velik del pogovora je bil namenjen razčiščenju, kdo krši premirje in kako. Na koncu so ugotovili (to so zapisali tudi v sporočilu s seje), da se ni mogoče pogovarjati s

stališča ultimatov, da je Slovenija 25. junija razglasila samostojnost in prevzela vse izvrševanje funkcij na svojem ozemlju, JLA pa je izvršila agresijo. V Sloveniji je vojna, ki še ni končana, ampak gre za prekinitev ognja, Slovenija ni kapitulirala, prekinitev ognja omogoča ureditev načina nadaljnjega uresničevanja nesporne pravice Slovenije do samoodločbe in neodvisnosti, tako da pri tem ne bi bili oškodovani interesi drugih in ogrožena mir in varnost v Evropi. Za slovensko predsedstvo je najpomembnejše, so poudarili, da dobi zagotovilo vseh republik in organov federacije, da se ne bo uporabila oborožena sila. Dodali so, da bo vprašanje stanja na meji treba razčistiti naslednji dan, na sestanku s »trojko« ES, vendar ob upoštevanju dejanskega stanja; na tem sestanku bo tudi treba opredeliti vsebino trimesečnega roka. Dogovorili so se, da je treba čim prej realizirati ustanovitev že dogovorjene skupne komisije zveznih organov in Republike Slovenije za nadzor nad prekinitvijo ognja, za kar se bosta zavzela tudi oba člana zveznega predsedstva.

V večernem delu razširjene seje slovenskega predsedstva so že razpravljali o javno izraženih srbskih stališčih, da naj JLA varuje tiste dele Jugoslavije, ki želijo v njej ostati, in da ne bodo nasprotovali nobenemu, ki želi oditi (niso pa seveda vedeli za konkreten dogovor med Kadijevičem in srbskim vodstvom). Srbska odločitev, kot je ugotovil Kučan, terja nov strateški premislek in ustrezen odgovor.

Vendar so bile v tistem trenutku pomembnejše priprave na brionska pogajanja in reševanje konkretnih zadev (med sejo je npr. prišla delegacija staršev iz drugih republik in zahtevala pogovor z Janšo in enim od članov predsedstva). Eno od vprašanj je bilo, ali vrniti vojne ujetnike ali ne (šlo je za 221 oficirjev). Janša je bil proti temu, saj bi jih lahko zamenjali za približno 2000 slovenskih rekrutov, kolikor jih je bilo tedaj še v JLA. Kučan je predlagal, naj bi rekli, da so proti njim sproženi kazenski postopki in da trenutno vsak primer posebej preučujejo (nepripravljenost, da oficirje vrnejo, je potem na Brionih sprožila hud zaplet). Glede meje so predlagali kompromis, da bi na njej postavili dve tabli in dve zastavi, slovenski organi bi opravljali servis za Jugoslavijo, mejo pa bi varovali po evropskih načelih (z milico in brez vojske). Vsem je bilo jasno, da bodo pogajanja trda, da bo evropska »trojka« verjetno vztrajala pri vrnitvi na stanje pred vojno, saj je ES podpirala tudi sklepe zveznega predsedstva s 4. julija, načeloma pa bi imela rada, kot je rekel Bučar, »lepo Jugoslavijo«.

Mednarodni pritisk, neposredna pogajanja na Brionih in notranja razhajanja v vrhu JLA, ki se je kot večnacionalna armada po napadu na Slovenijo bliskovito razkrajala, so preprečili prvi del srbsko-armadnega načrta, tj. kaznovanje Slovenije, preden bi ji dovolili, da se pod zveznimi pogoji odcepi. Vendar nevarnost totalnega napada JLA na Slovenijo kljub temu ni bila odpravljena, je bila pa precej manjša in navsezadnje se spopadi niso obnovili.

Brionska pogajanja 7. julija so v zvezi z vojaškim področjem potekala pod vplivom zahtev zveznega predsedstva in stališč evropske »trojke«. Dogovorjeno je bilo, da je treba odblokirati vse vojaške objekte in enote ter JLA vrniti zaplenjene objekte in opremo, da se morajo enote JLA brezpogojno vrniti v vojašnice, da je treba zagotoviti prehodnost vseh cest, da je treba izpustiti vse ujetnike do 24. ure 8. julija (ker Slovenija tega ni storila do dogovorjene ure, so v Beogradu že pripravljali letalski napad, brionski dogovor pa je postal vprašljiv), na mejah pa vzpostaviti prejšnje stanje.

Po brionskih pogovorih se je napetost še nadaljevala, JLA in Slovenija sta se medsebojno obtoževali kršitev dogovorov, JLA je grozila s ponovnimi napadi, slovensko vodstvo pa je na predsedstvo naslavljal pisma z zahtevami, naj se JLA drži dogovorov. V Slovenijo sta na posredovalno misijo še dvakrat prišla Tupurkovski in Bogičević, začela pa je delovati tudi misija ES.

Tupurkovskega in Bogičevića je slovensko vodstvo ob prvem obisku, skupaj z generalom JLA, ki ju je spremljal, poslalo v razrušeno Gornjo Radgono. Vrnili so se pretreseni nad tem, kar so videli.

Srbska propaganda je v tistem času skušala čim bolj nazorno prikazati, da so razmere v Sloveniji za JLA nevzdržne, kar je pomenilo začetek pripravljanja javnosti na umik JLA iz Slovenije. Slovenska stran je bila za umik seveda še bolj zavzeta, ne samo zaradi ključnih osamosvojitvenih razlogov, pač pa tudi zaradi povsem pragmatičnih problemov, saj ni mogla v neskončnost vzdrževati pripravljenosti TO, v kateri je prihajalo do raznih težav, med drugim do pogostih nesreč in pijančevanja.

Že med brionskimi pogovori, v senci uradnih sestankov, je Drnovšek skušal z Jovičem in Brankom Kostićem doseči, da bi srbski blok v predsedstvu izglasoval sklep o umiku JLA iz Slovenije. Pogovori o tem so se po telefonu nadaljevali tudi v naslednjih dneh, slovenska skupščina pa je 10. julija, ko je sprejemala Brionsko deklaracijo, v okviru predloga skupščinam drugih republik (o priznanju neodvisnosti Slovenije, o nadaljnjem sodelovanju, o zagotavljanju prostega pretoka kapitala, ljudi, idej in blaga) sprejela tudi sklep, da drugim republikam in federaciji predlaga umik JLA iz Slovenije. Že dva dni pred tem, 8. julija, je srbska skupščina uradno zahtevala od zveznih organov in od JLA, naj zaščitijo samo tisti del Jugoslavije, na katerem so se narodi izjasnili, da želijo živeti skupaj. S tem je bila zahteva po umiku JLA na slovenski in srbski strani tudi uradno »pokrita«.

Jović, Milošević in Kostić so v naslednjih dneh po sprejetju Brionske deklaracije prepričevali Kadijeviča, naj se JLA umakne iz Slovenije na meje prihodnje, »okrnjene« Jugoslavije (sestane v zvezi s tem so imeli 11. julija), vendar se je vrh JLA izmikal in na 124. seji zveznega predsedstva 12. julija (bila je brez Drnovška, ker ni hotel priti v Beograd) zahteve ni hotel podpreti, čeprav je Kostić dejal, da mora vojska takoj zapustiti ta »germanofilski, z militarizmom zastrupljeni in s protijugoslovanstvom

indoktrinirani narod». Predsedstvo je nato sprejelo odlok o demobilizaciji vseh oboroženih enot, razen JLA, o vzpostavitvi mejnega režima, kakršen je bil pred 25. junijem, in o ustvarjanju pogojev za normalno delovanje JLA. Odlok ni imel nikakršnih posledic.

Umiku JLA se je od članov predsedstva upiral zlasti Mesić, ki je vedel, da to pomeni koncentracijo enot JLA na Hrvaškem, pomisleke pa je imel tudi kosovski član Sejdo Bajramović. Tupurkovski je očital, da hočejo JLA umakniti, »kot da je poražena«, kar da je katastrofalno. Dokončen sklep ni bil sprejet, o umiku naj bi razpravljali na naslednji, 126. seji, katere pa ni bilo oz. se je del predsedstva sestal na Brionih, del pa v Beogradu.

Mesiću je potem uspelo sklicati 127. sejo v Beogradu 18. julija. Razpravi o umiku JLA iz Slovenije se je hotel izogniti s tem, da je predlagal razpravo o razmerah na Hrvaškem, kar pa so drugi zavrnil. Poprejšnji dogovori med Drnovškom in srbskim blokom ter pritiski Jovića in Miloševića na Kadijevića so obrodili uspeh.

Kadijević ni imel kam, ostala mu je le še Srbija, saj v JLA, kot je poročal Brovet na seji predsedstva, ni hotel več nihče: največ rekrutov, pa še to malo, so dobili iz Bosne, iz Hrvaške le 17, iz Slovenije nobenega, makedonska vlada je sprejela sklep, da jih sploh ne bo pošiljala, v Srbiji pa so starši še naprej zahtevali, naj jih ne pošiljajo v Slovenijo in na Hrvaško.

S petimi glasovi za (štirimi srbskimi in Drnovškovim), Mesićevim proti in vzdržanim Bogićevićem je predsedstvo na koncu sprejelo odlok, da se do dokončnega dogovora o prihodnosti Jugoslavije enote JLA umaknejo iz Slovenije (kar pa ne prejudicira niti ozemeljske celovitosti niti prihodnje ureditve Jugoslavije), slovenski pripadniki stalne sestave JLA pa naj se v treh mesecih odločijo, ali bodo ostali v JLA. V odloku je pisalo, da njegova uresničitev ni povezana z imovinskimi vprašanji med Slovenijo in federacijo; da bodo pristojni slovenski organi poskrbeli, da umik ne bo v ničemer oviran; da morajo biti do odhoda enot JLA omogočeni vsi pogoji za njihovo normalno delovanje, vsem pripadnikom JLA in njihovim družinam pa omogočeno prosto gibanje po Sloveniji; da se pripadnikom JLA, ki se želijo preseliti v druge republike, to omogoči z vso premično lastnino, stroške bo krila JLA; da bo štab vrhovne komande poskrbel za varne, urejene in učinkovite premike enot in vseh drugih dejavnosti, ki jih predvideva odlok o umiku.

JLA se je umaknila v dogovorjenem trimesečnem roku. Slovenska stran je bila zainteresirana, da se umik čim bolj gladko izpelje, hkrati pa so predstavniki TO s tehničnimi dogovori stvari skušali zavlačevati, tako da bi čim več orožja in opreme ostalo v Sloveniji, zaradi česar je občasno prihajalo do polemik v slovenskem vodstvu. Takoj po tem, ko je bil objavljen odlok zveznega predsedstva o umiku JLA iz Slovenije, je ponekod med oficirji prišlo do emotivnih reakcij. Poveljnik 5. letalskega korpusa, polkovnik Ljubomir Bajić, je Kadijevića razglasil za izdajalca, zbral je nekaj pilotov in jim naročil, naj bom-

bardirajo posamezne cilje v Sloveniji, vendar je potem ukaz preklcal.

Posledice in ocene vojne

Spopadi v Sloveniji so terjali smrt 65 ljudi: 37 pripadnikov JLA, 2 pripadnikov TO in milice, 16 civilistov (od tega 10 tujcev, večinoma voznikov tovornjakov). Na slovenski strani je bilo na položajih približno 15 000 pripadnikov TO, približno 20 000 rezervistov, 200 pripadnikov milice in okoli 5000 lovcev, na strani JLA je delovalo približno 2000 vojakov nacionalno mešane sestave (od 45 000 vojakov in 4000 oficirjev, kolikor jih je bilo na 5. vojaškem območju). Približno 15 000 vojakov je bilo blokiranih v vojašnicah. Spopadi so zajeli okoli 2 odstotka slovenskega ozemlja. JLA ni uporabila razpoložljivega topništva (približno 1000 topov, minometov in večcevni raketometov), uporabila je le manjši del od 1160 tankov in oklepni vozil v sestavi 5. vojaškega območja, 3 odstotke zmogljivosti jugoslovanskega vojnega letalstva oz. približno 15 odstotkov vseh zmogljivosti, ki so bile v pristojnosti 5. vojaškega območja. Prvotni taktični uspeh (zasedba prehodov – 133 od 137 v 48 urah) pa se je prelevil v strateško polomijo, ker JLA ni računala na odpor in ni ustrezno zavarovala ter oskrbela svojih enot.

Spopadi v Sloveniji so dobili različna imena in oznake: v Sloveniji se največkrat uporablja izraz »vojna za Slovenijo« ali »desetdnevna vojna«, Anton Bebler jo je označil kot »malo vojno« (Mini-War), obstajajo še druge oznake: »obmejno-carinski spopad«, »poseg oz. posredovanje JLA v Sloveniji«, »dogovorjena vojna« (med Slovenijo in Srbijo, op. B. R.), pa tudi nekatere pejorativne oznake, npr. Tuđmanova o »operetni vojni«. Nekateri vojaški analitiki jo opredeljujejo kot začetek državljanske vojne v Jugoslaviji ali kot »secesijsko vojno«, »notranji spopad med centralno državno oblastjo in federalno enoto, ki je imela očitno secesionistične namene«, drugi govorijo o »klasični« agresiji JLA na Slovenijo.

Spopad v Sloveniji je ostal v senci kasnejših vojn na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Njegovo bistvo niti ni toliko v tem, kaj se je zgodilo, pač pa predvsem v tem, kaj bi se lahko, če Slovenija vojaško (še bolj pa politično) ne bi bila pripravljena vsaj toliko, kot je bila. In njegov največji dosežek je bil v tem, da žrtev (po zaslugi pluralnega odločanja v političnem vrhu in uspešne kombinacije vojaških in političnih ukrepov) ni bilo več. In da se nobeden od slovenskih poveljnikov ni znašel pred haaškim sodiščem, kar pomeni, da so spopadi ostali v »civiliziranih« okvirih, kolikor to za oborožene spopade lahko sploh rečemo. Na to sta navsezadnje vplivala tudi relativno kratko obdobje spopadov in specifičnost razmer, ki sem jih opisal (nacionalno mešana sestava JLA, dolgoletno skupno življenje, defenzivno ravnanje dela slovenskih, hrvaških in nekaterih drugih oficirjev, stalni politični pritiski, ohranjanje komunikacije med nasprotujočima si

stranema). Z vojaškega vidika je vsebino spopadov med zunanjimi opazovalci, naklonjenimi Sloveniji, morda še najbolj jedrnato opisal Viktor Meier: »Vojaške operacije so skoraj povsod potekale po enaki shemi: prvega dne so armadne enote korakale proti meji, drugi dan so se zadrignile mreže slovenske TO in tretjega dne so se morale armadne enote zvečine predati in večina vojašnic je bila blokirana. Samo en trenutek je bil med celotnim soočenjem, ki je vnesel nekaj živčnosti med slovensko vodstvo. To je bilo med 1. in 2. julijem 1991, ko je vojska začela iz zraka napadati slovenske cilje, med drugim televizijske oddajnike in komunikacijske naprave. Slovenci niso imeli orožja, s katerim bi se branili visoko letočih letal.«

Čeprav jo je v primerjavi s kasnejšo vojno na Hrvaškem in v BiH Slovenija odnesla sorazmerno dobro, pa je dostikrat izrečena teza, da zato, ker jo je Srbija pustila oditi iz Jugoslavije, precej poenostavljena. Če bi jo mogli (za ceno, ki se jim ne bi zdela previsoka), bi jo Srbi zagotovo zadržali, zlasti pa Marković in vojaški vrh. To, da ni bilo več žrtev, je zasluga dobrih priprav, točnih analiz in uravnoteženosti v slovenskem vodstvu, v velikem delu pa tudi sposobnosti slovenskih politikov in diplomatov, ki so za pogajalsko mizo znali ubraniti vojaške uspehe.

Zadnji vojak JLA je 25. oktobra 1991 iz koprškega pristanišča zapustil slovensko ozemlje. Dolgo in zapleteno razmerje med Slovenijo in JLA se je s tem končalo.

JLA je tako v Sloveniji prehodila pot od osvoboditeljice slovenskega nacionalnega ozemlja, zaščitnice meja, resnično ljudske armade, ki je ljudem pomagala v naravnih nesrečah in zgradila pomemben del slovenske infrastrukture, vključno z letališčem, ki ga je kasneje napadla, do okupatorske vojske (tako smo jo na koncu Slovenci pojmovali). Vzroki za razhod so bili različni, v prvi vrsti ideološki. V enem delu je šlo za preživel jugoslovansko idejo bratstva in enotnosti, ki je armada ni bila sposobna miselno prirediti postitovskim razmeram. V drugem delu je šlo za težnjo po ohranitvi socializma in enopartijskega sistema, ko je bilo jasno, da se ta še v Sovjetski zvezi ne bo več ohranil. In v tretjem delu je šlo za nerazumevanje vloge vojske v sodobni družbi. Vsi trije razlogi so (poleg neenotnosti v samem armadnem vrhu) povzročili njen popolni poraz v Sloveniji. Vojaki, ki so se junija 1991 borili na slovenskem ozemlju, niso vedeli, za koga se borijo, koga napadajo in kaj naj bi bil cilj njihovih operacij. Del armadnega vrha je v operaciji videl reševanje jugoslovanstva, del je v akciji videl zgolj poskus discipliniranja, s katerim naj bi Slovenijo prisilili, naj se podredi ali pod zveznimi pogoji zapusti Jugoslavijo, ki bi tako postala Srboslavija. V vsakem primeru pa je bil uspešni slovenski vojaški odgovor, kakor koli ga imenujemo, čeprav tudi z najbolj posmehljivimi izrazi o »operetni vojni«, kakršne si je privoščil Tuđman, uspešen, učinkovit in razmeram primeren. Glede na kasnejšo krvavo vojno na ozemlju nekdanje Jugoslavije in tudi glede na današnje čase, v katerih se t. i. »kolateralna škoda« šteje v več tisoč mrtvih, se je slovenska končala z minimalnimi žrtvami. In ne glede

na to, kako so se stvari obračale in kdo ima zasluge za to – nobeden od Slovencev se ni znašel pred mednarodnim sodiščem za vojne zločine v Haagu. Lahko poenostavimo in rečemo, da je bila vojna prekratka, da bi v njej prišlo do hujših ekscesov, vendar je v mnogih spopadih po svetu v enakem časovnem obdobju padlo neprimerno več žrtev in dogajali so se vojni zločini. Lahko pa tudi ocenimo, da smo Slovenci spopad vzeli kot nekaj neizogibnega, a na moderen in glede na razmere human način, z jasno razmejenimi političnimi in vojaškimi odgovornostmi in nadzorom. Morda smo si v modernizacijskem smislu prav z osamosvojitvijo – seveda ne samo z njenim vojaškim delom, ki pa je za našo razpravo bistven – postavili moderne standarde varnosti, kakršni se v Evropi in svetu oblikujejo šele v 21. stoletju in katerih del je z vstopom v t. i. evroatlantske integracije postala tudi Slovenija.

Povzetek

Po razglasitvi osamosvojitve 25. junija 1991 je zvezna vlada v zgodnjih jutranjih urah 26. junija sprejela sklep, da bo zaradi zagotavljanja uresničevanja zveznih predpisov o prehodu državne meje in gibanju v obmejnem pasu v Republiki Sloveniji in zaradi zagotavljanja uresničevanja mednarodnih obvez SFRJ, nemotenega odvijanja prometa in svobodnega prehajanja ljudi prek državnih meja zvezni sekretariat za notranje zadeve neposredno prevzel vse posle v zvezi s kontrolo prehodov državne meje. To nalogo bo uresničil v neposrednem sodelovanju z ZSLO, pri čemer bodo angažirane tudi obmejne enote JLA. Temu se je Slovenija uprla. Spopadi v Sloveniji so trajali deset dni in terjali smrt 65 ljudi: 37 pripadnikov JLA, 2 pripadnikov TO in milice, 16 civilistov (od tega 10 tujcev, večinoma voznikov tovornjakov). Na slovenski strani je bilo na položajih ok. 15 000 pripadnikov TO, ok. 20 000 rezervistov, 200 pripadnikov milice in ok. 5000 lovcev, na strani JLA je delovalo ok. 2000 vojakov nacionalno mešane sestave (od 45 000 vojakov in 4000 oficirjev, kolikor jih je bilo na 5. vojaškem območju). Ok. 15 000 vojakov je bilo blokiranih v vojašnicah. Spopadi so zajeli ok. 2 odstotka slovenskega ozemlja. JLA ni uporabila razpoložljivega topništva (ok. 1000 topov, minometov in večcevni raketometov), uporabila je le manjši del od 1160 tankov in oklepnih vozil v sestavi 5. vojaškega območja, 3 odstotke zmogljivosti jugoslovanskega vojnega letalstva oz. ok. 15 odstotkov vseh zmogljivosti, ki so bile v pristojnosti 5. vojaškega območja. Prvotni taktični uspeh (zasedba prehodov – 133 od 137 v 48 urah) pa se je prelevil v strateško polomijo, ker JLA ni računala na odpor in ni ustrezno zavarovala ter oskrbela svojih enot. Zadnji vojak JLA je 25. oktobra 1991 zapustil slovensko ozemlje iz koprškega pristanišča.

Spopad v Sloveniji je ostal v senci kasnejših vojn na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Njegovo bistvo niti ni toliko v tem, kaj se je zgodilo, pač pa predvsem v tem, kaj

bi se lahko, če Slovenija vojaško (še bolj pa politično) ne bi bila pripravljena vsaj toliko, kot je bila. In njegov največji dosežek je bil v tem, da žrtev (po zaslugi pluralnega odločanja v političnem vrhu in uspešne kombinacije vojaških in političnih ukrepov) ni bilo več. Čeprav jo je v primerjavi s kasnejšo vojno na Hrvaškem in v BiH Slovenija odnesla sorazmerno dobro, pa je dostikrat izrečena teza, da zato, ker jo je Srbija pustila oditi iz Jugoslavije, precej poenostavljena. Če bi jo mogli (za ceno, ki se jim ne bi zdelo previsoka), bi jo Srbi zagotovo zadržali, zlasti pa Marković in vojaški vrh. To, da ni bilo več žrtev, je zasluga dobrih priprav, točnih analiz in uravnoteženosti v slovenskem vodstvu. V velikem delu pa tudi sposobnosti slovenskih politikov in diplomatov, ki so za pogajalsko mizo znali ubraniti vojaške uspehe.

Abstract

In the early morning hours of the day following the proclamation of independence, on June 25th 1991, the federal government reached the conclusion that the federal secretariat of internal affairs would directly handle all affairs concerning the crossing of state boundaries, for the purpose of assuring the continued exercise of international obligations of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the undisturbed circulation of traffic and free transit of people across state borders. The Federal secretariat for internal affairs would accomplish this task in cooperation with the Federal Secretariat of Defense and for that purpose the border units of the Yugoslav National Army (JNA) were to be deployed. Slovenia contested this decision. The fighting lasted 10 days and demanded 65 casualties: 37 soldiers of the Yugoslav National Army, two members of the Territorial Defense and police and 16 civilians (10 foreigners, mostly truck drivers). On Slovenian side 15 000 servicemen of Territorial Defense, about 20 000 reservists, 200 members of police and about 5000 hunters were engaged and on the

side of Yugoslav National Army there were about 2000 soldiers of mixed ethnic origin (from 45 000 soldiers and 4000 officers situated in the 5th military zone). About 15 000 soldiers were blockaded in barracks. The conflict took place in 2 % of the Slovenian territory. The Yugoslav National Army didn't use its artillery (about 1000 guns, mortars and rocket launchers) and employed only small numbers of the 1160 tanks and armored vehicles situated in the 5th military zone and just 3 per cent of the capacities of the Yugoslav Air Force, that is to say about 15 % of all capacities that were under command of 5th military zone. Initial tactical success (occupation of border crossings – 133 out of 137 48 hours) turned into strategic disaster because the Yugoslav National Army didn't expect any resistance and didn't properly protect and supply provisions for their units. The last soldiers of the Yugoslav National Army departed from the port of Capodistria on 25th October 1991. The Slovenian clash of arms remains in the shadow of later wars on the territory of former Yugoslavia. The essence of this encounter lies not so much in what happened but above all in what could have happened if Slovenia wouldn't be military (and much more so politically) prepared at least to the extent that it was. The biggest achievement was that there weren't more victims (which is the result of pluralistic decision making in the political leadership and the successful combination of military and political measures). Because Slovenia emerged safe and sound with regard to the later war in Croatia and Bosnia and Herzegovina we often come across the thesis that all that happened was due to Serbia allowing Slovenia to leave Yugoslavia, which is a simplification. If they could (for a price that wouldn't be too high), Serbs would certainly prevent separation, especially Marković and the military leadership. The credit for the fact that there weren't more victims goes to good preparation, accurate analysis and balance in Slovenian leadership and above all to the abilities of Slovenian politicians and diplomats, who knew how to defend military success on negotiations.

Literatura

- Anton Bebler, *The Yugoslav Crisis and the «Yugoslav people's Army»*. – Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik und Konfliktforschung, Heft nr. 23, 1992, ETH Zentrum, Zürich 1992.
- Janko Bobetko, *Sve moje bitke*. – Samozaložba, Zagreb 1996.
- Dan prej (več avtorjev). – Primorske novice, Koper 1994.
- Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*. – Oko, Sarajevo 1999.
- Janez Drnovšek, *Moja resnica*. – Mladinska knjiga, Ljubljana 1996.
- Hans Dietrich Genscher, *Erinnerungen*. – Siedler Verlag, Berlin 1995.
- James Gow, *Legitimacy and the Military. The Yugoslav Crisis*. – Printer Publishers, London 1992.
- James Gow, *Triumph of the lack of Will International Diplomacy and the Yugoslav War*. – Hurst & Company, London 1997.
- Janez Janša, *Premiki. Nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992*. – Mladinska knjiga, Ljubljana 1992.
- Borisav Jović, *Zadnji dnevi SFRJ. Odlomki iz dnevnika*. – Slovenska knjiga, Ljubljana 1996 (prevod Igor Mekina. Svetlana Vasović Mekina). Izvirnik:

- Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika*. Samozaložba, Beograd 1996 (druga izdaja).
- Veljko Kadijević, *Moje viđenje raspada: Vojska bez države*. – Politika, Beograd 1993.
- Rina Klinar, *Zgornja Gorenjska 1990–1991*. – Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo, Jesenice 2001.
- Konrad Kolšek, *Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji 1991*. – Obzorja, Maribor 2001.
- Viktor Kranjc, Zvezdan Marković (ur.), *Priprave na vojno 1991* (Vojaška zgodovina št.1/01 (3)). – Generalštab slovenske vojske, Center za vojaško zgodovinsko dejavnost, Ljubljana 2001. Glej tudi druge članke, ki o spopadih v Sloveniji redno izhajajo v reviji Vojaška zgodovina.
- Andrej Lovšin, *Skrila vojna. Spopad varnostno-obveščevalnih služb 1990–1991*. – Alpe avto, Mladinska knjiga, Ljubljana 2001.
- Branko Mamula, *Slučaj Jugoslavija*. – CID, Podgorica 2000.

Viktor Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*. – ZPS, Ljubljana 1996 (prevod in predgovor Mojca Drčar Murko). Izvirnik: *Wie Jugoslawien verspielt wurde*. – Verlag C. H. Beck, München 1995.

Stipe Mesić, *Kako je srušena Jugoslavija*. – Mislav press, Zagreb 1994.

Jurij Perovšek, Stane Granda, Barbara Šatej (ur.), *Slovenska osamosvojitev 1991. Pričevanja in analize. Simpozij, Brežice 21. in 22. junij 2001* (zbornik). – Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2002.

Lojze Peterle (Žmauc-Kušar Jelka): *Z nasmehom zgodovine*, Mohorjeva družba, Celovec, Celje 2004

Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karađordjevičeve in Titove Jugoslavije*. – Lipa, Koper 1995.

Jože Pirjevec, *Jugoslovanske vojne 1991–2001*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2003 (izvirnik: *La guerre yougoslave 1991–1999*. – Giulio Einaudi editore, Torino 2001).

Vaso Predojević, *V precepu. Dnevniški zapiski o razbijanju partije, armade in države*. – Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije (Borec, št. 573/574). Ljubljana 1999 (prevod Dušan Merhar). Izvirnik: *U Procepu*. Dan Graf, Beograd 1997.

Ilija T. Radaković, *Besmislena Yu ratovanja*. – Društvo za istinu o antifašističkoj borbi (1941–1945), Beograd 1997.

Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel. The disintegration of Yugoslavia from the death of Tito to the War for Kosovo*. – Westview Press, Boulder, Colorado 1999 (tretja, dopolnjena izdaja).

Sabrina P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962–1991*. – Indiana University Press, Bloomington, Indiana 1992.

Božo Repe: *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*, Modrijan, Ljubljana 2002.

Dimitrij Rupel, *Slovenska pot do samostojnosti in priznanja*. – Kres, Ljubljana 1992.

Laura Silber, Allan Little, *Smrt Jugoslavije*. – CO LIBRI, Ljubljana 1996 (prevod Barbara Sedmak, Marjan Sedmak in Nada Pantič Starič, strokovna redakcija Ali H. Žerdin). Izvirnik: *The Death of Yugoslavia*. – Penguin Books, BBC Books, London 1995.

Martin Špegelj, *Sjećanja vojnika*. – Znanje, Zagreb 2001.

Janez J. Švajncar, *Obranili domovino: teritorialna obramba Republike Slovenije v vojni za suvobodno in samostojno Slovenijo 1991*. – Viharnik, Ljubljana 1993.

Danijela Trškan, Filozofska fakulteta v Ljubljani

Učenje zgodovine z odkrivanjem in terenske metode dela

Uvod

V Veliki Britaniji je od leta 2000 naprej zelo priljubljena in uspešna t. i. metoda učenja z odkrivanjem, ki temelji na vprašanjih, na podlagi katerih učenci postopoma odkrivajo preteklost.

Tudi terenske metode, ki jih uporabljajo v Veliki Britaniji, vključujejo prvine te metode. Terenske metode so opazovanje (zapisovanje, risanje, fotografiranje, snemanje), odkrivanje (merjenje, intervjuji) in postavljanje hipotez oz. domnevanje.

Ker pri geografiji učenci že uporabljajo številne terenske metode, kot so npr. opazovanje, risanje, kartiranje, anketiranje ali statistični popis (štetje) za zbiranje podatkov, pri sociologiji npr. metodo opazovanja in metodo spraševanja (anketiranje in intervjuji), bi se lahko uporabile britanske terenske metode v Sloveniji pri predmetu zgodovina. Slovenija je raznovrsten vir za terensko delo, saj so lahko objekti opazovanja in preučevanja na terenu pri zgodovini gradovi, cerkve, kmečke hiše in poslopja, industrijski objekti, zgodovinske stavbe, mestne ulice in druge stavbe, različni predmeti in primarni viri.

Zato je v nadaljevanju najprej predstavljena metoda učenja z odkrivanjem, v drugem delu pa tudi terenske metode dela, ki so značilne za predmet zgodovina v Veliki Britaniji.

Učenje z odkrivanjem

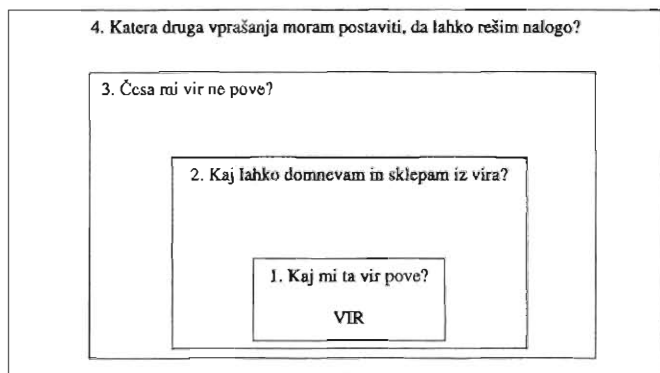
Učenje z odkrivanjem je posebna metoda učenja, pri kateri učenci odgovarjajo na vprašanja, ki se nanašajo na različne vire (slikovno in pisno gradivo, internet, zgradbe, predmeti ipd.), da pridobijo določene informacije. Zgodovinsko raziskovanje pomeni, da učenci poskušajo najti informacije o različnih vidikih preteklosti v posameznih obdobjih s pomočjo preučevanja različnih virov za podobnosti in razlike, čas ter spremembe in kontinuitete. Pri učenju z odkrivanjem učenci najprej odgovarjajo na vprašanja, kot so: kaj, za kaj (npr. za kaj je ta predmet uporabljen), kako (npr. kako je bil narejen) in zakaj (npr. zakaj je bil narejen), šele nazadnje na vprašanja: kdaj, kdo, kje.

Učenje z odkrivanjem poteka tako, da učenci najprej postavljajo vprašanja, da dobijo informacije; potem postavljajo in odgovarjajo na vprašanja, ki se nanašajo na različne vire, izbirajo vire, ki se nanašajo na raziskovanje (pisni viri), ter na koncu ovrednotijo vire in uporabljajo še druge vire (ustne, avdiovizualne, internet itd.).¹

Najpogostejši model za učenje z odkrivanjem poteka v štirih plasteh, korakih oz. nivojih.

¹ Hoodless, Pat idr. (2003). *Teaching Humanities in Primary Schools*. Exeter: Learning Matters Ltd, str. 49.

Model učenja z odkrivanjem v štirih plasteh

Prvi nivo je opazovanje vira, pri čemer učenci poskušajo odgovoriti na vprašanje: Kaj mi ta vir pove?; drugi nivo zahteva, da učenci odgovorijo na vprašanje: Kaj lahko domnevam in sklepam na podlagi tega vira?, tretji nivo zahteva, da se učenci vprašajo: Česa mi vir ne pove?, in nazadnje pri četrtem nivoju učenci ugotavljajo: Katera druga vprašanja moram postaviti, da lahko rešim nalogo?² Učenci odgovarjajo na posamezno vprašanje. Pri tem učitelj preverja, kako znajo uporabljati različne vire, postavljati vprašanja ali odgovarjati nanja, izbirati in zapisovati ustrezne elemente v štiri plasti.³

Igralke hazene⁴

Primer učenja z odkrivanjem bi bil, da učenci odgovorijo na naslednja vprašanja: Kaj mi ta fotografija pove? Kaj lahko domnevam in sklepam na podlagi te fotografije?, Česa mi fotografija ne pove? Na katera druga vprašanja moram odgovoriti, da lahko ugotovim, kolikšna je bila vključenost žensk v športne dejavnosti med obema vojnama na Slovenskem.

Ker obstajajo različne vrste virov oz. interpretativne oblike preteklosti (npr. oglasi oz. reklame, ilustracije, karikature, računalniške simulacije, dnevniki, dramske igre,

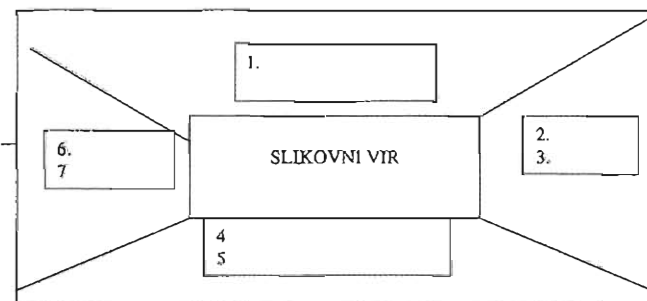
film ali videoposnetki, knjige, televizija, radio, muzejske razstave, ustna poročila, portreti, umetniške slike, učenčevo delo, poezija, rekonstrukcije, kopije, pesmi, učiteljeva razlaga ...⁵), je potrebno postopno preučevanje virov.

V Sloveniji poteka preučevanje virov že v osnovni šoli po različnih nivojih. Najprej učenci ugotavljajo temeljne značilnosti vira oz. poskušajo poiskati določen podatek v viru, ugotoviti sporočilo vira, prepoznati določene prvine v pisnih ali slikovnih virih. Potem nadaljujejo s preučevanjem vira, tako da ugotavljajo bistvo besedila, komu vir (besedilo, slika) govori, kaj hoče povedati, ter poskušajo ugotoviti, zakaj ima avtor vira takšno stališče. Najvišji nivo pa je, da učenci znajo pojasniti svoje stališče do sporočila v viru, znajo pojasniti razlike med sodobnostjo in preteklostjo ter poiskati vzročne zveze med časovno in prostorsko oddaljenimi dogajanjem.⁶

Posebnost v Veliki Britaniji pa je metoda dela z viri, pri kateri se na eni strani postavljajo vprašanja o njihovi uporabnosti, pristranskosti in verjetnosti (učenci spoznajo in razumejo, npr. zakaj so tudi primarni viri lahko manj zanesljivi), na drugi strani pa vprašanja o uporabi virov kot informacij ali kot dokazov ter še posebej uporaba, analiza in evalvacija različnih interpretacij, s katerimi učenci spoznajo in razumejo, zakaj je celotna zgodovina interpretacija.⁷ Tudi metoda dela z viri vključuje prvine metode odkrivanja.

V nadaljevanju je predstavljen primer učenja z odkrivanjem, ki se lahko nanaša na slikovno gradivo.

Model učenja z odkrivanjem – slikovni vir⁸

Učenci poskušajo odgovoriti po vrsti na naslednja vprašanja:

1. Natančno opiši, kaj vidiš na sliki.
2. Če so na sliki ljudje, kaj misliš, da razmišljajo oz. čutijo?
3. Kaj misliš, kakšna je povezava med ljudmi in prostorom?
4. Kako sprejemaš sliko?
5. Kaj je na sliki, da tako občutiš?

² Davies, Peter Jdr. (2003). *Enlivening secondary history. 40 classroom activities for teachers and pupils*. London – New York: RoutledgeFalmer, str. 55.

³ Prav tam.

⁴ Igralke hazene Športnega kluba Ilirije iz leta 1920. Hazena je oblika rokometu, ki se je začela na Češkem. Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino. (1988). Letnik 36. Št. 3. str. 226.

⁵ Copeland, Tim (2004). *Interpretations of History: constructing pasts. V: Education and the Historic Environment*. London – New York: Routledge, str. 36.

⁶ Rode, Marjan, Tawitjan, Elissa (2004). *Prvi koraki v preteklosti. Delovni zvezek za 6. razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: DZS, str. 4.

⁷ Phillips, Rob (2002). *Reflective Teaching of History 11–18*. London – New York: Continuum, str. 72–85.

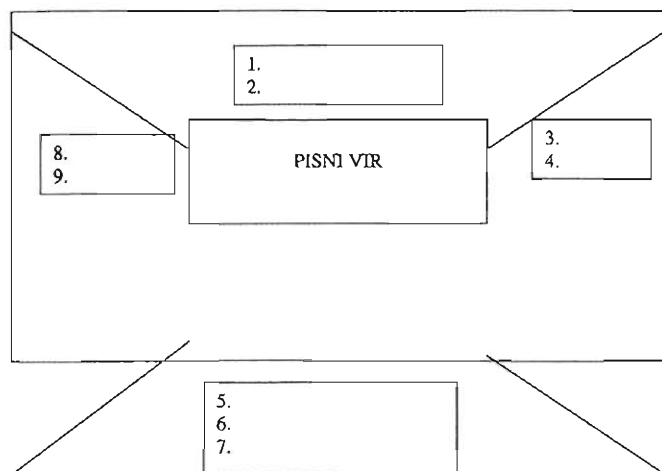
⁸ Taylor, Liz (2004). *Sense, relationship and power: uncommon views of place. V: Teaching History. Association Issue 116*. September 2004, str. 11.

6. Katera vprašanja bi rad postavil ljudem?

7. Kaj bi lahko vprašal ljudi o prostoru?⁹

Naslednji model učenja z odkrivanjem je lahko za pisne vire.

Model učenja z odkrivanjem – pisni vir

Učenci odgovarjajo na vprašanja, ki so razdeljena v štiri sklope in se nanašajo:

- na razumevanje in vrednotenje vira, in sicer razumevanje in sklepanje iz virov: 1. Kaj se lahko naučiš iz tega vira?; 2. Kaj mi ta vir pove o ...?;
- na razumevanje vira v kontekstu: 3. Razloži s pomočjo tega vira in znanja ...; 4. Kako podatek v viru ustreza znanju o ...?;
- vrednotenje uporabnosti in zanesljivosti virov za dokazovanje oz. interpretacijo zgodovine: 5. Na kakšen način ta vir prepričuje?; 6. Kako je ta vir uporaben za zgodovinarja, ki želi ...?; 7. Kako je vir uporaben, zanesljiv za preiskavo?;
- na vrednotenje interpretacij in predstavitev: 8. Kako ta vir prikazuje ...?; 9. Zakaj prikazuje na ta način?¹⁰

Učenje z odkrivanjem predstavlja drugačen pristop k preučevanju zgodovinskih virov in bi se lahko uporabljalo tako v osnovni kot v srednji šoli v Sloveniji pri pouku zgodovine.

Zgodovinske terenske metode

Glavne zgodovinske metode terenskega dela v Veliki Britaniji vključujejo vse prvine odkrivanja zgodovine in so: metoda opazovanja, metoda odkrivanja in metoda postavljanja hipotez oz. domnevanja.¹¹ Te metode se lahko uporabljajo tudi za delo v razredu, še posebej če gre za delo s primarnimi viri (slikovnimi, pisnimi ali ustnimi viri, predmeti itd.).

Metoda opazovanja ima namen, da učenci razumejo opazovani kraj oz. prostor. Poudarek je na tem, kaj učenci vidijo, slišijo in občutijo. Učenci ugotavljajo, katere stvari

Terenske metode pri zgodovini¹²

so na tem prostoru, kaj naj bi ljudje delali na tem prostoru, ter iščejo dokaze o popravilih, spremembah in poskušajo ugotoviti tudi razloge za te spremembe.

Pogoj za metodo opazovanja je, da mora biti predmet raziskovanja natančno določen. Učenci morajo pri tej metodi sistematično opazovati in voditi natančne zapise. Metoda opazovanja tako vključuje tudi **zapisovanje**, **risanje** prostorov in objektov, **fotografiranje** ali **snemanje**.

Pri metodi risanja se lahko uporabljajo tako kot pri geografiji skica, pri čemer učenci skicirajo pokrajinske značilnosti, stavbe in predmete. Natančnost je odvisna od pravilnega ocenjevanja razdalj in občutka prostorske razmestitve. Uporabi se lahko razgledna ali panoramska risba, pri čemer učenci rišejo najprej temeljne elemente, ki jih vidijo v pokrajini, potem pa še druge prvine. Lahko pa narišejo oz. izdelajo tudi krokije. Pri krokiju izberejo izhodiščno točko, risbo orientirajo v smeri S–J, nato vnašajo še druge pomembne točke v pokrajini, kjer razdalje med njimi merijo s koraki, smer pa preverijo s kompasom.¹³

⁹ Prav tam.

¹⁰ Copeland, Tim (2004). *Interpretations of History: constructing pasts*. V: *Education and the Historic Environment*. London – New York: Routledge, str. 33–40.

¹¹ Using historic sites. How to organize and carry out an effective group visit. English Heritage. In: *Educational Pack*. Information for teachers and educational group leaders. 2004/05. English Heritage, str. 8.

¹² Lockey, Malcolm, Walmsley, David (1999). *Art and the Historic Environment. A teacher's guide*. English Heritage, str. 11.

¹³ Brinovec, Slavko (2004). *Kako poučevati geografijo*. Didaktika pouka. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 54.

Pri metodi odkrivanja je poudarek na tem, kaj učenci vidijo in kaj jim to pove. Najpogosteje gre za odkrivanje preteklosti različnih stavb in predmetov. Tako poskušajo odgovoriti na vprašanja, ki se nanašajo na različne stavbe. (Koliko naj bi bila stara stavba?; Ali se je spremenila od takrat, ko je bila zgrajena?; Zakaj je prišlo do sprememb?; Ali je stavba takšna kot druge v bližini?; Zakaj je bila zgrajena?; Zakaj se je ohranila?; Ali so dokazi zadostni in zanesljivi?),¹⁴ na različne prostore (Kako se je prostor spremenil?; Kateri so bili razlogi za spremembe?; Kateri prostor je bil največji, najmanjši, najsvetlejši, najtoplejši ali najhladnejši v zgradbi?; Kako je prostor izgledal na vrhuncu?; Kako to vemo?; Kakšni so načrti za ohranitev prostorov v prihodnosti?; Kdo je tu živel?; Kdo je uporabljal ta prostor?; Kako natančno vemo o tem?; V kakšni povezavi je ta prostor z lokalno upravo?; Kaj nam prostor pove o obdobju, ki ga študiramo?; Kako je ta prostor povezan z drugimi lokacijami?; Ali je edinstven ali so še drugi s katerimi ga lahko primerjamo?; Kje so še drugi dokazi, ki so povezani s prostorom?; Kako lahko uporabimo dokaze za dopolnilo naših odkritij in za odgovore na vprašanja?)¹⁵ in na predmete (Kdo ga je lahko uporabljal?; Kdo ga je naredil?; Kako je okrašen? Kako je bil narejen?; Kje se je uporabljal; Iz česa je narejen? Kaj nam pove o družbi?; Zakaj se je uporabljal?; Za kaj je bil uporabljen?; Ali se je njegova uporaba spreminjala? ...).¹⁶

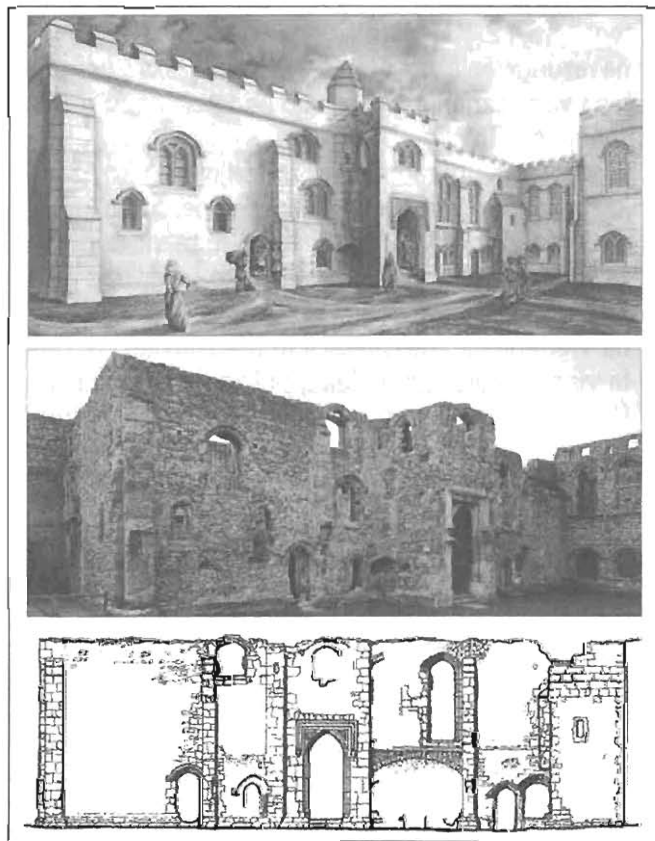
Zato metoda odkrivanja pri zgodovini pogosto vključuje tudi merjenje, npr. merjenje višine vrat, oken, velikosti sob, višino zidu, živih meja ipd. Pri tej metodi pa se uporabljajo tudi še druge terenske metode, ki so bolj značilne za geografijo ali sociologijo: npr. intervjuji, anketiranje, kartiranje, štetje oz. zbiranje podatkov.

Intervjuji so lahko stukturirani (potekajo po vnaprej pripravljenih vprašanjih) ali nestukturirani (potekajo sproščeno, ni vnaprej pripravljenih vprašanj). Pri intervjujih z lokalnimi ljudmi je treba paziti na metodo dela z ustnimi viri. Ta metoda zahteva izbirnost, preverjanje informacij s pomočjo sekundarnih virov, ugotavljanje pristranskosti in zapolnjevanje nepopolnih podatkov. Zato si morajo učenci postaviti naslednja vprašanja: Kdo govori?; Ali oseba govori o tem, kar se je zgodilo, ali o tem, zakaj se je zgodilo?; Ali pripoveduje sestavljeno zgodbo?; Ali so stavki povezani ali nepovezani z vprašanji?; Ali se oseba zagovarja?; Ali zagovarja koga drugega?; Ali se odmika od odgovora na vprašanje?; Ali se počuti neprijetno pri odgovarjanju na vprašanje?; Ali je zadržana pri odgovorih?; Ali se lahko ugotovi pristranskost?¹⁷ Pri ustnih virih oz. intervjujih učenci razvijajo raziskovalne spretnosti (postavljanje ustreznih vprašanj), komunikacijske spretnosti (poslušanje, spraševanje, poizvedovanje);

vživljanje v ljudi različnih generacij, spretnost izbiranja in sintetiziranja podatkov, izdelovanje zapiskov in ustreznih poročil.¹⁸ Z intervjuji lahko ugotovijo različne vidike zgodovine za daljše časovno obdobje, npr. kako so se spremenili življenje družine, vloga moža in žene oz. staršev, otroštvo, stanovanja, zaposlitev, šport, prevozna sredstva itd.; kako je razvoj prevoznih sredstev, tehnik ali medicine spremenil način življenja ljudi; kako so se spremenile ideje in odnos npr. do religije, revščine, izobraževanja, državljanske odgovornosti itd.¹⁹

Pri anketiranju učenci pripravijo vprašanja, anketiranci pa lahko odgovarjajo pisno ali ustno na odprta ali zaprta vprašanja. Teme anketiranja so lahko zelo različne, npr. starost, funkcije ali gradbeni materiali stavb; velikost družine, starost posameznih članov, rojstni podatki staršev in otrok, krajevni in narodni izvor staršev; zaposlitev članov družine; vrsta prodaje kmetijskih pridelkov itd.

Pri kartiranju učenci preučujejo topografske karte domačega kraja, vrisujejo podatke z legendo, opazujejo stavbe (zunanjí videz, napisi na stavbah), raziskujejo njihovo starost (letnice), funkcije (stanovanjska zgradba, kmečko poslopje, industrijski obrat, obrtna delavnica, trgovina, gostinski lokal, javna stavba) in spremembe tipov stavb. Na karti z barvami označijo funkcije stavb v

Grad Portchester²⁰

¹⁴ Davies, Julie, Redmond, Jason (1998). Coordinating history across the primary school. The subject leader's handbook. London-Bristol: Falmer Press, str. 53.

¹⁵ Using historic sites. How to organize and carry out an effective group visit. English Heritage. In: Educational Pack. Information for teachers and educational group leaders. 2004/05. English Heritage, str. 10.

¹⁶ Fines, John, Nichol, Jon (1997). Teaching Primary History. Oxford: Heinemann, str. 163-164.

¹⁷ Stradling, Robert (2001). Teaching 20th century European history. Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 217.

¹⁸ Prav tam, str. 215.

¹⁹ Stradling, Robert (2004). Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 221-222.

²⁰ Portchester Castle. Information for teachers. English Heritage. Richard II's palace (<http://www.english-heritage.org.uk/default.asp>), 4. 9. 2004.

določenem predelu oz. za določene ulice in za določene dele krajev ali naselij ugotavljajo zlasti funkcije stavb.

Pri zbiranju podatkov je najpogostejše štetje prometa oz. ugotavljanje gostote, smeri in vrste prometa, bodisi na vaški cesti ali mestni ulici, obremenjenost cest, ugotavljanje vrste prometnih sredstev ipd.

Pri metodi postavljanja hipotez oz. domnevanja učenci sklepajo z dedukcijo ali indukcijo. Npr. za določen prostor poskušajo sklepati o lastniku; kateri prostor je bil najbolj hrupen, najčistejši, najbolj umazan, najbolj dišeč ali najbolj miren ter razloge za njihov izbor. Na podlagi dokazov sklepajo (npr. umetniških slik, fotografij, knjig, kipov v prostoru ipd.), za kaj so uporabljali sobe ali kako so preživljali prosti čas. Narišejo ohranjeni del prostora, v šoli pa narišejo še delno ohranjene dele oz. domnevajo, kako naj bi izgledal. V primeru npr. umetniških slik, ki prikazujejo ta prostor, poskušajo ugotoviti, koliko je umetnik uporabil dokaze, ki so še vedno v celoti ali delno v prostoru, in koliko si je izmislil oz. sam dopolnil.

Učenci lahko npr. narišejo tako, kot domnevajo, da naj bi izgledal grad (zgornja slika na str. 62), fotografirajo ostanke (osrednja slika na str. 62) ali narišejo ostanke, tako kot jih vidijo (spodnja slika na str. 62). Ker je zgornja slika na str. 62 domnevanje oz. je dejansko umetniška slika, lahko tudi pojasnijo umetniško videnje gradu.

Pri preučevanju na terenu se v Veliki Britaniji najpogostejše preučujejo ulice, stanovanjske hiše, industrijski objekti, zgodovinske stavbe, gradovi, cerkve, pokopališča, spomeniki, vrtovi in parki ter predmeti.

Slovenija je bogata z etnografskimi, umetnostnimi ali zgodovinskimi kulturnimi spomeniki in objekti (gradovi, cerkve, samostani, kmečke hiše, meščanske hiše, industrijski objekti, kozolci, mlini, žage, spominske plošče, spomeniki, pokopališča itd.), ki so primerni za preučevanje pri predmetu zgodovina. Učenci lahko preučujejo različna bivališča (gradove, trdnjave, obzidja, kmečke hiše, meščanske hiše, mestne hiše ...); umetniške stvaritve in dela (freske, umetniške slike, nagrobne kamne, kužna znamenja, spominske plošče, spomenike znanih osebnosti in dogodkov); verske objekte (cerkve,

samostane, kapelice), ljudsko umetnost (rokodelske in obrtne izdelke, npr. panjske končnice, koše, suho robo, čipke itd.), tehnično dediščino (stare lokomotive, stroje, avtomobile ...), stanovanjsko opremo, predmete itd.

Primer klasičnega terenskega dela pri zgodovini poteka tako, da učenci najprej zbirajo podatke, zapisuje, rišejo in fotografirajo, lahko tudi s pomočjo diktafona posnamejo svoja opažanja, potem merijo prostore, dvorane ali višine zidov, natančno opišejo tisto, kar vidijo, slišijo, vonjajo, občutijo na določenem kraju. Lahko tudi napišejo zgodbe in besedila za lokacije, kjer posnamejo gradivo. Lahko tudi pripravijo vprašanja za intervju oz. pogovor z ljudmi, ki živijo na področju terenskega dela.

Terensko delo omogoča, da zberejo gradivo na terenu, delo pa nadaljujejo v šoli, kjer s pomočjo zbranega pisnega, slikovnega, avdiovizualnega gradiva tematiko predstavijo v obliki članka v turistični reviji, zloženki za prodajo posestva, vodnika za turiste s pomembnimi znamenitostmi, izdelajo modele (kako naj bi zgradba ali kraj izgledal), kolaže, albume razglednic, albume fotografij z opisi, napišejo in izvedejo igro vlog, napišejo komentar za avdioposnetek, vodnik, kratek članek o prostoru ipd.; napišejo pesmi, šaljive verze, pisma, scenarij za krajši televizijski dokumentarec ali zgodbo.²¹

Sklep

Odkrivajoči pouk oz. učenje z odkrivanjem ima glavni namen, da zagotovi učencem razumevanje zgodovine, ki je več kot navadno znanje. Zato morajo učitelji zagotoviti pogoje za samostojno odkrivanje oz. poizvedovanje. Učitelj naj bi pazljivo izbral vprašanja, besede in pojme, uporabljal ustrezen čas s premori ter kombiniral ustno in pisno komunikacijo. Za to pa morajo predvidevati tudi navodila in delo na podlagi učenčevega predznanja, saj se učenci učijo s pomočjo poglobljenega odkrivanja. Poučevanje učenja z odkrivanjem pomeni motiviranje, spodbujanje in pomoč pri odkrivanju, pri čemer učenci ocenjujejo, interpretirajo in odgovarjajo na različna

Preglednica: Objekt opazovanja in preučevanja na terenu

Kulturnozgodovinski spomeniki	gradovi, grajske stavbe, obzidja, kmečke hiše, meščanske hiše, spominske plošče, kipi in spomeniki ...
Verski objekti	samostani, cerkve, kapelice, znamenja, nagrobni spomeniki in kamni, kipi in spomeniki ...
Zgodovinski spomeniki v povezavi z gospodarstvom	kozolci, vodni mlini, žage, plavži, kašče, zidanice, sušilnice ...
Industrijski objekti	tovarne, industrijski obrati, delavnice ...
Tehnični objekti	stroji, mostovi, tuneli ...
Naravni spomeniki	vrtovi, parki ...
Stanovanjski objekti	vikendi, počitniške hišice, večnadstropne hiše, stanovanjske hiše ...
Športni objekti	stadioni, igrišča, telovadnice, hale ...
Javni objekti	bolnišnice, pošte, zdravilišča, zdravstveni domovi, stranišča, trgovine, banke ...
Prostorski predmeti	pohištvo, okrasje, orodje, orožje ...
Prometna sredstva	vlaki, avtobusi, avtomobili, tramvaji, kolesa, mopedi, motorji ...
Ulični objekti	svetila, znaki, prometni znaki, panoji, oglasni panoji, table ...

²¹ Using historic sites. How to organize and carry out an effective group visit. English Heritage. In: Educational Pack. Information for teachers and educational group leaders. 2004/05. English Heritage, str. 7.

vprašanja o vlogi in pomenu interpretacij. Učenje z odkrivanjem je kot interdisciplinarno učenje, pri katerem se znanje, sposobnosti in vedenje učencev dopolnjujejo.

Učenje z odkrivanjem omogoča, da učenci bolje razumejo preteklost, bolj cenijo zgodovino in bodo zgodovino tudi smotrneje uporabljali v svojem življenju. "Biti človek, pomeni misliti in občutiti, pomeni razmišljanje o preteklosti in gledanje v prihodnost. Doživljamo, govorimo o teh izkušnjah, drugi premišlujejo in jim dajejo nove oblike. Ta nova oblika vpliva in ustvarja načine doživljanja življenja naslednjih generacij. Za to pa je pomembna zgodovina."²²

Povzetek

Sodobna zgodovinska metoda učenja, ki se uporablja v Veliki Britaniji, je metoda učenja z odkrivanjem, kjer učenci sami ali s pomočjo vprašanj pridobijo podatke in na podlagi dokazov interpretirajo preteklost. Učenje z odkrivanjem preteklosti poteka v štirih nivojih, kjer učenci pri vsakem nivoju odgovorijo na določeno vprašanje. Pri prvem nivoju učenci poskušajo odgovoriti na vprašanje: Kaj mi ta vir pove?; pri drugem: Kaj lahko domnevam in sklepam na podlagi tega vira?; pri tretjem nivoju: Česa mi vir ne pove? in pri zadnjem, četrtem nivoju: Katera druga vprašanja moram postaviti, da lahko rešim nalogo?

Elementi odkrivanja pridejo do izraza tudi pri terenskem delu. Tako glavne metode terenskega dela, ki se najpogosteje uporabljajo pri zgodovini v Veliki Britaniji: opazovanje (zapisovanje, risanje, fotografiranje, snemanje), odkrivanje (merjenje, intervjuji, anketiranje, zbiranje podatkov) in postavljanje hipotez oz. domnevanje, vključujejo številna vprašanja in naloge, s katerimi učenci sami odkrijejo preteklost.

Ker je Slovenija bogat vir za terensko delo, bi se lahko tudi britanske terenske metode uporabile pri pouku

zgodovine v osnovni ali srednji šoli, metoda učenja z odkrivanjem pa bi bila lahko sestavni del drugih metod, npr. metode razgovora, metode dela z viri, metode dela z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo, metode igre vlog itd.

Abstract

The modern historical method of learning, which is in use in Great Britain is the method of learning through discovery, where pupils alone or with the help of questions gather information and interpret the past on the basis of evidence. Learning through discovery takes place on four levels. On each level the pupils must answer to specific question. On the first level the pupils answer the question: What does this source tell me? on the second: What can I presuppose and infer on the basis of this source?, on the third level: What this source doesn't tell me? and on the last, fourth level: Which other questions must I pose to be able to solve the task? Elements of discovery are useful also in field work. The main methods of field work, which are most frequently used during history lessons in Great Britain such as: observation (notes, drawing, photography, recording), discovery (measurement, interviews, inquiry, gathering of data) and hypothesis or the making of assumptions, therefore contain numerous questions and exercises, which enable the pupils to discover the past alone. Because Slovenia represents rich ground for field work the British field methods can be used during history lessons in elementary and secondary schools where discovery methods could form a part of other methods for instance of the interviewing method, the source method, the method of ICT technology usage, the role playing method etc.

Literatura

- Brinovec, Slavko (2004). Kako poučevati geografijo. Didaktika pouka. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Copeland, Tim (2004). Interpretations of History: constructing pasts. V: Education and the Historic Environment. London - New York: Routledge.
- Davies, Julie, Redmond, Jason (1998). Coordinating history across the primary school. The subject leader's handbook. London-Bristol: Falmer Press.
- Davies, Peter idr. (2003). Enlivening secondary history. 40 classroom activities for teachers and pupils. London - New York: RoutledgeFalmer.
- Fines, John, Nichol, Jon (1997). Teaching Primary History. Oxford: Heinemann.
- Hoodless, Pat idr. (2003). Teaching Humanities in Primary Schools. Exeter: Learning Matters Ltd.
- Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino. (1988). Letnik 36. Št. 3, str. 226.
- Levstik, Linda S., Barton, Keith C. (2001). Doing History. Investing With Children in Elementary and Middle Schools. Second Edition. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

- Lockey, Malcolm, Walmsley, David (1999). Art and the Historic Environment. A teacher's guide. English Heritage.
- Phillips, Rob (2002). Reflective Teaching of History 11 - 18. London - New York: Continuum.
- Portchester Castle. Information for teachers. English Heritage. Richard II's palace. (<http://www.english-heritage.org.uk/default.asp>), 4. 9. 2004.
- Rode, Marjan, Tawitian, Elissa (2004). Prvi koraki v preteklosti. Delovni zvezek za 6. razred devetletne osnovne šole. Ljubljana: DZS.
- Stradling, Robert (2001). Teaching 20th century European history. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Stradling, Robert (2004). Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Taylor, Liz (2004). Sense, relationship and power: uncommon views of place. V: Teaching History. Association Issue št. 116. September 2004, str. 6-13.
- Using historic sites. How to organize and carry out an effective group visit. English Heritage. In: Educational Pack. Information for teachers and educational group leaders. 2004/05. English Heritage.

²² Levstik, Linda S., Barton, Keith C. (2001). Doing History. Investing With Children in Elementary and Middle Schools. Second Edition. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, str. 191.

Danijela Trškan, Filozofska fakulteta v Ljubljani

MESTNI TRGI: Projekt švedske, italijanske in slovenske srednje šole

Uvod

Projektno delo je eden od načinov pouka, ki spodbuja aktivno poučevanje in učenje ter sodelovanje učiteljev in učencev, saj vključuje neposredno učiteljevo vodenje in samostojno delo učencev. Pri projektnem delu torej učitelj usmerja, pomaga in spodbuja učence pri učenju ali izpeljavi določene dejavnosti, učenci pa se navajajo na načrtovanje dejavnosti, izvedbo načrta ter razmišljajo o lastnem delu in izdelkih.

Projektno delo učence navaja na ustvarjalnost, iznajdljivost, prilagodljivost, avtonomnost, vztrajnost, odgovornost, zaupanje vase, timsko delo in odgovornost. Tudi končni izdelki projekta naj bi bili vzeti iz vsakdanje življenjske situacije ter naj bi vključevali znanje in sposobnosti različnih predmetov.

V projekt Mestni trgi se je v šolskem letu 2001/02 vključilo osemnajst dijakov iz Vasaskolan v Gävleju, osemnajst dijakov iz Liceo Scientifico Statale Guglielmo Oberdan v Trstu in dvaintrideset slovenskih dijakov iz Gimnazije Bežigrad v Ljubljani. Dijaki so bili stari od 17 do 18 let. Projekt je vodilo pet učiteljev: Jan Teeland, Mario Zarotti, Iris Sheriani, Valentina Maver in Danijela Trškan, pobudnik zanj pa je bila švedska srednja šola.

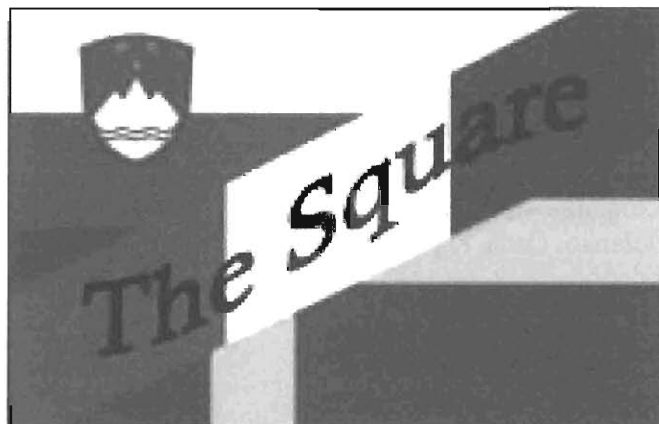
Glavni namen projekta je bil predstaviti mestne trge z več vidikov, npr. zgodovinskega, arhitekturnega, kulturnega, družbenega itd. Glavna vprašanja, ki so se nanašala na mestne trge, so bila povezana z zgodovino (lokacija, gradnja, funkcije in spremembe funkcij trgov v zgodovini), arhitekturo (funkcije trga, arhitektura stavb), sociologijo (uporaba trgov, uporabniki), politiko (odločanje o gradnji in spremembah trgov, vloga prebivalstva), umetnostjo (umetniška vrednost stavb), pri mestnih trgih v Ljubljani pa tudi s sodobnimi problemi (promet, onesnaževanje, sejemska ponudba).

Vsaka šola je poskušala predstaviti mestne trge glede na specifičnost mesta. Tako so se švedski dijaki ukvarjali bolj s spremembami in prihodnjimi spremembami trgov, italijanski dijaki predvsem z zgodovino in sedanjimi problemi trgov v Trstu, slovenski dijaki pa so se ukvarjali predvsem s tem, kako narediti Ljubljano, mestno središče, bolj privlačno.

Projekt je bil sestavljen tako, da je omogočal razvijanje čuta za evropsko identiteto in razumevanja skupne kulturne dediščine, večjo strpnost med ljudmi ter med različnimi kulturnimi in etničnimi okolji, razumevanje preteklosti in še posebej vzrokov za sodobne probleme, zlasti mest in

mestnih trgov. Dijaki naj bi se zavedali pomena lastne zgodovine in družbenega razvoja ter tudi zgodovine in družbenega razvoja drugih držav in mest.

V nadaljevanju so opisane glavne faze projekta z evalvacijo. Projekt Mestni trgi pa je v celoti predstavljen tudi na internetnem naslovu: <http://www.vasa.gavle.se/Projekt/Square/index3.html> z naslovom: »The Square. A project including Slovenia, Italy and Sweden.«

Faze projekta

V prvi fazi je potekalo srečanje učiteljev, ki so namerali voditi projekt. Enodnevno srečanje z izdelavo osnutka faz projekta slovenskih in švedskih učiteljev je potekalo julija 2001 v Ljubljani, večdnevno srečanje s časovnim načrtovanjem projekta italijanskih in švedskih učiteljev pa je potekalo v Trstu. Projekt je bil načrtovan za šolsko leto 2001/02 in je potekal v treh fazah.

Prva faza je potekala od septembra 2001 do marca 2002. Na vseh treh šolah je prva faza vključevala oblikovanje skupin in razdelitev tem oz. raziskovalnih vprašanj ter skupinsko delo. Vsaka šola je morala izdelati pisni izdelek v angleškem jeziku ter oblikovati zloženko. Spremljanje dela šol je potekalo po elektronski pošti. V prvi fazi je poskušala vsaka šola pridobiti finančna sredstva za potovanje, slovenska in italijanska šola pa tudi organizirati prenočišča za učitelje in dijake.

V nadaljevanju je opisan potek dela pri slovenskih dijakih. V prvi fazi dela so dijaki s pomočjo anketnega vprašalnika (Kaj ti ni všeč v Ljubljani?; Kaj bi se lahko spremenilo?; Ali imaš kakšen predlog?) izbirali teme za projekt Mestni trgi. Namen projekta ni bil prikazati samo zgodovinskega razvoja mesta Ljubljane, ampak tudi predstaviti glavne probleme in rešitve teh problemov.

Po izboru tem so se dijaki prostovoljno razdelili v tri skupine. Kot voditeljica projekta sem vodila in spremljala delo dijakov. Kontrola, spremljanje in koordiniranje dela skupin so potekala dvakrat mesečno, marca pa skoraj vsak dan. Pri tem mi je pomagala kolegica.

Skupina, ki je izbrala za svojo temo Mestno središče za prto za mestni promet, je morala najprej določiti člana, ki je predstavil mestno središče (glavne značilnosti mestnega prometa: avtobusi, kolesarske poti, pločniki, prehodi za pešce, signalizacije, osvetljava, zemljevid ...), člana, ki je posnel na videokamero 5-minutni videoposnetek, ter člana, ki je bil zadolžen za pisni izdelek skupinskega dela. Določiti so morali tudi datume sestankov in oblikovati dve skupini po tri dijake, ki sta pripravili konkretne predloge za preureditev ter jih predstavili v pisni in grafični predstavitvi.

Skupini, ki sta se odločili za zbiranje podatkov tudi z anketnim vprašalnikom, sta morali ravno tako določiti vsaj enega člana, ki je sestavil anketna vprašanja z uvodom; člana, ki je izvedel anketiranje; vsaj enega člana, ki je obdelal podatke grafično, ter člana, ki je prepisal vse informacije in jih dal na disketo. Ravno tako so morali določiti vsaj enega člana, ki je izbral lokacije za digitalne fotografije; člana, ki je izdelal povzetek celotnega dela za zloženko; člana, ki je posnel na videokamero 5-minutni videoposnetek, ter vsaj enega člana, ki je bil zadolžen za pisni izdelek skupinskega dela. Ravno tako so morali določiti datume za sestanke.

Vsaka skupina je morala izdelati pisni izdelek (na disketi) s fotografijami in grafi ter zloženko (eno stran za

skupno zloženko) ter pripraviti prosojnice za poročanje.

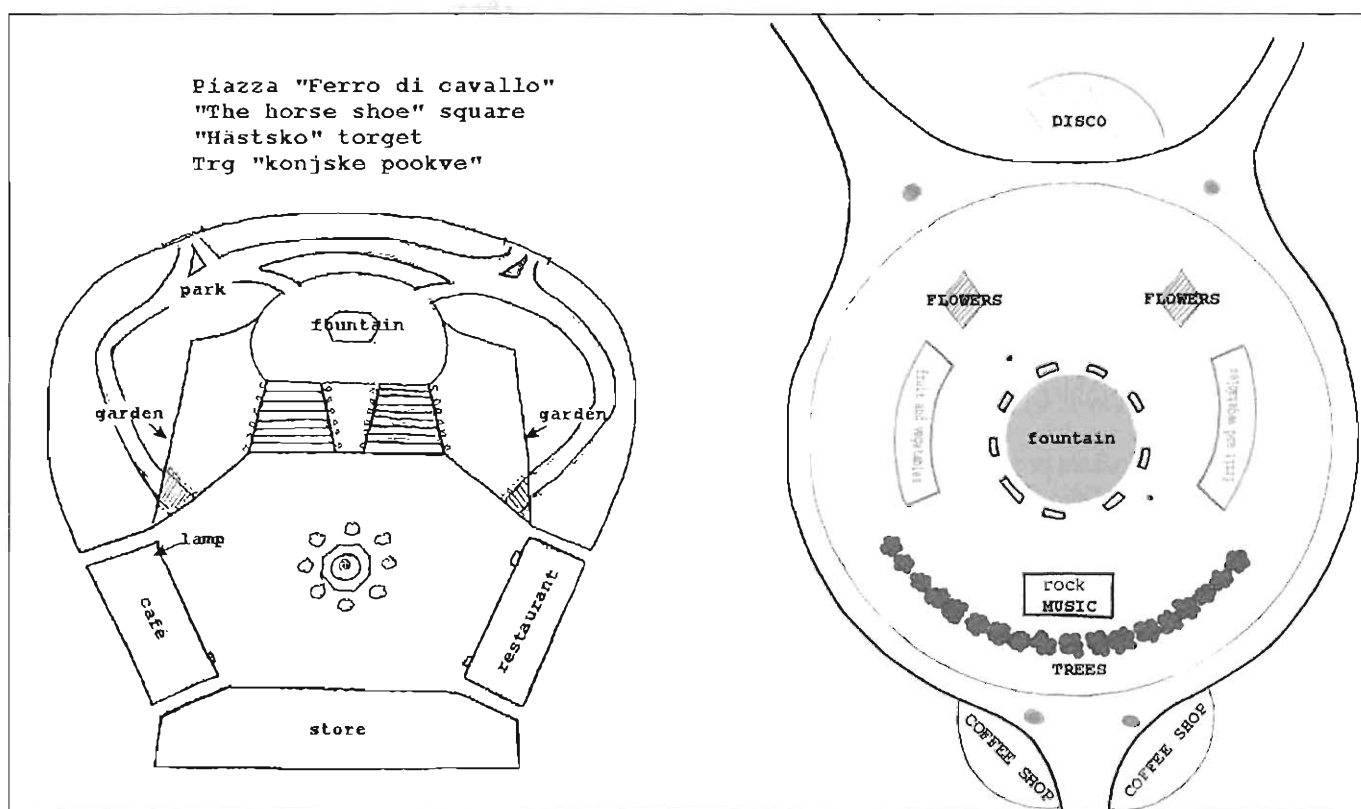
Druga faza je potekala od 3. do 5. 4. 2002. Glavni namen druge faze je bilo skupno srečanje vseh dijakov, obisk mestnih trgov in ogled mest ter predstavitev projektov. 3. in 4. aprila 2002 je bilo srečanje v Ljubljani, 5. aprila 2002 pa v Trstu.

V Ljubljani so slovenski dijaki na kratko predstavili zgodovino mesta Ljubljane in mestne trge ter tri različne podprojekte, ravno tako pa so tudi italijanski dijaki na kratko predstavili svoj projekt o mestnih trgih v Trstu. Predstavitve je potekala na Gimnaziji Bežigrad 5. aprila 2002. Po predstavitvah so dijaki iz različnih šol v skupinah (dva slovenska, dva italijanska in dva švedska dijaka) diskutirali o idealnem trgu. Delovno vprašanje za vse skupine je bilo: »Zamislite si, da ste arhitekti, načrtovalci mest. Kako bi izgledal idealen trg? Naslonite se na vaše izkušnje glede mest in na vaše projekte ter izdelajte vaš idealen trg.«

Dijaki so si ogledali središče Ljubljane 3. aprila popoldne, 4. aprila 2002 pa mestne trge in razgled na Ljubljano z gradu.

V Trstu je bila predstavitev projektov na srednji šoli Liceo Scientifico Statale Guglielmo Oberdan. Italijanski dijaki so predstavili zgodovino mesta Trsta, švedski dijaki pa svoj projekt. Po predstavitvi so dijaki po skupinah razpravljali, kako bi mestne trge v Trstu preoblikovali v idealne trge.

Posebni skupini pa sta končali osnutek za spletno stran in osnutek za skupno zloženko v angleškem jeziku. Po končanih predstavitvah so dijaki pozitivno ocenili skupni

Dva primera idealnega trga, ki so ga izdelali dijaki, 4. aprila 2002

Ljubljana, 3. april 2002

Trst, 5. april 2002

projekt, še posebej so izpostavili možnost srečanja in poznavanja novih prijateljev ter možnost uporabe angleškega jezika. Skupni ogled središča Trsta in trgov je bil popoldan 5. aprila 2002.

Tretja faza je potekala od aprila do junija 2002. Vsaka šola je oblikovala skupno vezavo vseh treh pisnih izdelkov. Posebni skupini dijakov sta prek elektronske pošte dokončali zloženko in spletno stran na internetu (<http://thesquareproject.cjb.net/>). Tako skupna zloženka vključuje predstavitev treh šol in kratek povzetek treh projektov. Spletna stran na internetu pa vključuje pred-

stavitve vseh treh projektov, slikovno gradivo idealnih trgov, fotografije dijakov, osebna mnenja in elektronske naslove dijakov.

V tretji fazi so se šole zahvalile tudi vsem sponzorjem, ki so finančno pomagali izpeljati projekt. Slovenski dijaki in mentorji so se zahvalili še posebej Gimnaziji Bežigrad in Mestni občini Ljubljana za povrnitev stroškov ter anonimnemu sponzorju za pokritje potnih stroškov. Slovenski dijaki so v tej fazi izdelali tudi skupno zloženko vseh treh slovenskih podprojektov in pripravili pisni izdelek v slovenskem jeziku.

Naukašnja siva Ljubljana

Izgled, kakršnega si želimo

SEJEMSKA PONUDBA V LJUBLJANI

Ker je Ljubljana glavno mesto Slovenije, je tu skoncentrirana večina sejemske dejavnosti. Nekateri sejmi pa se dogajajo tudi drugje, npr. v Gornji Radgoni, Kranju, Celju itd. Cilj tega projekta je bil ugotoviti, kako dobro so Ljubljančani seznanjeni s sejmsko ponudbo, če so z njo zadovoljni in kako pogosto sejme sploh obiščejo. Povprašali smo jih tudi, kakšne sejme bi še želeli, predvsem na Kongresnem trgu, ki je ena boljših lokacij za organizacijo sejmov v Ljubljani.

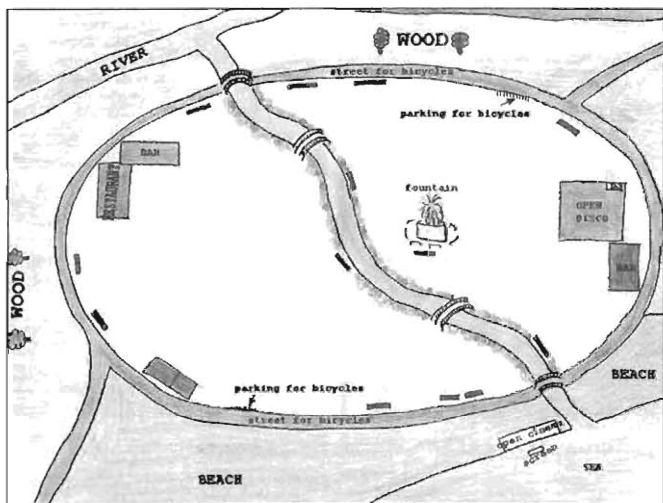
GOSPODARSKO RAZSTAVIŠČE

LJUBLJANA CENTER - KULTURNO SREDIŠČE ZA MLADE

S pomočjo ankete je naša skupina ugotovila, da v Ljubljani ni dobro poskrbljeno za kulturo in zabavo mladih. Tako smo dobili idejo o mladinskem centru, narejenem po željah mladih (ki bi ga ustvarili mladi sami). Pri naši ideji nam je pomagala anketa. Najstniki menijo, da bi tak center obiskovali pogosto, posebej če bi se nahajal v središču mesta ali v posameznih mestnih okrožjih.

Kaj najbolj pogrešate v Ljubljani?

Primer idealnega trga v Trstu.

Vsebina projekta

Švedski projekt predstavlja v uvodu trge v Gävleju (švedsko mesto, ok. 90000 prebivalcev, ki leži na vzhodni obali severno od Stockholma), zgodovinski razvoj mesta od 9. stoletja naprej, kratko predstavitev zgodovine srednje šole Vasaskolan. Osrednji del predstavlja opise, funkcije, razvoj, spremembe in širitve trgov v Gävle: Stortorget (Glavni trg), Hamntorget (Pristaniški trg), Rådhusorget (Mestni trg), Slottorget (Grajski trg), Little Square (Mali trg) ter intervjuje s prodajalci na trgih.

Švedski dijaki so si zastavili naslednjo nalogo: »Vsi trgi v Gävleju se spreminjajo. Promet je glavni razlog za spremembe, ideje in mnenja pa prihajajo iz različnih strani. Zato smo poskušali odgovoriti na različna vprašanja, ki so se pojavila. Npr. kdo odloča o naših javnih trgih, kam gredo avtobusi, kje bodo kolesarske steze in kako bodo okrašene. Hoteli smo izvedeti, ali imajo tisti, ki odločajo, tudi kakšne ideje. Govorili smo z arhitekti, uličnimi prodajalci, politiki in z mimoidočimi, da bi dobili tudi njihova mnenja o problematiki trgov.«¹

Dijaki so v projektu zapisali: »Naši trgi so del našega življenja, nekateri se bolj uporabljajo, drugi manj, vendar za vse primere velja: so tukaj. Lahko ga prečkaš, ko greš v službo ali ko se želiš sestati s prijateljem, ravno tako pa lahko greš na trg, da se oddahneš od stresnega dne, poješ kosilo ali pa samo gledaš mimoidoče.«²

Glavni trg (Stortorget) v Gävle. »Uporaba trgov se je skozi stoletja delno spremenila, vendar so nekatere stvari še vedno iste. Prodaja blaga na trgih se zdi že tradicija, ki se ne bo končala kljub modernim supermarketom.«³

Italijanski projekt predstavlja zgodovino Trsta od 4. stol. pr. Kr. do danes ter glavne trge, njihov razvoj in stavbe, ki obdajajo trge (Piazza dell'Unità d'Italia, Piazza

Glejte opombo 3.

Saint Antonio, Piazza Ponterosso). Projekt vključuje tudi intervjuje z mimoidočimi o trgih.

Dijaki so ugotovili, da so bili trgi velikokrat spremenjeni in oblikovani glede na lokalne potrebe, še posebej pa je glavni trg Piazza dell'Unità doživel številne spremembe v preteklih stoletjih. »Na tem trgu je bila vedno potreba po spremembi, da bi bil bolj primeren za razvoj mesta in prebivalstva.«⁴

Ravno tako so v svojem projektu zapisali: »Opazili smo povezavo med zgodovinskim razvojem mesta in razvojem treh trgov. Dejansko so se trgi spremenili v stoletjih glede na potrebe obdobja, preučili smo njihovo strukturo in njihovo sedanjo podobo. Intervjuvali smo tudi prebivalce mesta. Zahvaljujoč temu projektu, smo lahko razumeli gospodarsko, družbeno in politično vrednost trgov.«⁵

Slovenski projekt z naslovom Kako narediti center Ljubljane bolj privlačen (Making the Ljubljana city centre more attractive), predstavlja v uvodu glavne trge v Ljubljani. Osrednji del sestavljajo trije podprojekti: Promet, Ljubljana center – kulturno središče za mlade in Sejemska ponudba.

Glavni namen projekta, ki so si ga zastavili slovenski dijaki, je bil »narediti Ljubljano bolj čisto, prijazno, zabavno in bolj privlačno za preživljanje in življenje«. Projekt naj bi po njihovem mnenju predstavljal korak k zastavljenemu cilju. V skupinah so poskušali ugotoviti, kako bi lahko rešili probleme mestnega prometa, kaj bi lahko zajemal mladinski center in kakšna je sejemska ponudba v Ljubljani.

Prva skupina je za podprojekt z naslovom Promet napisala: »Če se odpravimo v samo srce Slovenije, v Ljubljano, našo prestolnico in zelo atraktivno turistično točko, lahko kmalu opazimo, da so naše navade v prometu izjemno slabe. Zato smo se odločili, da navedemo nekaj

¹ City Squares of Gävle. (2002). Gävle: Vasaskolan.

² City Squares of Gävle. (2002). Gävle: Vasaskolan.

³ City Squares of Gävle. (2002). Gävle: Vasaskolan.

⁴ Squares project: Piazza dell'Unità d'Italia, Piazza Sant'Antonio, Piazza Ponterosso. (2002). Trieste: Liceo Scientifico Statale Guglielmo Oberdan.

⁵ Squares project: Piazza dell'Unità d'Italia, Piazza Sant'Antonio, Piazza Ponterosso. (2002). Trieste: Liceo Scientifico Statale Guglielmo Oberdan.

predlogov za razrešitev prometnega nereda. Osredotočili smo se predvsem na največje probleme, ki jih bomo poskušali razrešiti v okviru realnih možnosti.«⁶

Promet v Ljubljani

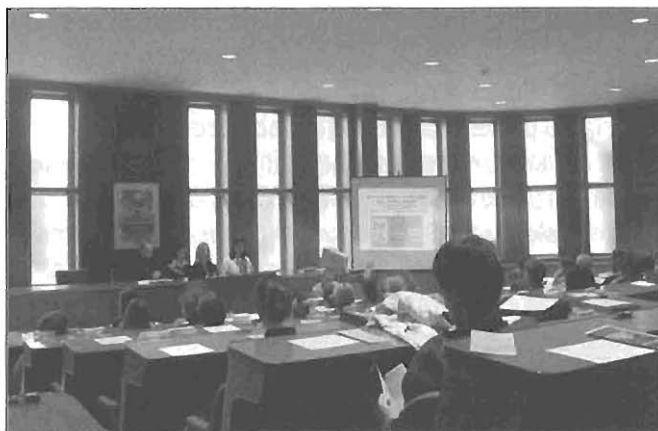
Pri preučevanju trenutnega položaja prometa v središču Ljubljane pa so našli štiri glavne probleme: problem vožnje osebnih avtomobilov skozi mestno jedro, problem parkiranja, problem mestnega avtobusnega prometa skozi center in problem onesnaževanja okolja.

Skupina je prišla do sklepa: »Z zaprtjem mestnega središča in grajske poti ter uvedbo in spodbujanjem kolesarjenja bi močno pripomogli pri izboljševanju našega okolja. Povečati bi morali tudi število travnatih površin, zasaditi drevesa ... Zaprtemu Kongresnemu trgu bi lahko na račun današnjih cestnih površin povečali površino travnika, pločnike bi s travniki ločili od kolesarskih stez in neokusno oblikovane drogove, ki služijo najrazličnejšim namenom (npr. preprečujejo parkiranje avtomobilov), zamenjali z drevesi. Ljubljana bi tako resnično postala to, kar si zasluži; čista in urejena prestolnica.«⁷

Druga skupina je za podprojekt Ljubljana center – kulturno središče za mlade (Ljubljana city centre, the youth cultural centre) izvedla anketo med mladimi.

Na podlagi anketnih odgovorov so ugotovili, »da večina ljubljanskih najstnikov meni, da je za kulturo in zabavo mladih dobro poskrbljeno, vendar pa se jim je tudi zamisel o mladinskem centru zdela zanimiva. Mladi v Ljubljani pogrešajo center za mlade ter prostor za šport in sprostitev. Najstniki menijo, da naj bi mladinski center vključeval vsa področja (kulturo, zabavo in šport). Na kulturnem področju si predvsem želijo prostor za pogovor in internet, na zabavnem področju prostor za ples, prostor za spoznavanje novih ljudi in kavarno, na športnem področju pa dobro opremljeno športno dvorano ...«⁸

Dijaki, ki so izdelali podprojekt Ljubljana center – kulturno središče za mlade, pa so imeli priložnost tudi javno predstaviti svoj projekt na 3. seji Državnega sveta mladih Republike Slovenije, 25. 4. 2002 in sodelovati pri razpravi mladih.

Državni svet mladih, 25. aprila 2002

Ker so ideje dijakov, kaj naj bi mladinski center ponujal zelo zanimive, so v nadaljevanju predstavljene v celoti.

»Po naših idejah naj bi bil center prostor združevanja mladih, torej medsebojne socializacije, prostor, kjer bi se lahko v miru pogovoril z nekom, si vzel nekaj časa tudi zase in tako skrbel za vsaj toliko nemoten duševni razvoj v družbi. Poleg teh bolj osebnih stvari bi center predstavljal tudi nekakšno »info točko«, imeli bi prostor za predvajanje diapozitivov ter ne nazadnje tudi kinotečnih filmov. Poseben prostor bi bil namenjen raznim recitalom in gostom, ki bi govorili o svoji življenjski poti, torej prostor, namenjen bolj zasebnim in umirjenim pogovorom ter vsem, ki jih zanima bolj psihološka stran življenja in ne samo materialnost. Imeli bi tudi knjižnico s knjigami lažje vsebine, torej za sprostitev in ne za zahtevnejše branje. Porodila se je tudi ideja, da bi poleg knjižniških polic stene namenili razstavam mladih umetnikov, kar bi bilo primerno za tak prostor. Kdor koli bi že vodil knjižnico, bi bil tudi zadolžen za predstavljanje literarnih del neuveljavljenih umetnikov,

⁶ Kako narediti center Ljubljane bolj privlačen. Mednarodni projekt: Mestni trg. Ljubljana: Gimnazija Bežigrad, str. 4. Making the Ljubljana city centre more attractive. (2002). City square project. Ljubljana: Gimnazija Bežigrad, str. 7.

⁷ Kako narediti center Ljubljane bolj privlačen. Mednarodni projekt: Mestni trg. Ljubljana: Gimnazija Bežigrad, str. 12. Making the Ljubljana city centre more attractive. (2002). City square project. Ljubljana: Gimnazija Bežigrad, str. 15 – 16.

⁸ Kako narediti center Ljubljane bolj privlačen. Mednarodni projekt: Mestni trg. Ljubljana: Gimnazija Bežigrad, str. 20. Making the Ljubljana city centre more attractive. (2002). City square project. Ljubljana: Gimnazija Bežigrad, str. 24.

in če bi bilo le mogoče, tudi za izdajanje le-teh. Možnost bi dali tudi vsem, ki bi se želeli preizkusiti v umetnosti, z literarnim krožkom oz. delavnico, pri čemer bi ustrezno izkušeni strokovnjaki pomagali pri razumevanju in pisanju literarnih del. Za bolj športno nastrojene bi bila na voljo soba (telovadnica) za rekreacijo oz. za športno udejstvovanje. Obstajala bi tudi soba z družabnimi igrami, center pa bi ponujal tudi možnost prostovoljnega dela. Za te primere bi imeli oglasno desko, na kateri bi bile napisane prošnje za prostovoljno delo, pa ne samo znotraj centra. V centru bi lahko na tej deski obesili letake s sporočili, s katerimi bi iskali pomoč tudi tisti, ki imajo težave z učenjem. Seveda pa nismo pozabili na kavarno, v kateri ne bi prodajali alkohola oz. cigaret, ter na večje dvorane za glasbeno ustvarjanje oz. prostor, namenjen tudi raznim koncertom. Po naših predvidevanjih bi s tem uresničili večino želja mladih. Ker bi ta center potreboval tudi nekaj denarja za administracijo, bi uvedli majhno članarino. Ker je »padla ideja«, da bi pri tem projektu o centru sodelovali le mladi, bi razpisali natečaj za notranjo in zunanjo podobo centra, ki bi vabil izrecno mlade arhitekta. Na koncu smo skoraj prišli do slogana 'Mladi za mlade', ki pa že predstavlja novo temo diskusije.⁹

Tretja skupina si je za podprojekt z naslovom Sejemska ponudba v Ljubljani (Fairs and exhibitions in Ljubljana) postavila za cilj ugotoviti, ali so prebivalci Ljubljane in okolice seznanjeni s sejmsko ponudbo, ali obiskujejo sejme in v kolikšni meri so z njimi in njihovimi lokacijami zadovoljni.

Z obdelavo ankete so ugotovili, »da so sejmi na območju Ljubljane kar dobro obiskani in da so ljudje z njimi večinoma zadovoljni, čeprav se večini ponudba ne zdi dovolj široka. Ljubljana gosti veliko število sejmov, skupaj 16. Kljub temu pa je bila najpogostejša želja anketirancev povečanje tega števila. Kar 75 % anketirancev obiskuje sejme v Ljubljani, polovica teh najraje obiskuje Gospodarsko razstavišče. Včasih tudi oglaševalske akcije pripomorejo k temu, da jih obiščemo. Med najbolj obiskanimi sejmi so Avtomobilski sejem, Knjižni sejem, sejem ob božiču ter Mednarodni pahištveni sejem. Ali se jim zdi nova sejemska ponudba dovolj zanimiva? 50 % anketirancev je odgovorilo, da sejmi niso dovolj zanimivi, 22 % trdi, da so sejmi zanimivi, medtem ko je 38 % anketirancev obkrožilo odgovor: drugo.«¹⁰

Evalvacija projekta

Dijaki so izpolnili tudi anketni vprašalnik o projektu, ki je predstavljen v nadaljevanju. Od 68 dijakov, ki so

sodelovali v projektu, je vprašalnik oddalo 51 dijakov, to je 75 %.

Na prvo vprašanje (Kako bi ocenil(a) svoje delo oz. sodelovanje pri projektu?) je 59 % dijakov odgovorilo, da je zelo dobro sodelovalo v projektu, 37 % dobro in 4 % slabo.

Na drugo vprašanje (Kako bi ocenil(a) delo svoje skupine?) je 61 % dijakov ocenilo delo svoje skupine z oceno zelo dobro, 37 % z oceno dobro in 2 % z oceno slabo.

Na tretje vprašanje (Kaj ti je bilo pri projektu najbolj všeč?) je 55 % dijakov odgovorilo, da so jim bili pri projektu najbolj všeč skupinski ogledi trgov, 33 % skupinske diskusije o projektu, 6 % javna predstavitev projektov in 6 % izdelovanje pisnega izdelka.

Na četrto vprašanje (Kako bi ocenil(a) celoten projekt?) je 49 % dijakov odgovorilo, da je bil celoten projekt zelo koristen in zanimiv, 45 % zanimiv in 6 % dolgočasen. Nihče pa ni izjavil, da je bil projekt nezanimiv.

Na peto vprašanje (Kaj si pogrešal(a) pri projektu?) so odgovorili le nekateri dijaki. Ti so menili, da bi bilo treba narediti izmenjavo dijakov še na Švedskem, oz. da bi dijaki iz Italije in Slovenije prišli tudi na Švedsko.

Na podlagi anketnih odgovorov lahko ugotovimo, da je večina dijakov projekt ocenila zelo dobro. Dodatna mnenja o projektu so bila pozitivna: npr. »Mislim, da je bil projekt dobra izkušnja, in spoznal sem nove prijatelje. Projekt je bil popoln in zelo zanimiv.«

Sklep

Poudariti je treba, da so s v projektu Mestni trgi sodelovali samo dijaki, ki so se sami odločili za sodelovanje. Vsebinski del projekta je v celoti ideja dijakov, učitelji pa so jih vodili k zaključnim izdelkom. Dijaki so v skupni zloženki zapisali: »Tri skupine so se srečale v Ljubljani in Trstu, da bi izmenjale poglede in kritično ocenile delo kolegov. Projekt je povezal ne le tri države in tri različne kulture, ampak tudi tri šole in tri različne skupine mladih.«¹¹

Projektno delo vseh treh srednjih šol je vključevalo izdelavo pisnega izdelka in zloženke v angleškem jeziku, javno predstavitev projekta, timsko delo, diskusije o mestnih trgih ter ogled Ljubljane in Trsta. Pri vseh zaključnih oblikah dela dijakov je prevladovalo izkustveno učenje, ki je vsebovalo interdisciplinarnost, diferenciacijo in individualizacijo. Projektno delo je bilo vključeno v zunajšolsko delo, dijaki in učitelji pa so uporabili vse odmore, dodatne ure po pouku in tudi proste dneve. Nihče od dijakov in učiteljev, ki so bili prostovoljno vključeni v projektno delo, ni izjavil, da so porabili svoj čas za nekoristno delo.

⁹ Kako narediti center Ljubljane bolj privlačen. Mednarodni projekt: Mestni trgi. Ljubljana: Gimnazija Bežigrad, str. 13–14. Making the Ljubljana city centre more attractive. (2002). City square project. Ljubljana: Gimnazija Bežigrad, str. 17–18.

¹⁰ Kako narediti center Ljubljane bolj privlačen. Mednarodni projekt: Mestni trgi. Ljubljana: Gimnazija Bežigrad, str. 26. Making the Ljubljana city centre more attractive. (2002). City square project. Ljubljana: Gimnazija Bežigrad, str. 31.

¹¹ Zloženka: The squares project. (2002). Slovenia, Italy, Sweden.

Jan Teeland je po končanem projektu povedala naslednje: »Delo je bilo težko, še posebej na koncu, vendar pa, ko smo videli mlade ljudi iz različnih držav, različnih jezikov, različnih kultur deliti zanimanje, znanje, se socializirati in celo postati prijatelji, je pogrelo naša srca.«

Sklenemo lahko, da pri projektih dijaki bolj intenzivno, poglobljeno in aktivno razmišljajo o zgodovinskih procesih in pojavih ter jih primerjajo s sodobnostjo. Ravno pri projektne pouku, še posebej interdisciplinarnem, lahko dijaki zgodovinske dogodke, procese, pojave, življenje ljudi primerjajo s sedanostjo oz. sodobnimi dogodki in življenjem, iščejo podobnosti in razlike ter razvijajo kritično mišljenje. Projekt pa vpliva tudi na socializacijo mladih, na družbeno ozaveščanje in samoozaveščanje, na družbeno angažiranje ter na miselni odnos do okolja in sveta, zato je še toliko bolj pomemben pri izobraževanju in vzgoji mladih.

Povzetek

Predstavljeno projektno delo z naslovom Mestni trgi, ki so ga izvedli dijaki treh evropskih držav, vključuje pridobivanje znanja, reševanje problemov, izdelovanje nalog in izdelkov ter ovrednotenje rezultatov. Projektno delo je vključevalo osnove interdisciplinarnega, podjetnostnega in problemskega pouka, saj so dijaki (zlasti slovenski dijaki) celoten projekt načrtovali sami in pri tem uporabili znanje in sposobnosti vseh srednješolskih predmetov. Dijaki so si zastavili določeno nalogo oz. problem, ki

so ga poskušali rešiti glede na preteklost in sedanost uporabe mestnih trgov v treh mestih: Ljubljani, Trstu in Gävle. Projektno delo je sistematično potekalo po fazah, kjer so učitelji prevzeli le vodstveno in mentorsko vlogo, dijaki pa v celoti vsebinsko zasnovo projekta. Projekt je tudi primer aktivnega vključevanja dijakov pri širjenju evropske kulturne in zgodovinske dediščine.

Abstract

The presented project work named City Squares, which was performed by pupils from three European states, comprises of gathering of knowledge, problem solving, solving of exercises, the fabrication of products and an assessment of the results. Project work was combined from the basics of interdisciplinary, enterprise and problem solving teaching. Pupils (especially the Slovenian ones) planned the whole project themselves and employed knowledge and skills from all secondary school subjects while doing so. Pupils set themselves a specific task or a problem, which was connected with past and present usage of city squares in the three towns of Ljubljana, Trieste and Gävle and then tried to solve it. Project work was arranged systematically by stages. Teachers took on the role of supervisors and mentors because the pupils themselves took care for entire conceptual framework of the project themselves. Project also represents an example of active collaboration of pupils in the preservation of European cultural and historical heritage.

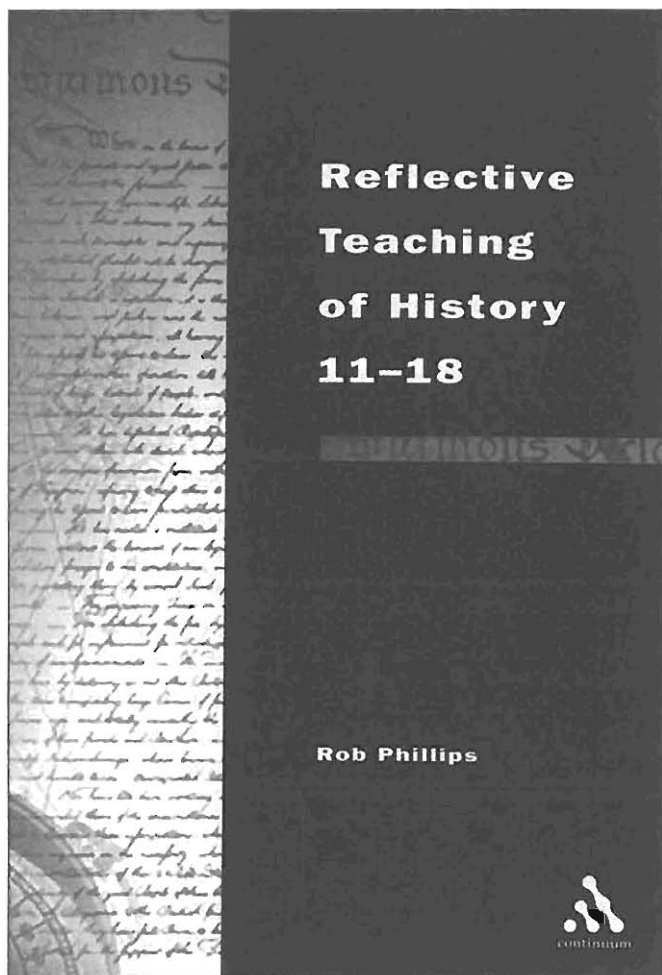
Robert Phillips: Reflective Teaching of History 11-18.

London – New York: Continuum, 2002, 180 strani.

Priročnik je namenjen predvsem učiteljem zgodovine začetnikom v Veliki Britaniji, lahko pa ga uporabljajo vsi učitelji, saj vključuje vsebine od načrtovanja učnega procesa do ocenjevanja. Priročnik poudarja, da naj bi učitelji za uspešen pouk stalno razmišljali o vsebini in razlogih za določene načine poučevanja: Kaj poučujem in zakaj tako poučujem? Zato je naslov knjige Refleksivno poučevanje zgodovine (za učence, stare od 11 do 18 let).

Priročnik vsebuje 12 poglavij. Prvo poglavje opisuje odnos med raziskovanjem in poučevanjem, pri čemer predstavlja različne vrste raziskovanja, ki se lahko uporabljajo tudi za učinkovito poučevanje oz. pripravo bodočih učiteljev zgodovine. Drugo poglavje razpravlja o poučevanju zgodovine v 21. stoletju na osnovi kratkega pregleda sprememb v devetdesetih letih 20. stoletja v Veliki Britaniji in predstavlja pomen poučevanja zgodovine

v nacionalnem kurikulumu. Tretje poglavje opisuje, kako se otroci oz. učenci učijo zgodovino s pomočjo različnih teorij o učenju. V četrtem, petem, šestem in sedmem poglavju pa avtor poskuša prikazati različne načine kreativnega poučevanja in učenja zgodovine. Tako so najprej predstavljene možnosti za razumevanje zgodovinskega znanja, zlasti konceptov: kronologije, sprememb in kontinuitete, vzrokov in posledic, nato se posveča načinom organiziranja, načrtovanja in izvajanja pouka na ta način, da ni v ospredju nadzor razreda za zmanjšanje disciplinskih težav, ampak učinkovito učenje in poučevanje, ki sproži kreativnost, izziv in zanimanje za delo v razredu. Razmišljajoči učitelj naj bi dobro poznal svoj predmet, načrtoval učne ure tako, da bi vključeval jasne cilje, pripravljaj naloge za učence, izbiral ustrezne učne oblike, metode in sredstva ter učno vsebino, primer-

no vodil razred, spremljal in ocenjeval napredek učencev itd. Avtor podaja nekatere napotke in tudi samoevalvacijska vprašanja za izboljšanje poučevanja zgodovine. Eden od načinov stimulativnega učenja zgodovine je tudi učenje z odkrivanjem, pri katerem so predstavljeni načini, kako se učno gradivo lahko uporabi tako, da vzpodbudi interes in radovednost pri učencih, oz. katera so ključna vprašanja, ki jih učitelj postavlja pri odkrivanju. Učitelj

naj bi pazljivo izbral vprašanja, besede in pojme, uporabljal ustrezen čas s premori ter kombiniral ustno in pisno komunikacijo. Posebnost v Veliki Britaniji pa so viri in metoda dela z viri, tj. na eni strani vprašanja o njihovi uporabnosti, pristranskosti in verjetnosti (učenci spoznajo in razumejo, zakaj so tudi primarni viri manj zanesljivi), na drugi strani pa uporaba virov kot informacij ali kot dokazov ter še posebej uporaba, analiza in evalvacija različnih interpretacij (učenci spoznajo in razumejo, zakaj je celotna zgodovina interpretacija). Osmo poglavje poudarja, da je zgodovina dostopna vsem, zato je poudarjen pomen jezika in komunikacije kot način dostopnosti učenja zgodovine vsem učencem, tudi tistim s specifičnimi učnimi težavami. Deveto poglavje predstavlja načine, kako lahko z različnimi nalogami in aktivnostmi dosežemo ustrezen izziv za učence in tudi primeren napredek v znanju, razumevanju in razvijanju sposobnosti. Deseto poglavje predstavlja ocenjevanje, ki naj ne bi bilo le zaključek, ampak način za spodbujanje učinkovitega učenja. Enajsto poglavje je posvečeno uporabi informacijsko-komunikacijske tehnologije, zlasti internetu in zgoščenkam ter videu, pri pouku zgodovine. Dvanajsto poglavje se zaključuje z opisom povezave med zgodovino, identiteto in državljanstvom, zlasti poudarja načine, kako lahko zgodovina vpliva na individualno, kolektivno in narodno identiteto ter kako lahko zgodovina tudi podpira državljanstvo.

Priročnik na eni strani prikazuje glavne značilnosti pouka zgodovine v Veliki Britaniji na začetku 21. stoletja (razumevanje konceptov, uporaba virov, učenje z odkrivanjem), na drugi strani pa podaja različne načine učinkovitega pouka zgodovine (tudi z vključenimi učenci s posebnimi potrebami), z uporabo sodobne tehnologije in v povezavi z državljsko vzgojo. Posamezne nasvete lahko uporabijo ali jih prilagodijo tudi slovenski učitelji zgodovine.

Dr. Danijela Trškan

Terry Haydn, Christine Counsell: History, ICT and Learning in the Secondary School.

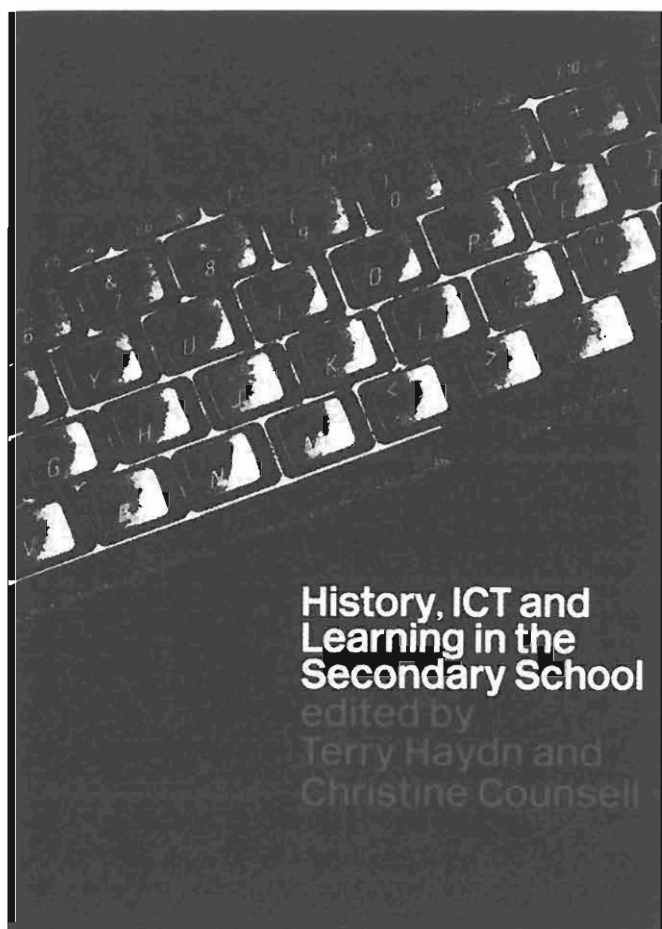
London – New York, RoutledgeFalmer, 2003, 269 strani.

Kako naj se učitelji zgodovine odzovejo na razvoj novih tehnologij?

Avtorja knjige Zgodovina, IKT (informacijska in komunikacijska tehnologija) in učenje v šolah (11–18 let v VB) ugotavljata, da nova tehnologija ne predstavlja samo korist pri učiteljih, ampak večjo skrb in včasih tudi prisilo. Po mnenju britanskih politikov je prihodnost v združitvi

izobraževanja in tehnologije. Znanje je moč. IKT pa je možnost. Velik del knjige prinaša pozitivne elemente uporabe novih tehnologij pri pouku zgodovine in tudi načine, kako lahko uporaba IKT zagotavlja zanimivo, prijetno in profesionalno delo učiteljev zgodovine.

Avtorja ne želita prepričevati, da je treba vedno bolj uporabljati IKT pri zgodovini ali da je izobraževanje

boljše z uporabo IKT. Poskušata predstaviti, kaj lahko IKT prispeva in kako je lahko povezana s predmetom zgodovina, saj je IKT lahko tudi eden od načinov, kako se lahko uči.

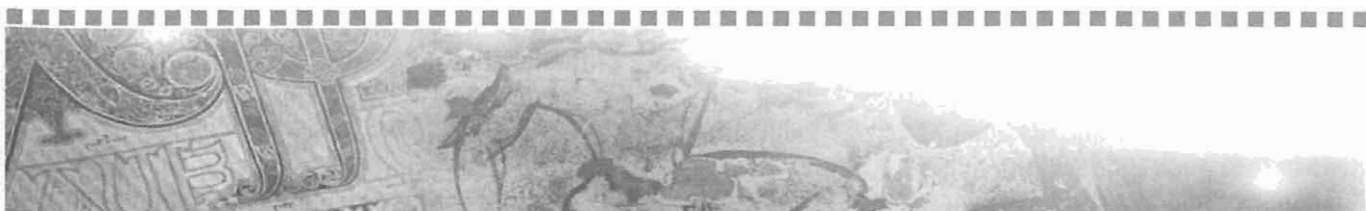
Tako so v knjigi podani trije predlogi. Prvi predlog je, da je treba razmisliti, za kaj je lahko IKT koristna pri pouku zgodovine in za kaj tudi ne. Če bi bila IKT tako čudovita, zakaj je potem ne uporabljajo vsi učitelji kot ustaljeno rutino. Drugi predlog je, da je treba upoštevati, kako se učenci učijo, upoštevati razliko med informacijo in znanjem in še posebej specifičnosti predmeta. Tretji predlog je, da je treba upoštevati povezavo med IKT in zgodovino ter tudi namen šolske zgodovine, saj je treba predvidevati, katere naloge se najpogosteje uporabljajo pri predmetu, in na podlagi teh nalog izbrati tudi načine uporabe IKT (npr. video pri pouku, Microsoft Word za izdelovanje projektov, kamera pri terenskem delu ipd.). Upoštevati je tudi treba, da je v informacijski družbi treba pripravljati mlade na odraslo življenje oz. državljanstvo.

Priročnik vključuje 10 poglavij. Prvo poglavje (Računalniki in zgodovina: govornišvo, realnost in učne ure v

preteklosti) predstavlja uporabo računalnikov pri zgodovini zadnjih dvajset let v Veliki Britaniji. Drugo poglavje (Uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije: počasen napredek ...) predstavlja ugotovitve britanske inšpekcije o uporabi IKT. Povečano število računalnikov v šolah še ne pomeni rešitve problema, ampak predvsem skrben razmislek o vplivu nove tehnologije na učni proces. Tretje poglavje (Pozabljene igre: najprej zgodovinsko mišljenje – dolgoročno, srednjeročno in kratkoročno načrtovanje) predstavlja pomen dolgoročnega (določen razred), srednjeročnega (tematsko) ali kratkoročnega načrtovanja (ena učna ura) za napredovanje pri znanju in razumevanju zgodovine na sploh, brez IKT ali z uporabo IKT. Četrto poglavje (Konstrukcija učnega paketa: integriranje virtualnih virov z resničnim svetom poučevanja in učenja) predstavlja načine uporabe IKT kot sestavni del učnih ur in ne samo enkratni ali večkratni obisk računalniške učilnice. Peto poglavje (Povezovanje splošnega in specifičnega: podatki in učenje zgodovine) predstavlja uporabo statističnih podatkov in grafov, ki omogočajo preverjanje znanja in ustvarjanje hipotez o preteklosti. Šesto poglavje (IKT in zemljevidi: pomemben razvoj za učitelje zgodovine) opisuje načine, kako je digitalna tehnologija omogočila lažji dostop do različnih zgodovinskih zemljevidov. Sedmo poglavje (Uporaba IKT za razvijanje zgodovinskega razumevanja in spretnosti) predstavlja načine, kako lahko učenci s pomočjo IKT načrtujejo in organizirajo svoje delo, zlasti raziskovalno delo. Osmo poglavje (Kaj storiti z informacijami? Za medsebojni vpliv zgodovine in IKT) predstavlja možnosti za poglobljeno znanje in razumevanje zgodovine ter uporabo zgoščenk in interneta. Deveto poglavje (Začeti z IKT pri zgodovini) predlaga rešitve za učitelje, ki začenjajo uporabljati IKT pri pouku, deseto poglavje (Zgodovina, IKT in učenje 2002–2010) pa prinaša nekatere ideje, kako uporabiti IKT v času rednega pouka v šolah za zunajšolske dejavnosti. Avtorja sta prepričana, da bodo leta 2010 skoraj vsi učitelji zgodovine uporabljali IKT, in to ne zaradi prisile, temveč zaradi tega, ker bodo uživali pri uporabi, in ker jim bo IKT omogočala lažje delo in ker se bodo zavedali, da lahko tudi z IKT učinkovito poučujejo.

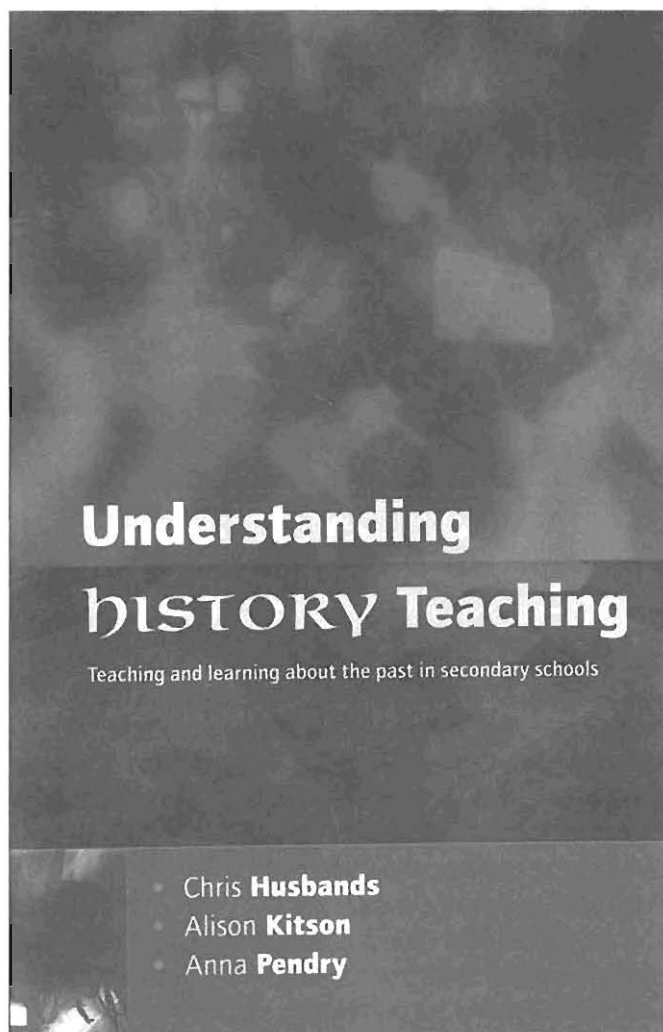
Kako vključiti IKT v pouk zgodovine, je lahko težka naloga. Tako pričujoča knjiga opisuje različne možnosti uporabe IKT ter ponuja teoretične in praktične primere, ki lahko pomagajo tudi slovenskim učiteljem zgodovine pri načrtovanju uporabe IKT pri pouku in svojem delu.

Dr. Danijela Trškan

Chris Husbands, Alison Kitson, Anna Pendry: Understanding history teaching.

Maidenhead-Philadelphia, Open University Press, 2003, 173 strani.

Knjiga Razumevanje poučevanja zgodovine predstavlja zanimiv opis poučevanja zgodovine v Veliki Britaniji, saj vključuje različne načine šolskega dela učiteljev zgodovine, ki so jih avtorji zbrali na osnovi hospitacij, intervjujev o pouku zgodovine, učnih načrtih in učbenikov ter opisnih in statističnih podatkov različnih šol.

Vsebina knjige je razdeljena v tri dele, ki imajo skupaj devet poglavij. Prvi del ima naslov Razumevanje zgodovinske izobrazbe: Kaj se dogaja s poučevanjem zgodovine?; Zakaj raziskovati poučevanje zgodovine?; Kako je bila izvedena raziskava za to knjigo? Drugi del ima naslov Razumevanje učiteljev zgodovine: Kaj učitelji zgodovine delajo v razredu?; Kaj učitelji zgodovine vedo?; Kako učitelji zgodovine uporabljajo svoje znanje? Tretji del ima naslov: Razumevanje učnega načrta za zgodovino: Kako izgleda pouk zgodovine?; Zakaj šolska zgodovina?; Kakšna je prihodnost zgodovinske preteklosti?

Najbolj zanimivi so opisi poteka učnih ur, pogovori z učitelji in razmišljanja učiteljev, ki so jih avtorji sestavili s pomočjo intervjuja, ki so ga izvedli takoj po končani hospitaciji oz. opazovanju dela učiteljev v razredu. Glavna vprašanja, ki so jih zastavili učiteljem, so bila, kaj so hoteli doseči oz. katere učne cilje so si zastavili ter še posebej, zakaj so uporabili določen pristop k delu (učne oblike, metode in sredstva ter aktivnosti učencev). Avtorji v knjigi ne podajajo ocen ali mnenj, ampak prikazujejo predvsem pomen učiteljevega poučevanja. Ugotavljajo, da učitelji natančno vedo, zakaj uporabljajo določene metode in naloge za učence, in da se je poučevanje zgodovine izpred 30 let, ko je prevladovala razlaga v razredu in zapisovanje razlage, bistveno spremenilo. Učitelji uporabljajo pri aktiviranju učencev veliko zgodovinskih učil in pripomočkov ter različne vrste nalog, ki spodbujajo aktivno vključevanje učencev v učni proces.

Npr. opis neke ure s 17-letniki. Učenci sedijo v skupinah. Učiteljica je ravno ugasnila televizijo. Ogledali so si kratke odlomke iz dveh televizijskih dokumentarcev o renesansi. Učiteljica je učencem podala naslednja navodila: »Dam vam nekaj minut, da zapišete nekaj razlik v interpretacijah vloge mesta Firence v renesansi iz dokumentarcev. Potem primerjajte zapiske na dva načina, pri prvem načinu primerjajte seznam s svojim sosedom, potem pogledajte še odlomek iz Burkhardta, ki je klasična, zelo stara interpretacija. Želim, da vidite, ali so kateri odlomki zasnovani na Burkhardtu. Dve minuti samostojno, potem pet minut v dvojicah.«

Učenci zapišejo svoje ideje. Eden vpraša za pojasnilo: »Prvi odlomek ni bil samo o Firencah, ali ni tako? Kako pomembno je to?« Učitelj odgovori: »Pomisli na ugotovitve vseh treh, Burkhardta, prvega in drugega odlomka.« Po sedmih minutah učitelj zahteva od učencev, da ugotovijo podobnosti in razlike v interpretacijah, potem pa še, kakšen vpliv je imelo Burkhardtovo delo iz 19. stoletja na opise renesanse. Po 10 minutah učiteljica uporabi še kopijo sodobne interpretacije (Peter Burke). Učiteljica pove: »To je videnje, ki je zelo različno od Burkhardta, in spomnila sem se nanj, ko sem bila še študentka; je mnogo bolj sociološka interpretacija. Preberite in vprašajte za pojasnilo, če ga potrebujete, potem pa bom želela, da napišete besedilo, dolgo 500 besed, v katerem boste primerjali interpretacije o vlogi Firenc v renesansi. Pokazati boste morali sposobnost analize zgodovinskih interpretacij ...« (Str. 39–40).

Knjiga ne predstavlja napotkov za poučevanje, ampak poskuša opisati praktične načine in strategije, ki jih upo-

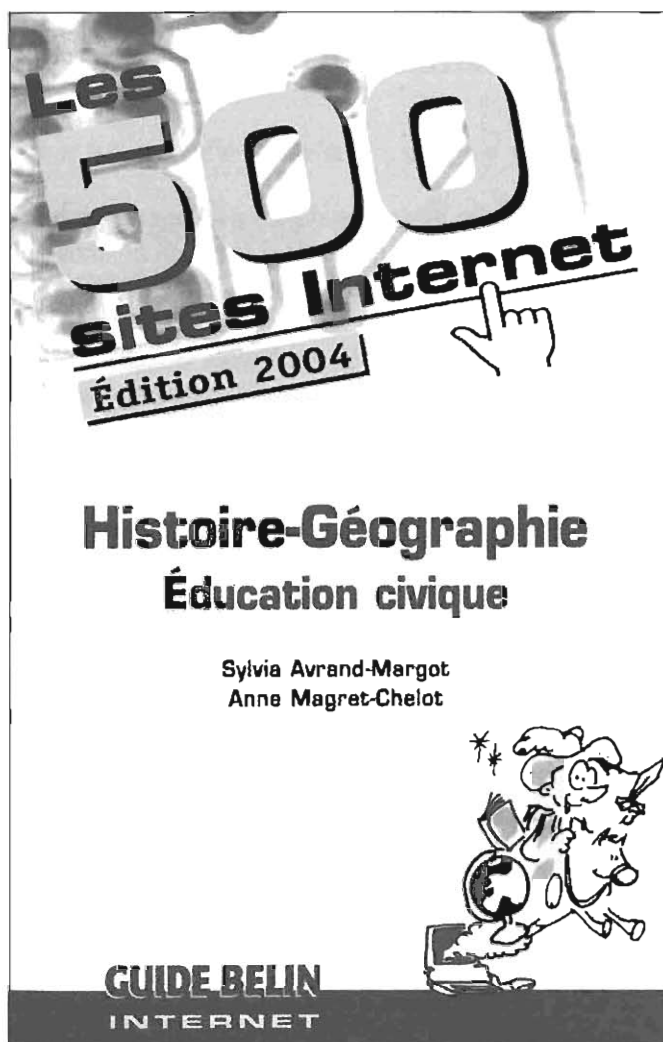
rabljajo izkušeni učitelji zgodovine, kot tudi razumevanje, zakaj tako delajo. Na ta način ti opisi predstavljajo osnovno za nadaljnje razvijanje načinov poučevanja zgodovine. Avtorji so mnenja, da se lahko reforme in spremembe naredijo le na podlagi temeljitega raziskovanja, kaj učitelji že delajo. Ker knjiga predstavlja način poučevanja zgodovine v letih 1999–2001, lahko slovenski učitelji zgodovine

izvedo, kaj se je konkretno dogajalo v razredih pri pouku zgodovine v Veliki Britaniji oz. tudi še danes (avtorji se zavedajo, da bodo v prihodnosti vključene nove strategije in učni pripomočki), npr. kako učitelji poučujejo, kako se učenci učijo zgodovino itd.

Dr. Danijela Trškan

Sylvia Avrand-Margot, Anne Magret-Chelot: *Les 500 sites Internet. Édition 2004. Histoire-Geographie, Éducation civique.*

Paris, Éditions Belin, 2003 251 strani.

Avtorici predstavljata uradne spletne strani in tudi private spletne strani, ki sta jih zbrali zato, ker vključujejo obsežne in prepričljive informacije, ki so lahko koristne za pouk zgodovine, geografije in državljanske vzgoje v osnovni ali srednji šoli.

Spletne strani so urejene po tematikah. Prvi dve sta namenjeni temeljnim informacijam za učitelje (uradni dokumenti, institucije, sindikati, založbe, večpredmetni portali, mediji in časopisi itd.). Šest tematik je namenjenih zgodovini. Spletne strani so razdeljene po obdobjih: prazgodovina, antika, srednjeveška zgodovina, zgodovina novega veka in sodobna zgodovina, ena tema pa vključuje splošne spletne strani za zgodovino (glavni portali, specializirane revije, muzeji, igre, oddaje itd.).

Geografske spletne strani so razdeljene v devet tematik: splošne strani, kartografija, pokrajine, narava, reke in pristanišča, demografija, gospodarstvo, mesta, Francija in njene regije, ostali del sveta. V osem tematik pa so razporejene spletne strani za državljansko vzgojo: politika, družba in organizacije v Franciji; pravice in svoboščine; Evropa; dediščina in okolje; državljanstvo in sodišče; solidarnost; vsakdanje življenje, in še ... Večina spletnih strani je v francoskem jeziku, nekatere pa so tudi v angleškem in španskem jeziku. Nekatere spletne strani vključujejo tudi zvočne ali videoposnetke.

Za slovenske učitelje zgodovine sem izbrala 10 spletnih strani, osem v angleškem in dve v francoskem jeziku, ki jih predstavljam v nadaljevanju.

1. http://www.bc.edu/bc_org/avp/cas/fnart/arch – Arhiv evropske arhitekture za vsa obdobja.
2. <http://www.hpol.org> – Stran vsebuje slavne politične govore.
3. <http://academic.brooklyn.cuny.edu/history/core/pics> – Stran je bogata s slikovnim gradivom.
4. <http://www.musee-online.org> – Stran, na kateri se lahko izberejo muzeji.
5. <http://www.sacredsites.com/explore.html> – Stran s fotografijami verskih krajev.
6. <http://www.earthcam.com>; <http://www.onlinecamera.com> – Spletna kamera, ki popelje v nekaj sekundah na vse strani sveta.

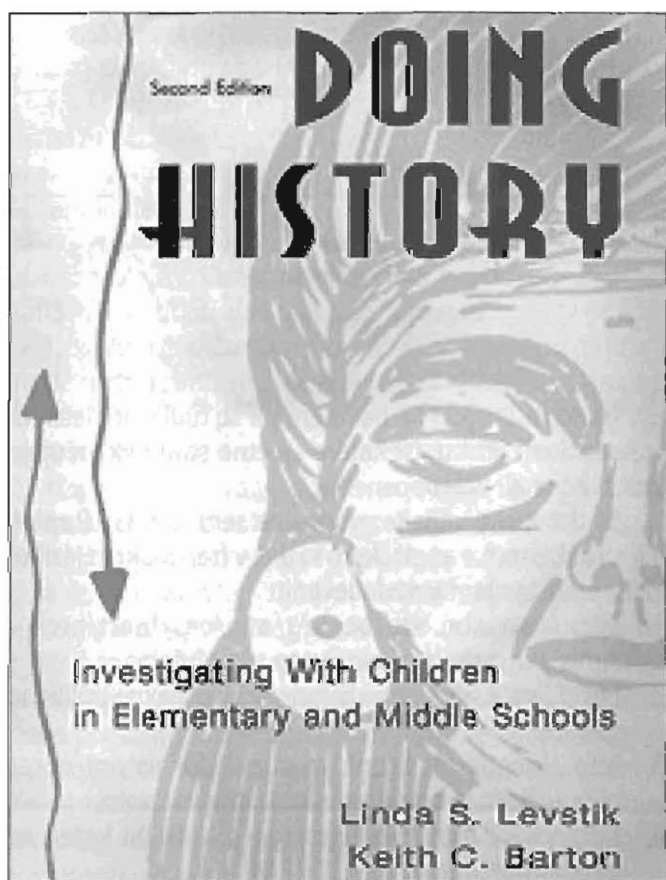
7. <http://www.ehmelhm.hachette-multimedia.fr/infos/accueil> – Spletna enciklopedija v francoskem jeziku.
8. <http://histoire.geo.free.fr/> – Spletna stran za zgodovino in geografijo v francoskem jeziku.
9. <http://historicaltextarchive.com/> – Spletna stran vsebuje različne povezave, elektronske knjige in članke.
10. <http://www.h-france.net/> – Bogata spletna stran za zgodovino, ki vsebuje elektronska besedila, zemljevide, arhive, muzeje itd. v Franciji.

Avtorici opozarjata, da so mogoče nekatere strani spremenjene ali pa so umaknjene iz spleta. To smo ugotovili tudi pri pregledu nekaterih spletnih strani, ki smo jih želeli predstaviti, a niso bile več dostopne. Glavni namen ni, da bi bil to priročnik, kako uporabiti spletne strani, ampak posreduje seznam in povezave, ki omogočajo iskanje različnih vrst informacij, pisnih, vizualnih, avditivnih itd. za šolsko ali domače delo. Učitelji lahko uporabljajo določne spletne strani tudi za pripravo učnih ur oz. za uporabo različnih virov informacij.

Dr. Danijela Trškan

Linda S. Levstik, Keith C. Barton: **Doing History. Investing with Children in Elementary and Middle Schools.**

Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2001, 217 strani.

Vsi učenci so povabljeni, da postanejo udeleženci zgodovine oz. da sodelujejo pri avtentičnem zgodovinskem odkrivanju. Ameriška avtorja predstavljata aktivno delo v razredu, kjer učenci odkrivajo oz. zbirajo podatke,

jih organizirajo in interpretirajo ter na koncu tudi predstavijo. Delo je nastalo na podlagi številnih obiskov šol, opazovanj razrednega dela in pogovorov z učitelji, tako da predstavlja konkreten način pouka zgodovine v ZDA (Elementary Schools: 6–11 let, Middle Schools: 12–14 let). Odkrivajoči pouk oz. učenje z odkrivanjem ima glavni namen, da zagotovi učencem razumevanje zgodovine, ki je več kot navadno znanje. Zato morajo učitelji zagotoviti pogoje za samostojno odkrivanje oz. poizvedovanje.

Primeri učenja z odkrivanjem oz. kako učenci lahko »delajo« – ustvarjajo zgodovino, so predstavljeni v 13 poglavjih. Prvo poglavje, Družbeno-kulturni kontekst učenja zgodovine, predstavlja vlogo zgodovine pri pripravi učencev za aktivno državljanstvo in demokracijo. Tako avtorja ugotavljata, da zgodovina pomaga razmišljati, kdo smo; zgodovina pomaga tudi prihodnosti; zgodovina govori o pomembnih temah in vprašanjih; zgodovina je interpretativna; zgodovina je razložena v obliki logične pripovedi; zgodovina je več kot politična zgodovina; zgodovina je sporna itd. Izpostavljata, da učenci ne bi smeli sprejeti samo ene interpretacije, ampak bi morali razumeti različne interpretacije zgodovine. Drugo poglavje, Predmetno odkrivanje pred teorijo, predstavlja pomen didaktične teorije za učitelje, saj teorija učiteljem pomaga vzpostaviti smisel njihovega dela. Tako ugotavljata, da učenje pomeni poglobljeno razumevanje. Za to pa morajo učitelji predvidevati navodila in delo na podlagi učenčevega predznanja; učenci se učijo s pomočjo poglobljenega odkrivanja; poučevanje pomeni motiviranje, spodbujanje in pomoč pri odkrivanju. Tretjo

poglavje izpostavlja pomen odkrivanja oz. poglobljenega učenja, pri katerem učenci ocenjujejo, interpretirajo in odgovarjajo na različna vprašanja o vlogi in pomenu interpretacij. Četrto, peto in šesto poglavje opisujejo pomen osebnih ali družinskih zgodb pri odkrivanju zgodovine ter pomen lokalne zgodovine za razumevanje svetovne in obratno s pomočjo intervjujev. Sedmo poglavje predstavlja zanimive ideje in možnosti, kako lahko učenci ustvarijo šolski muzej. Osmo poglavje prikazuje učenje z odkrivanjem kot interdisciplinarno učenje, pri katerem se znanje, sposobnosti in vedenje učencev dopolnjujejo. Deveto poglavje predstavlja načine, kako učenci ovrednotijo pripovedna besedila, kako prepoznavajo vlogo različnih virov in dokazov pri pisanju zgodovinske preteklosti in tudi sami poskušajo napisati pripoved na podlagi izbranih virov kot dokazov za njihovo zgodovinsko pripoved. Zadnja štiri poglavja so usmerjena v razumevanje občutljivih in konfliktnih tem, različnih pogledov in mnenj, različnih perspektiv v ameriški zgodovini in še posebej v različne vloge umetnosti, ki je pomemben vir za odkrivanje oz. razumevanje zgodovine.

Avtorja zaključujeta, da lahko učenci z odkrivanjem, ki omogoča boljše razumevanje zgodovine, bolj cenijo zgodovino, so bolj pripravljeni in bodo zgodovino smotno uporabljali v svojem življenju. »Biti človek, pomeni misliti in občutiti, pomeni razmišljanje o preteklosti in gledanje v prihodnost. Doživljamo, govorimo o teh izkušnjah, drugi premišlujejo in jim dajejo nove oblike. Ta nova oblika vpliva in ustvarja načine doživljanja življenja naslednjih generacij. Za to pa je pomembna zgodovina.« (Str. 191)

Knjiga je lahko tudi priročnik, saj vključuje konkretne primere izvajanja učenja z odkrivanjem (zbiranje in analiziranje informacij, zbiranje in analiziranje različnih virov, ocenjevanje različnih perspektiv, upoštevanje različnih interpretacij, ustvarjanje zgodovinskih pripovedi na podlagi dokazov itd.), podaja primere sprotnega avtentičnega ocenjevanja in tudi seznam literature pri vsakem poglavju. Priročnik poskuša v učiteljih zbuditi razmišljanje o svojem delu. Stevilne predstavljene ideje o možnostih učenja zgodovine z odkrivanjem kot učinkovita strategija za boljše razumevanje zgodovine lahko učitelji zgodovine uporabijo pri rednem ali zunajšolskem pouku.

Dr. Danijela Trškan

Education and the Historic Environment.

London – New York, Routledge, 2004, 227 strani.

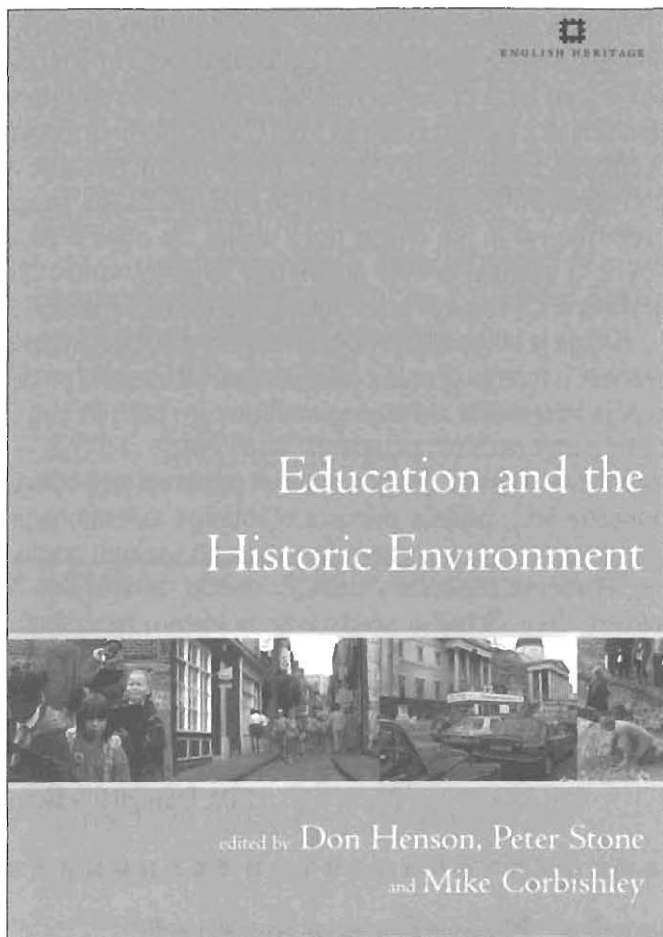
Preteklost je okrog nas in poučevanje zgodovine je del vsake družbe. Izbira, kaj se poučuje in kako, pa je bolj zapletena. Tako knjiga Izobraževanje in zgodovinsko okolje prikazuje pomen uporabe zgodovinskega okolja pri poučevanju mladih ter je namenjena zlasti študentom, učiteljem in univerzitetnim učiteljem, arheologije in kulturne dediščine.

Knjiga vključuje 20 različnih prispevkov različnih avtorjev, ki so razdeljeni v štiri dele. Prvi del, Sedanje stanje izobraževanja v Veliki Britaniji, vključuje šest prispevkov, ki govorijo o izobraževalnem sistemu v Veliki Britaniji, arheologiji v šolah, interpretacijah zgodovine ter arheologiji na različnih stopnjah izobraževanja. Drugi del predstavlja državne organizacije s petimi prispevki (English Heritage Education, The Council for British Archaeology, The Council for Scottish Archeology itd.). Tretji del predstavlja z dvema prispevkoma izobraževalno vlogo avdiovizualnih sredstev: televizije in informacijsko-komunikacijske tehnologije pri širjenju poznavanja arheologije. Četrty del vsebuje sedem prispevkov oz. primerov dobre prakse iz arheologije. Tako prispevki prikazujejo možnosti povezovanja arheologije z izobraževanjem. V Veliki Britaniji obstajajo arheološka društva in organizacije, ki skrbijo, da je znanje arheologije dostopno mladim in odraslim. Tako npr. šolam ponujajo brezplačne ogleda arheoloških izkopavanj, zgodovinskih ali arheoloških zna-

menitosti, prirejajo odprte dneve arheoloških izkopavanj, ki se jih lahko udeležijo mladi, pripravljajo delovne liste (za učence, stare več kot 14 let), tako da lahko učenci samostojno opazujejo in zapisujejo, pa tudi izkopavajo, fotografirajo in izdelujejo dokumentacijo o arheološkem delu. Za širjenje arheološkega znanja društva poskrbijo tudi z zloženkami, publikacijami, razstavami, predstavitvami in različnimi delavnicami, v katere so lahko vključeni tudi udeleženci. Delo poteka v arheoloških muzejih in arheoloških parkih. Učenci se lahko naučijo analizirati materialne zgodovinske vire oz. arheološke najdbe ter spoznajo vlogo pomožnih zgodovinskih ved (numizmatika, epigrafika, heraldika ...) pri zgodovini. Najpogosteje učenci v Veliki Britaniji na terenu raziskujejo stavbe in obzidja ter v muzejih različne predmete. Z dovoljenjem lokalne oblasti, šole in staršev pa se lahko osnovnošolci lotijo tudi pravih arheoloških izkopavanj na določenem prostoru in poskušajo opraviti delo arheologov.

Knjiga je neke vrste priročnik, saj predlaga, na kakšen način izrabiti okolje za izobraževanje, pri arheologiji in tudi drugih predmetih, ter tako predstavlja pomemben prispevek k izobraževanju in kulturni dediščini. Učenci pa se na ta način že usposabljaajo za odkrivanje, raziskovanje in vrednotenje arheoloških virov.

Dr. Danijela Trškan

Opazovanje groba

MARTA VERGINELLA: ŽENSKA OBROBJA. Vpis žensk v zgodovino Slovencev.*

Ljubljana, Delta 2006, 203 strani.

Pričujoča knjiga je po besedah avtorice knjižna objava njenih že objavljenih člankov, v katerih je posegala v zgodovino žensk, izšla pa je pri založbi Delta. Poznamo tudi revijo z istim imenom, in sicer revijo za ženske študije in feministično teorijo, ki se je namenila ozaveščati na drugačen način še o drugačnih ženskih prostorih.

Ob prebiranju knjige se mi je neprestano pojavljalo vprašanje: »Kje so izвори ženske zapostavljenosti v odnosu do moškega?« Zapostavljenost se v različnih obdobjih kaže na različne načine. Žal, tudi še danes.

Povsem preprost odgovor sem dobila v prvi knjigi zbranih del Angele Vode z naslovom Spol in upor.

Prvotni ljudje so živeli v hordah (krdelih), v katerih je vladala medsebojna enakost tudi glede žensk in otrok. Moške in žene ene skupine so se spolno družili med seboj, zato se tudi to obdobje imenuje doba krvnega sorodstva. Postopoma so se posamezne krvne skupine oblikovale v višje organizirane skupnosti s skupnim imetjem in go-

spodarstvom na temelju delitve dela po spolu, starosti, moči in zmožnosti posameznikov. Te oblike skupnega življenja imenujemo zadruge (občine, župe). V njih so imeli vsi člani enake pravice in dolžnosti. V tem času se je razvila pri mnogih rodovih posebna socialna tvorba, to je materinska zadruga. Vse, ki so živeli v tej zadruzi, je vezalo le sorodstvo materinega pokolenja. Očetov rod je bil nepomemben. Mož je bil tisti, ki se je priženil v materinsko zadrugo in si je moral ženo odslužiti z delom. Otroci so bili izključna last materinega rodu, očeta niso šteli niti za svojega sorodnika. Vse pravice in dolžnosti so prehajale na otroke od materine strani. Tudi v zgodovini starih Slovanov so primeri, ki kažejo, da je bil ženin položaj v davni preteklosti na višji stopnji, kot je danes. Tak primer je Libuša, ki je vladala Čehom. Tudi pri Germanih je v prastari dobi vladalo materinsko pravo, o čemer priča njihova starejša književnost. Spomnimo se še starih Egipčanov, pri katerih je bil družbeni položaj žene tak, kakršnega

* Članek je bil z drugačnimi poudarki objavljen tudi v časopisu Svobodna misel z dne 22. decembra 2006, št. 24, str. 26–31.

je pozneje zavzemal mož. Žena je imela v odnosu do moža popolno svobodo in pogosto tudi absolutno oblast.

Kje so vzroki za takšen izjemen položaj žene, ki se ni nikoli več ponovil?

Žena se je prva ustalila. Medtem ko je bil mož na loviščih in bojnih pohodih, si je žena ustvarjala bivališče, ki naj bi nudilo zavetje njej in njenim otrokom. Žena je bila tista, ki je prva začela obdelovati polje, in sicer sprva čisto sama. Ker je bilo pridobivanje hrane z lovom veliko bolj zanesljivo kot z obdelovanjem zemlje, je ženi povsem naravno pripadala nadvlada. Žena je bila gospodarsko močnejši del, saj so bile večje možnosti pridobivanja hrane v njenih rokah. Ker je bila žena kot delovna moč za skupnost veliko več vredna kot mož, je zadruga raje pustila moža, da se je izselil, kakor pa ženo. V primeru da je mož vseeno dobil ženo v zadrugo, jo je moral odkupiti ali odslužiti z delom.

Zaradi gospodarskega razvoja je zadruga postopoma prešla v možovo oblast. Materinskemu pravu – matriarhatu – je sledilo očetovsko pravo – patriarhat. Počasi se je tudi mož, ki je bil prvotno lovec in borec, ustalil, se začel ukvarjati z obdelovanjem zemlje, izdelovanjem orodja in s trgovanjem. Prevzel je ženin delokrog, žena pa se je posvetila hišnim opravilom in otrokom. Zadržna lastnina, tudi zemlja in druge dobrine, je prešla v last družinskega poglavarja. Tudi žena je postala moževa lastnina, kajti sedaj jo je mož lahko kupil. Žena je prenehala obstajati kot samostojen človek. Postala je njegova služabnica, roditeljica njegovih otrok, ki so pomenili prirastek delovne moči v družini. V tem podrejenem položaju, ki je marsikdaj spominjal na suženjskega, je žena ostala tisočletja.¹

Od antike dalje so bile ženske socialno in politično odvisne od moških. V antiki se je patrilinearni red dokončno utrdil. V družbi starega reda je bila ženska, ne glede na svoj socialni izvor, lahko le žena ali vdova. Samostojno življenje ženske, torej, življenje zunaj družinskih okvirov brez moškega varuštva, je bilo za žensko tako rekoč neizvedljivo. Po besedah avtorice so si lahko takšen položaj najlažje privoščile bogate vdove, na svoj način tudi redovnice ali pa brezdomke, ki so sicer imele svobodo, a so hkrati imele »nesvobodo« spričo svoje potisnjenosti na sam družbeni rob. V to skupino žensk lahko prištejemo tudi prostitutke, ki pa so bile zopet deležne velikega zgražanja družbe. Pri tem se mi postavlja vprašanje, kako da družba ni (in še vedno ne) obsojala moških, ki so koristili njihove usluge.

V srednjem in novem veku se je patrilinearni red, po besedah avtorice, bolj renoviral kot reformiral. Ženske so prevzele ime, ugled, dobrine po moški liniji. S poroko je oblast, ki jo je imel do takrat nad ženo oče, prešla na moža. Tudi če je po poroki žena ostala v očetovi hiši, je

prevzela možovo družinsko ime. Njihova glavna naloga je bila skrb za ohranjanje patrilinearnega reda.²

Kljub opisanemu položaju lahko zasledimo poskuse umeščanja žensk v zgodovino že od antike dalje. Plutarh je napisal kratko biografijo krepstnih žensk, Giovanni Boccaccio repertorij pomembnih žensk *De Claris Mulieribus* (ok. 1359)³ ali pa Cristine de Pisan, ki se je v delu *Mesto žensk* (ok. 1504) zavzela za vpis žensk v zgodovino in za ženski odgovor mizogini tradiciji. Njeno delo sicer lahko beremo kot prvi zagovor žensk in začetek feminizma, vendar je treba poudariti, da je delo vsebovalo številna dvomja.⁴

V prvem poglavju z naslovom »Ženske med idealom in resničnostjo«⁵ avtorica na primeru prebivalk Brega, to je podeželskega območja jugovzhodno od Trsta, pokaže, da položaja žensk znotraj tradicionalne kmečke skupnosti ne moremo ocenjevati le iz vidika političnega življenja. Žena je bila sicer izrinjena iz javnega življenja, ki je bilo domena moških, a to ne pomeni, da je podobna podrejenost moški avtoriteti veljala za zasebno sfero, kajti v kmečki skupnosti je veljala tesna povezava oz. dopolnjevanje ženskega in moškega dela. Moški so skupno z ženskami vodili in usmerjali domače gospodarstvo. Stroge delitve dela ni moč zaslediti niti v delavskih družinah. V teh družinah je bilo določanje vlog bolj kot od spola odvisno predvsem od starosti in sposobnosti zadovoljevanja družinskih potreb.

Avtorici Joan W. Scott in Louise A. Tilly ugotavljata, da med nižjimi sloji ženske niso bile izločene iz upravljanja in vodenja družinskega gospodarstva, ker je bilo preživetje teh družin odvisno tako od moških kot od žensk. Po njenem mnenju, sta gospodarska odvisnost žene od moža in s tem njena podrejenost moškemu v družini značilni za srednji, meščanski sloj in da sta postali prevladujoč vedenjski model šele v meščanski družbi 19. stoletja.⁶

Po besedah Georgesa Dubyja, je treba pri preučevanju vloge ženske znotraj družine in odnosov med člani družine razlikovati med resničnostjo in idealom.⁷

Slovenski cerkveni pisci so vztrajali na strogi delitvi dela med možem in ženo, češ da je to prvi pogoj za družinsko srečo. Tu je nastopil konflikt, saj takšen model stroge delitve dela ni bil izvedljiv v kmečkih družinah. Bil pa je izvedljiv v meščanskih in premožnih družinah, v katerih je mož v celoti skrbel za materialno plat (služil denar), bil je gospodar v hiši, žena pa se je ukvarjala izključno z gospodinjstvom in vzgojo otrok.

Cerkvena oblast si je (in si še) vseskozi prizadevala prikleniti žensko na dom. Vsako njeno osamosvajanje je razumela kot nevarnost moralni integriteti družine. Cerkvena oblast na Slovenskem je na prehodu iz 19. v 20.

¹ Zbrana dela Angele Vode. 1. knjiga – Ljubljana: Krtina, 1998, str. 99–101.

² Verginella, Marta *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev* – Ljubljana: Delta, 2006, str. 8.

³ *Ženske skozi zgodovino*, Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. 9–2. 10. 2004, str. 8.

⁴ Verginella, Marta *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev* – Ljubljana: Delta, 2006, str. 9.

⁵ Verginella, Marta *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev* – Ljubljana: Delta, 2006, str. 25.

⁶ Verginella, Marta *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev* – Ljubljana: Delta, 2006, str. 26.

⁷ Prav tam

stoletje začela pospešeno ustanavljati Marijine družbe, s katerimi je želela nadzorovati ženske v mestu in na podeželju. Marijine družbe so bile namenjene predvsem neporočenim dekletom, a so v njih vstopale tudi poročene žene in vdove. Edini pogoj za njihovo članstvo je bila zaobljuba pobožnemu in moralnemu življenju ter podreitev duhovnemu vodji kongregacije, to je župniku oz. njegovemu kaplanu.⁸

Zenam in dekletom je bila postavljena za vzor Marija, njena čistost, milina. Novodobno povečevanje devištva in čaščenje Marijinega vzora, ki se je pozunanjalo v belini nevestine obleke, nosile so jo lahko le neporočene članice kongregacij, je ženskam približal pobožni ideal materinstva.⁹ Samo pobožna, vodljiva, cerkvenemu nauku podrejena žena je lahko opravljala tisto poslanstvo, ki ga je od nje pričakovala Cerkev.

Druga polovica 19. stoletja je čas nacionalnih gibanj v habsburški monarhiji. Žene so začele prestopati hišni prag. Cerkevna oblast je sicer v njih videla neracionalna bitja, ki niso sposobna udeleževanja v javni sferi. V slovenskem, sicer politično in kulturno konservativnem prostoru so ženskam začeli priznavati intelektualno samostojnost mladoslovenci. Ženske, to je soproge uglednih narodnih veljakov, učiteljice, pogosto hčere narodno zavednih očetov, ki so pripadali vrhnjemu sloju kmečkega prebivalstva ali malomeščanstva, so se začele pojavljati na narodnih veseljih in čitalniških večerih kot pevke in recitatorke. V čitalniških salonih so se javnosti predstavljale prve slovenske pisateljice in umetnice, kot recimo Josipina Turnograjska, Pavlina Pajk in Luiza Pesjak.

Narodno aktivne ženske v meščanskem okolju so svoje delovanje vse do konca 19. stoletja usmerile na vzgojo narodno zavednega rodu. Njihova predanost je veljala fizičnemu in moralnemu razvoju slovenskega naroda in svoje mesto so videle »poleg moža«, ne proč od njega.¹⁰ Tako kot drugje v habsburški monarhiji so se tudi slovenske meščanke prilagajale obstoječemu družbenemu redu in normi, ki jo je od leta 1811 določal avstrijski Obči državljanski zakonik: *žena, ki dobi možovo ime, uživa pravice njegovega stanu, moža mora podpirati pri hišnem gospodarjenju in mu pomagati pri vzdrževanju domačega reda.*¹¹

Lep primer za povedano je Ivan Tavčar, liberalno usmerjen politik in mož Franje, na različnih področjih angažirane narodne dame, ki je bil sicer naklonjen narodno aktivnim ženam, a je hkrati nasprotoval, da bi ženske dobile tudi politične pravice.

Tudi znotraj slovenskega narodnega gibanja pa so bili posamezniki, ki so sploh odklanjali ženske nastope v javnosti in jih razumeli kot spodkopavanje obstoječih družbenih norm in moške avtoritete.

Kot lahko beremo v pričujoči knjigi, je do prehoda od ženskega vprašanja k ženskemu gibanju in k zahtevi tega gibanja po politični enakopravnosti prišlo predvsem po zaslugi izobraženih in gospodarsko samostojnih žensk, ki so se zaposlile in same služile denar. S tem so si pridobile veliko mero neodvisnosti in so se odrekle moškemu zaščitništvu. Seveda pa so zaposlene žene (od navadnih delavk do učiteljic, telefonistk, poštnih uslužbenk itd.) v praksi občutile posledice spolne diskriminacije. Spoznanje, da za enako delo ni enakega plačila, da enake dolžnosti ne pomenijo tudi enakih pravic, je leta 1897 privedlo do ustanovitve *Društva slovenskih učiteljic*. To je bila prva stanovsko in politično organizirana ženska skupina, ki se je uprla spolni diskriminaciji na poklicnem področju. Ustvarjeni so bili temelji za politično in socialno gibanje, ki je v začetku 20. stoletja začelo zahtevati pridobitev splošne volilne pravice. Izhajalo je iz stališča, da so ženske avtonomne, svobodne osebe, ki imajo tako kot moški pravico vstopa na vsa področja javnega življenja, tudi političnega.

Konec 19. stoletja je tudi čas, ko smo Slovenke dobile svoj prvi ženski list *Slovenka*.

Dne, 2. 1. 1897 je v Trstu kot priloga tržaškega političnega dnevnika *Edinost* izšla *Slovenka*. Prvi slovenski ženski list na osmih straneh s podnaslovom: *glasilo slovenskega ženstva*. Program Slovenke je bil sprva predvsem nacionalen in izobraževalen: prebujati slovenske žene in dekleta, kazati na lepoto našega jezika, vzbujati veselje do prebiranja del domačih pisateljic in pisateljev. V prvih letih si je *Slovenka* zadala za svojo prvo nalogo privzgoditi slovenskemu ženstvu narodno samozavest. Slovenska žena je torej na prelomu stoletja zaradi družbenopolitičnih razmer sprva skrbela za narodna vprašanja, šele nato so prišla postopoma na vrsto ženska vprašanja. Da smo ob koncu 19. stoletja dobili Slovenko, je imela največ zaslug temperamentna in takrat že uveljavljena tržaška pisateljica Marica Bartol-Nadlišček, ki ji je uspelo pritegniti k branju Slovenke poleg izobraženega tudi preprosto žensko bralstvo.

Za časa urednikovanja Bartolove je bilo v Slovenki kljub očitkom vendarle mogoče skoraj redno prebirati popolnoma teoretične feministične razprave. Pod njimi se je redno podpisovala Danica. To je bil psevdonim Elvire Dolinar, prve slovenske feministke, ki se je zavzemala za žensko enakopravnost. Za prvo številko tretjega letnika Slovenke je napisala članek *Svobodna ljubezen in zakon*, ki je močno razburkal takratni slovenski vsakdan. V njem je na eni strani obsojala svobodno seksualno življenje na drugi strani pa togo obliko zakona, ki ga človek čuti kot spono, in zato se je zavzela za svobodno ločitev zakona. Njen članek je doživel napade z vseh strani, zlasti s strani uradne duhovščine.¹²

⁸ Verginella, Marta. *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev* – Ljubljana: Delta, 2006, str. 12.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Verginella, Marta. *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev* – Ljubljana: Delta, 2006, str. 119.

¹¹ Prav tam.

¹² Stular - Sotošek, Karmen. *Žensko časopisje na Slovenskem: 1897–1977: vodnik po razstavi* – Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1997, str. 16.

Zaradi vedno večjega osamosvajanja žensk je slovensko konservativno okolje poskušalo na vse možne načine zaustaviti ta proces in izvajati nove oblike nadzora nad ženskami. Poleg že omenjenih Marijinih društev, je bilo ustanovljeno Katoliško društvo za delavke, leta 1900 pa Krščanska ženska zveza. Da bi zaustavili prodor svobodomiselnih idej, so kranjski veljaki Slovenske ljudske stranke leta 1910 podprli nov občinski volilni red za Ljubljano, ki je davkoplačevalkam in učiteljicam dodelil pravico do osebnega glasovanja, in sicer z namenom, da bo klerikalnim strujam s pomočjo Cerkvi naklonjenih volilk uspelo zadržati prodiranje naprednih idej.¹³

Julija 1901 je bilo na pobudo narodno angažirane Franje Tavčar in Josipine Vidmar, ustanovljeno *Slovensko žensko društvo*, ki je bilo namenjeno vsem Slovenkam ne glede na stan in poklic. Društvo je delovalo na izobraževalnem, dobrodelnem in političnem področju. Zavzemalo se je za enakopravnost vseh žensk in za odpravo 30. člena državnega zakonika iz leta 1867, ki je izključeval ženske iz političnih društev, strank ter žensko zastopstvo v korporacijah, ki so odločale o vprašanih javne blaginje. V društvu so delovale tako tiste žene, ki niso bile dovzetne za feministične zahteve, kot tudi za feminizem navdušene članice, emancipirane učiteljice in sodelavke ženskega lista Slovenka.¹⁴

Prizadevanja za splošno volilno pravico žensk so obrodila sadove šele po prvi oz. drugi svetovni vojni, ko so ženske tudi po sili razmer morale vstopati v javno življenje. V času prve svetovne vojne so bile ženske angažirane predvsem v zaledju front. Nadomeščale so moško delovno silo tako v tovarnah kot na podeželju. Moška dela so morale opravljati, ker so bili moški na bojiščih.

V času druge svetovne vojne so se ženske tudi aktivno vključile v boj in prijele za orožje. Prva in druga svetovna vojna sta povzročili, da se je tradicionalna delitev spolov dejansko porušila. Vladajočim elitam v Evropi je postalo jasno, da ni moč spregledati velikega prispevka žensk v obeh vojnih spopadih. Leta 1918 in 1919 so splošno volilno pravico pridobile Avstrijke, Britanke, Irke, Belgijke, Nizozemke, Estonke, Nemke, Poljakinja, Rusinje in Latvijke, po drugi svetovni vojni pa tudi Italijanke, Francozinje, Belgijke in Jugoslovanke.¹⁵

Slovenke so prvič volile že med drugo svetovno vojno. Izvršni odbor OF je 17. maja 1942 z odlokom razpisal volitve narodnoosvobodilnih odborov na partizanskem svobodnem ozemlju, ki je obsegalo 2/3 Ljubljanske pokrajine. Odlok je v petem členu določil, da imajo aktivno in pasivno volilno pravico vse osebe od dopolnjenega 18. leta starosti »brez razlike spola«, ki prebivajo na območju terenskega odbora OF. Volitve naj bi bile na ljudskem zborovanju po večinskem sistemu.¹⁶

Seveda pa je vstop žensk v politično življenje, pridobitev aktivne in pasivne volilne pravice vseeno spremljal strah celo med najbolj revolucionarno razpoloženimi krogi. Kljub formalni enakopravnosti med spoloma je bila (in je še) pot do dejanske enakopravnosti še dolga.

Ob prebiranju 2. poglavja knjige *Ženska obrobja*, ki ima naslov *Naše žene volijo*, sem se spomnila na intervju z dr. Maco Jogan, objavljen v 17. številki *Svobodne misli*. Na vprašanje, kateri so vzroki slabe zastopanosti žensk v slovenski politiki po osamosvojitvi, če upoštevamo, da so bile v naši polpretekli zgodovini posameznice, ki so bile v samem vrhu političnega odločanja, je odgovorila: »Raziskave kažejo, da ko ženske pridejo do določene stopnje moči in vpliva, nastopi reakcija. To ne velja le za naše okolje. Ko se tisti, ki so tradicionalno določeni za položaje in moč – praviloma so to seveda moški – zavedo, da so zamenljivi, se začne nekakšna podtalna reakcija. Podtalna zato, ker v drugi polovici 20. stoletja nasprotovanje ženskam v politiki ni več moderno in ni v duhu časa. Zato proti ženskam praviloma nihče ni nastopal odkrito. Pri nas je bila ta reakcija videti kot nekakšna ponikalnica. Dolgo časa je bil odpor proti ženskam na položajih prikrit, potem pa je bruhnil na dan. Pri nas je bilo to povezano že s spremembo sistema, ki smo jo doživeli ob osamosvojitvi. So pa podobne razmere tudi drugje. V ZDA so podobne trende doživljali v 90. letih.«¹⁷

V zadnjem, osmem poglavju pričujoče knjige z naslovom »Na poti k matrilinearni genealogiji« avtorica dr. Marta Verginella opozarja, da si je treba postaviti vprašanje, v kolikšni meri so se ženske študije oz. študije spolov dotaknile slovenskega zgodovinarstva. Ugotavlja, da je bil na tem področju storjen precejšen korak. Spomnimo se 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev in zgodovinarok, ki je bilo v celoti posvečeno ženskam. Ko sem se udeležila zborovanja, sem bila presenečena, da je bilo toliko moških referentov. Rezultat zborovanja je tudi zbornik referatov *Ženske skozi zgodovino*.

Mislím, da ni bojazni, da bi zgodovina žensk ostala le »bleda senca zgodovine moških«.¹⁸

Dunja Dobaja

¹³ Verginella, Marta *Ženska obrobja: vstop žensk v zgodovino Slovencev* – Ljubljana: Delta, 2006, str. 121.

¹⁴ Verginella, Marta *Ženska obrobja: vstop žensk v zgodovino Slovencev* – Ljubljana: Delta, 2006, str. 122.

¹⁵ Verginella, Marta *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev* – Ljubljana: Delta, 2006, str. 53.

¹⁶ Ferenc Tone v publikaciji *Naše žene volijo*, uredila Milica G. Antič, str. 64.

¹⁷ *Svobodna misel*, letnik XLII, 10. september 2004, št. 17, str. 2.

¹⁸ Verginella, Marta *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev* – Ljubljana: Delta, 2006, str. 179–189.

Mateja Režek: **MED RESNIČNOSTJO IN ILUZIJO. Slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem (1948–1958).**

Ljubljana, Modrijan 2005, 224 strani, ilustracije.

Med resničnostjo in iluzijo je knjiga o prelomnem desetletju jugoslovanske zgodovine, ko je, po sporu z Informbirojem, jugoslovanski partijski vrh, stopil na pot iskanja samostojne poti v socializem in jasno povedal, da ne želi biti zgolj eden izmed sovjetskih satelitov, temveč enakopravni partner. Bil je kot »samosvoj otrok«, ki se je po eni strani poskušal osamosvojiti od »svojega očeta in matere«, to je Stalina in Sovjetske zveze, po drugi strani pa mu je z različnimi ukrepi še vedno dokazoval svojo zvestobo.

Do prve kritike na račun Sovjetske zveze je prišlo jeseni 1948, ko je v časopisu Borba izšel nepodpisan članek z naslovom »Še enkrat o nepravičnih in neresničnih obtožbah«. Avtor članka je bil takratni sekretar politbiroja CK KPJ Milovan Djilas, ki je nekoliko kasneje padel v nemilost pri jugoslovanskem partijskem vodstvu. Djilas in jugoslovansko partijsko vodstvo sta Sovjetski zvezi sicer priznavala vodilno vlogo v socialističnem gibanju, a hkrati zagovarjala stališče, da ima vsaka članica znotraj socialističnega gibanja svoje specifične značilnosti in tudi pravico do svoje poti v socializem.

Zanimiva je izjava britanskega veleposlanika v Beogradu Iva Malleta v poročilu ob predaji poslov septembra 1954, ki najbolje označuje jugoslovanske partijske voditelje na poti iskanja svoje poti tako v notranji kot zunanji politiki. Označuje jih »po naravi trmoglave in nagnjene k brezobzirnemu ukrepanju, če sta ogrožena njihov ponos in neodvisnost. Obsedeni so s svojimi lastnimi zadevami in dosežki. Medtem ko so sami občutljivi, posvečajo le malo pozornosti čustvom drugih.« Menil je tudi, da se Jugoslavija »ne bo vrnila v sovjetsko krožnico vse dotlej, dokler jo bodo vodili ljudje, ki jim je neodvisnost dežele najvišja vrednota. Tem ljudem bi bilo všeč, če bi lahko uživali prednosti, ki bi jih nudilo dvorjenje iz obeh taborov.«¹

Zunanji izraz drugačne poti je bil Temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih, na kratko »zakon o samoupravljanju«, ki ga je Zvezna skupščina sprejela 27. junija 1950. Zakon je pomenil odmik od sovjetskega sistema in napovedal novo obdobje jugoslovanskega socializma, toda »samoupravljanje ni

smelo prekoračiti meje, kaj šele ogroziti sistema oblasti, kakršen se je izoblikoval v revoluciji in kakršen je ustrezal njegovim težnjam«, je zapisal Djilas, ki je bil eden od ideologov delavskega samoupravljanja.²

Seveda je to zapisal veliko kasneje, ko je bil že odstavljen s političnega prizorišča.

Proces političnih sprememb se je nadaljeval v iskanju ravnotežja med dejanskim stanjem in ideologijo, med »resničnostjo in iluzijo«. K temu je jugoslovansko politično vodstvo silil tudi Zahod, ki je v zameno za gospodarsko in politično pomoč pričakoval postopno demokratizacijo političnega sistema. Jugoslavija se je namreč, zaradi popolne izolacije 1948, bila prisiljena vezati na Zahod. Toda jugoslovanski partijski vrh dejansko ni imel namena ukrepati v smeri pluralizacije političnega življenja, saj, kot je poudaril na 3. kongresu Osvobodilne fronte 27. aprila 1951 vodilni partijski teoretik Edvard Kardelj, »razvoj socialistične demokracije ne more biti v tem, da se enostrankarski sistem nadomesti z mnogostrankarskim«, ker je »vsak strankarski sistem ... stvar epohe kapitalizma«. V nadaljevanju je poudaril, da »je tudi enostrankarski sistem diktature proletariata samo ostanek te epohe, ki mineva. Ne gre torej za ustvarjanje mnogostrankarskega sistema v sistemu socialistične demokracije, ampak za to, da skupaj z državo odmore tudi tako imenovani enostrankarski sistem.«³

Takšna je bila »iluzija« partijskega vodstva, ki se je v »resničnosti« trdno oprijemalo svoje oblasti in uporabljalo boljševiške metode, če je bil ogrožen njihov dominantni položaj.

Ena ključnih osebnosti v drugi Jugoslaviji je bil vodilni partijski ideolog Edvard Kardelj, ki ga je odlikovala politična prilagodljivost. O njem je Milovan Djilas zapisal: »Pronicljiv, sposoben, potrpežljiv, civiliziran in pretkan! Z demokratičnimi težnjami, pa tudi demokratičnimi idejami, vendar brez moči, da bi se zanje dosledno zavzemal, da bi zanje trpel. Kardelj, ki je znal skuhati demokratično kašo, v odločilnem trenutku pa jo ponuditi drugim v pokušino, sam pa je medtem postal gasilec in zagovornik »trde roke.«⁴

Leta 1953 se je proces političnih reform začel zaustavljati. Zagovorniki politike »trde roke« so postajali ved-

¹ Mateja Režek: Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem (1948–1958). Ljubljana: Modrijan, 2005, str. 149.

² Prav tam, str. 32.

³ Prav tam, str. 40.

⁴ Prav tam, str. 126.

no glasnejši. Opozarjali so na prevelik ideološki vpliv Zahoda, ki mu je »podlegala« zlasti mladina (glasba, film, moda). Dalje so opozarjali na »vseskozi navzoče idejne sovražnike«, ki skušajo uničiti pridobitve revolucije, na neenotnost med samimi komunisti, na nepravilno pojmovanje demokracije, na pojave nacionalističnih teženj, na gospodarsko in politično nedisciplino itd. Zdi se, da so partijskemu vrhu stvari nekako »ušle iz rok«, zato se je ponovno zatekalo k centralizaciji.

To je bil tudi čas obračuna z Milovanom Djilasom in čas poraza prvega »partijskega liberalizma«. V časopisu Borba je Djilas objavljial serijo člankov, ki so opozarjali na napake vladajoče komunistične elite. V enem izmed svojih najdrznejših člankov z naslovom »Subjektivne sile« je ugotavljal, da obstajajo socialistične sile tudi zunaj partijskih organizacij. Zavrnil je tezo o komunistih kot edini zavestni sili socializma, češ da se za tem skrivajo težnje po privilegijih in funkcijah na podlagi politične pripadnosti, ne pa na podlagi sposobnosti in strokovnosti. Po njegovem mnenju so se partijske organizacije izgubljale v brezplovnih razpravah o ideološkem delu, izmišljenem liku komunista, udeležbi na sestankih in v iskanju razrednih sovražnikov, kar je komuniste oddaljilo od množic in jih, podobno kot v Sovjetski zvezi, spremenilo v »pope in žandarje socializma«.⁵

To pa je tudi čas normalizacije odnosov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Maja 1955 je bila podpisana Beograjska deklaracija, ki je priznavala pravico do različnih poti v socializem in obsodila vmešavanje v notranje zadeve, vendar so dogodki na Madžarskem leta 1956 ponovno zaostriili odnose med državama. Ti so se znova nekako normalizirali, ko je Jugoslavija priznala Nemško demokratično republiko oktobra 1957.

Zanimivo je, kako je jugoslovansko partijsko vodstvo zanemarjalo nacionalno vprašanje. Bilo je prepričano, da

sta to vprašanje rešila revolucija in oblikovanje federacije. Kakšne razsežnosti so dosegli mednacionalni spori, je jasno pokazala vojna po razpadu Jugoslavije.

Šele ob prebiranju omenjene knjige sem dejansko spoznala, kako je že dolgo »telo pod površjem«, a so poskušali jugoslovanski voditelji to »tlenje« zaustaviti z gesli o »bratstvu in enotnosti« in oblikovanju skupne jugoslovanske zavesti. Dejansko stanje je že daljnega leta 1951 preroško označil Edvard Kocbek, ko je zapisal v dnevnik, da mu je dobri prijatelj zaupal »strašno resnico, da je v Beogradu takšno besno sovraštvo do Hrvatov, v Zagrebu pa do Srbov, da bi se oboji v začetku vojne ali v začetku državnega nereda tako streljali, klali in mučili kakor še nikoli v zgodovini ... Kdor količkaj z lastno glavo misli, ve, da je pod plaščem čezmerne reda in nasilne, bogaboječe discipline skrit strašen nered, ki se v njem polagoma kotijo bacili najhujših človeških nadlog. Vsi spimo na vulkanu, ki lahko ob najmanjšem pretresu izbruhne.«⁶

Ob prebiranju knjige »Med resničnostjo in iluzijo« sem imela vseskozi občutek, da berem odličen scenarij za dramo o desetletju po sporu z Informbirojem. K temu me je še bolj spodbudil naslednji dogodek. Namreč, v dnevnem časopisju sem zasledila novico, da so v beograjskem Arhivu Jugoslavije odprli razstavo z naslovom Tito-Stalin. Zanimiva se mi je zdela informacija, da je razstavljeno tudi pismo razkola, se pravi odgovor Komunistične partije Jugoslavije na obtožbe Kominforma, s Stalinovim komentarjem »Ha ha« na robu.

Presenetilo me je, da je bila takšna »avtoriteta« sposobna čisto vsakdanje, skoraj pobalinske geste. Očitno se je »velikemu očetu socializma« zdelo sprva vse skupaj smešno.

Dunja Dobaja

⁵ Prav tam, str. 137.

⁶ Prav tam, str. 169.

V prejšnji številki je po pomoti izpadel angleški povzetek k članku dr. Viljenke Škorjanec o Osimskih sporazumih, ki ga zato ponatiskujemo v pričujoči številki. Avtorici se opravičujemo.

Dr. Viljenka Škorjanec

Abstract of the article: The Osimo Agreements

After the London Memorandum of Understanding from 1954 Italian side drew attention to the legal aspect of the Treaty and claimed that Zone B Free Territory of Trieste represented only provisional solution and for that reason delayed the final settlement of border issue. Italy all the time demanded smaller corrections in spite of the fact that border was defined with the Paris Peace Treaty. In 1968 Italian foreign minister Medici, owing to the events in Czechoslovakia, and the age of President Tito, proposed eighteen points. They anticipated transformation of temporary demarcation line, which was established with LMOU into the state border based on territorial provisions, which was accepted as negotiation starting-point for further negotiations, which was taking place in the form of meeting between Minister Medici and Minić on March 1973 in Dubrovnik. Ministers in private agreed, that besides official channels, also a parallel channel for secret negotiations must exist, namely for mandatory whose task was to provide an opportunity for continuation of negotiations in case that diplomatic negotiations would not be successful. Italian initiative, which enabled negotiations outside institutional channels, proved to be the only realistic possibility for reaching the agreement since both states excluded their Foreign Ministries. At the end of 1973, diplomatic negotiations ended unsuccessfully and in addition, second channel at that time still did not come into existence. After harsh diplomatic notes and Tito's speech in Sarajevo, Giulio Andreotti (in his speech in Udine) finally announced Italian intention to make an adequate arrangement with Yugoslavia. Leadership of

Christian Democratic party, namely in the light of approaching meeting of Conference on Security and Cooperation in Europe in Helsinki and on the ground of fundamental principle about immutability of borders, estimated that unsolved border issues presented harm for global Italian policy. After the correction of Italian mandate, on July 1974 Yugoslavian side (after Italian delegation already arrived in Strmol) finally accepted Italian initiative for negotiation of special mandatory. After that, negotiations followed in Strmol and in 1975 took place in Dubrovnik and Strunjan. After the paraph of treaty in Belgrade, the treaty was signed also in Osimo. Italian side however in spite of ratification still tried to gain some advantage but failed owing to consistency of Yugoslavian side. Industrial zone, which represented the condition for finalisation of the treaty of Italian side, never came to life because of negative influence of Italian public opinion. Italian side also acknowledged continuity of the Osimo Agreements to Slovenian and Croatian state. Italy however soon made demand after revision of the Osimo Agreements mainly because expatriates demanded compensation, which was rejected by Slovenian side. After that, Italy conditioned ratification, which would enable Slovenia to become associated member of EU, and through Spanish Compromise achieved modifications of Slovenian legislation. Till nowadays, Italy has been refusing to take revenues from deposit account, established on the ground of Rome Agreement, through which Slovenia met its commitments to make compensation for nationalisation of property in former Zone B of Free Territory of Trieste.

Navodila avtorjem in avtoricam člankov in prispevkov

V želji, da bi dosegli enotno obliko člankov in prispevkov ter poenostavili redakcijski postopek, avtorje in avtorice člankov in prispevkov prosimo, da v čim večji meri upoštevajo naslednja navodila za pisanje:

1. obseg člankov in prispevkov naj bo v obsegu do ene avtorske pole, to je 16 strani oz. 30.000 znakov;
2. prispevki naj bodo pisani v računalniškem programu Word for Windows z vnesenimi naslovi, podnaslovi in krepko natisnjenimi deli besedila;
3. prispevke opremite tudi s povzetki vsebine v obsegu do 1200 znakov in z avtorskim izvlečkom, sinopsisom v obsegu do 200 znakov;
4. vaši prispevki naj bodo tudi ustrezno citirani v skladu s Slovenskim pravopisom (1994, str. 222), npr.:

Literatura:

Simoniti, V. 1990: Turki so v deželi že. Mohorjeva družba. Celje.

Dular, A. 1998: Obrtni dom v Metliki. V: Zgodovinski časopis. Ljubljana. št. 3.

Viri:

Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU, Rokopisne knjige 117, Cod. III/72 in Cod. III/73.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU, Reg. I, 2211, fascikel 2060, 64 Vojna.

Navajanje opomb:

Opombe lahko navajate med besedilom, npr.:

Nevarnost vnovičnega vpada pa v tem letu še ni minila. 8. maja je Ferdinand pisal v Ljubljano, da je vnovič prišlo več obvestil, ki govorijo o možnem velikem turškem vpadu, razdeljenem v več krakov, v Istro in Kras, na Kranjsko in Štajersko. (Simoniti, str. 119). Na koncu članka pa navedete vso uporabljeno literaturo po zgornjem zgledu.

Ali pod črto:

Članek:

1. E. Dolenc, Slovenska kulturna politika v prvi Jugoslaviji, V: Zgodovina v šoli, Ljubljana 1998, št. 1, str. 1720.

knjiga:

E. Garin, Spisi o humanizmu in renesansi, Ljubljana 1993.

vir:

Zapisnik revizijske komisije, pisan 9. oktobra 1904. BMM, Arhiv obrtnikov 1904.

5. članke in prispevke lahko opremite tudi s shemami, zemljevidi, barvnimi in črno-belimi fotografijami, diapozitivi ipd., slikovno gradivo ustrezno oštevilčite, med besedilom prispevka pa označite, kje naj se natisne, dopišite pa tudi besedilo, ki naj se natisne k slikovnemu gradivu; dodatno gradivo je lahko v obsegu do tri enote na prispevek;
6. za lektoriranje prispevkov bo poskrbelo uredništvo;
7. kratice, ki jih navajate v prispevku, pri prvi omembi ustrezno pojasnite, lahko v oklepaju poleg kratice ali pa v ustrezni opombi;
8. pri poročilih in ocenah različne literature in didaktičnih gradiv s področja šolstva v naslovu navedite ime in priimek avtorja obravnavane publikacije oz. didaktičnega gradiva, točen naslov publikacije oz. didaktičnega gradiva, založbo, kraj in leto izdaje, število vseh strani obravnavane publikacije, število slik (barvnih in črno-belih), shem, zemljevidov ipd., pri didaktičnih gradivih pa glavne značilnosti, npr. pri CD-ROM-ih število gesel, avtorja, založnika in kraj ter leto izdaje;
9. vse prispele članke recenzirajo člani uredniškega odbora, odgovorni urednik pa je zadolžen, da avtorje obvesti, ali so članki ustrezni za objavo ali zavrjeni;
10. člankov, prispevkov in nenaročenega gradiva ne vračamo;
11. prispevke pošljite na disketi z označenim naslovom datoteke, datumom, imenom in priimkom avtorja ter v izpisu;
12. besedilo na disketi in izpisu na začetku opremite s Prijavnico prispevka za objavo v reviji, ki jo dobite na naslovu <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=420> ali http://www.zrss.si/default_zalozba.asp?link=predstavitev&a=3;
13. dodatno gradivo in diskete priložite v posebno kuverto;
14. za pravilnost navedb v prispevkih odgovarjajo avtorji sami.

R d p
ZGODOVINA v šoli
2006

930:371.3

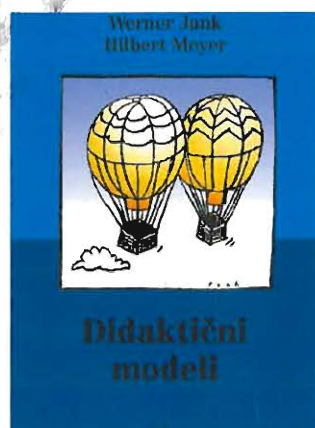

120060229,3/4

COBISS O

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

Novo iz založbe Zavoda RS za šolstvo

Werner Jank, Hilbert Meyer
(prev. Marija Javornik)

Didaktični modeli

Ob razvoju in vzpostavljanju nove kulture poučevanja in učenja se še bolj izraža potreba po razvoju splošne didaktike. Knjigo, ki pomaga pojasniti temeljne pojme in procese, pomembne za to disciplino, odlikuje nazorno in sistematično urejena vsebina, veliko tez sta avtorja ponazorila s primeri, uporabila sta številne sheme in preglednice, s čemer se temeljni predmet obravnave – didaktika – ne izgubi, marveč dopolni. Delo je namenjeno učiteljem in učiteljicam, pripravnikom in pripravnicam, njihovim mentorjem in mentoricam, pa tudi študentom in študentkam, ki se pripravljajo na pedagoški poklic.

2006, ISBN 961-234-570-8, 288 str., 22,95 €

Naročila:

Zavod RS za šolstvo, Poljanska cesta 28, 1000 Ljubljana; faks: 01 3005-199;

e-naslov: zalozba@zrss.si; spletna stran: <http://www.zrss.si>